

CIVIL SZEMLE

WWW.CIVILSZEMLE.HU

VIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

■ ■ **ELMÉLETILEG**

**A CIVIL TŐKE FOGALMA MINT A TÁRSADALMI TŐKE
SPECIÁLIS ESETE**

(Sebestény István)

■ ■ **KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM**

**AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS POLITIKAI KULTÚRÁJÁNAK
SAJÁTOS SÁGAI**

(Tarrósy István)

A NAGYERDŐÉRT ÖSSZEFOGÁS

(Giczey Péter)

■ ■ **TÁRSADALOM ÉS ÁLLAM**

JOGOS-E A VERSENYELŐNY?

(Bukta Zsuzsanna)

■ ■ **VILÁG-NÉZET**

A HELYI FEJLESZTÉSI ÜGYNÖK MINT KÖZPOLITIKAI ESZKÖZ
(Balogh Márton–Incze Zsuzsanna–Csáki Rozália)

■ ■ **KISEBBSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM**

A VÁROS PEREMÉN: GYÖRGYTELEP

(Csonkáné Utasi Katalin–Dusa Ágnes–Fehér Angéla)
BESENCÉRŐL BRÜSSZELBE(N)

(Pörös Béla)

CIVIL SZEMLE

Szerkesztőbizottság/Editorial Board

Belia Anna, Harsányi László, Kirschner Péter, Kuti Éva,
Marschall Miklós, Miszlivetz Ferenc, Nagy Ádám

Szerkesztőség/Editors

Főszerkesztők/Editors in Chief	Bartal Anna Mária, Kinyik Margit
Rovatszerkesztők/Editors	Bartal Anna Mária (Elméletileg/Theoretical approaches) Csongor Anna (Társadalom és állam/Society and State) Kákai László (Visszahatás/Book review) Kinyik Margit (Visszahatás/Study review) Péterfi Ferenc (Közösségek és civil társadalom/Community and Civil Society) Sebestény István (Világ-nézet/World-View)
Online szerkesztő/Online Editor	Bod Levente

Cikkjavaslatokat, ötleteket, véleményeket a civilszemle@gmail.com címre várunk
Előfizethető a www.civilszemle.hu címen

Együttműködő partner/Partner organisation

Civil Szemle Alapítvány/Civil Szemle Foundation

Támogató/Supported by

Nemzeti Civil Alapprogram/National Civil Fund

KÖZIGAZGATÁSI ÉS IGAZSÁGÜGYI
MINISZTERIUM

Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium/Ministry of Public Administration and Justice
Egyházi, Nemzetiségi és Civil Társadalmi Kapcsolatokért Felelős Helyettes Államtitkárság/
State Secretariat for Church, Civil Society and Nationality Affairs

Kiadó

CIVIL SZEMLE ALAPÍTVÁNY

www.civilszemle.hu

1137 Budapest, Pozsonyi út 14.

Tel./fax: (+36-1) 221-8099

E-mail: civilszemle@gmail.com

Felelős kiadó: Nizák Péter kuratóriumi elnök

Tördelőszerkesztő: Erlei & Társa Bt.

Készült a Pharmapress nyomdában

Felelős vezető: Dávid Ferenc

ISSN 1786-3341

Fotó: Gönczö Viktor

A CIVIL TŐKE FOGALMA MINT A TÁRSADALMI TŐKE SPECIÁLIS ESETE

Sebestény István

■ Problémafelvetés

■ Amennyiben az elmúlt húsz esztendőben, Magyarországon, az önkormányzati–civil kapcsolatrendszerre vonatkozó – mérhetetlen mennyiségű elméleti és empirikus, általános és egyedi – vizsgálatokat, elemzéseket, leírásokat, esettanulmányokat megkísérelnénk szintetizálni, akkor sem tudnánk egységes álláspontot kialakítani a civil társadalom helyi hatalomban, döntéshozatali és közszolgáltató intézményrendszer működtetésében játszott szerepéről, annak mikéntjéről, mértékéről, és legfőképpen a helyi társadalmi élet minőségére gyakorolt hatásáról.

A civil szervezetek közösségfejlesztő, szolgáltató és érdekképviseleti, és nem utolsósorban, politikai tevékenysége, illetve jelentősége tagadhatatlan. Azonban az, hogy ez a helyi közhatalmat ténylegesen gyakorló (párt)politikai elit alkotta önkormányzatokkal való együttműködés keretében, vagy a velük való konfrontálódás jegyében, netán az utóbbiaktól teljesen függetlenül, a civil társadalmi élet, szinte a „civil magánszféra” rejtett szegmenseiben zajlik-e – mind időben, mind földrajzilag jelentősen eltérhet, és változhat.

Abban csaknem teljes az egyetértés, hogy valamilyen szintű kapcsolat mindenképpen – és szinte mindenhol – létezik a két szféra között. Ebből tehát az is következik, hogy tárgyi, anyagi és nem anyagi jellegű, szellemi és virtuális javak áramlását is magában hordozza. Ez az áramlás pedig nem pusztán egyirányú allokációt jelent, hanem bizonyos értelemben cserét feltételez, amelyben mindkét fél valamilyen szinten előnyöket vél, remél

és jobb esetben ki is használ. Hovatovább e kooperáció során olyan társadalmi haszon, „társadalmi hozzáadott érték” („*social added value*”¹) is képződhet, amelyből kölcsönösen részesülhet a helyi társadalom és az önkormányzat is.

Tanulmányunkban teoretikus szinten kísérletet teszünk a helyi önkormányzatok és civil szervezetek kapcsolatrendszerének feltérképezésére, e kapcsolatrendszer lényegének, összetevőinek, dimenzióinak, funkcióinak, megjelenési formáinak feltárására.

Ehhez kiindulásképpen megkíséreljük ezt a jelenséget beágyazni az 1980-as években megjelenő új fogalom, a *társadalmi tőke* körül kialakult tudományos viták kontextusába. Ennek oka az, hogy Sík Endre megállapításával (Sík 2006:72) egyetértve úgy látjuk: „... a társadalmi tőke fogalma szinte megkerülhetetlen egy mai gazdaságszociológus számára. (...) A társadalmi tőke fogalomra alapozó elemzés terjed, mint a bozóttűz. Manapság nehéz olyan antropológiai vagy gazdaságszociológiai elemzést végezni, amely során ne kényszerülne a szerző a társadalmi tőke fogalmát használni.”

E „kényszernek” engedve – valamint a társadalmi tőke körüli definíciós viták helyi önkormányzati–civil szintre való logikai-spekulatív dedukciója révén – kísérletet teszünk a civil tőke fogalmának leírására.

Előjáróban mindenképpen érdemes Fukuyamát idézni, aki – általánosságban – a társadalmi tőkével kapcsolatban a következő téziseket állítja fel (Fukuyama 1997 cit. Kolumbán 2010):

- A tudásalapú, posztindusztriális társadalomra való áttérés alapjaiban rombolja le a társadalom által addig létrehozott belső határokat és olyan mértékű szétbomlást, szétszervezést okoz a társadalmakban, ami szükségszerűen elvezet egy új társadalmi önszerveződéshez, amelyben a civil társadalom kulcsfontosságú szerepet tölt be.
- Az egyes országok, társadalmak gazdaságának sikerességét, jólétét meghatározza a társadalmi tőke mennyisége és minősége, a bizalom hatósugara, rádiusza.
- A civil társadalom a társadalmi önszerveződés kovásza, és ezáltal a társadalmi tőke hordozója és teremtésének egyik színhelye.

Mindezek alapján Fukuyama a társadalmi tőkét ekképpen definiálja: „Azoknak az informális értékeknek és normáknak az összessége, amelyeket egy csoport tagjai követnek, és amelyek ezáltal lehetővé teszik az együttműködést közöttük. Ha a csoport tagjai bízhatnak abban, hogy a többiek megbízhatóan és becsületesen viselkednek, akkor bizalom köti össze őket... A társadalmi tőkét képező normák között feltétlenül szerepelniük kell olyan erényeknek mint az igazmondás, a vállalt kötelezettségek teljesítése és a kölcsönösség.” (Fukuyama 2000:33–34)

A fentiekben – mutatis mutandis – már megragadható az országok és társadalmak helyére becserélhető településekre és helyi társadalmakra vonatkoztathatóan a civil tőke értelmezésének lehetősége. A Fukuyama által említett kovász lehet az a katalizátor, amelynek hatásait vizsgálva határozhatjuk meg a civil–önkormányzati együttműködés valós eredményeit.

A civil tőke definíciós kísérlete

A témakörhöz kapcsolódó kutatói tevékenység párhuzamos: egyfelől a társadalmi tőke vonatkozásában egy irodalomfeldolgozási folyamatot feltételez, amelynek során a témában – a teljesség igénye nélkül – fellelhető legfontosabb szakmai megnyilatkozásoknak tömör esszenciáját, a társadalmi tőke – egymással néha vitatkozó, néha egymásra építő – elméleti megfogalmazásainak egy olyan láncolatát kívánjuk bemutatni, amelyre felfűzhető az általunk definiálni kívánt civil tőkére jellemző sajátosságok is. Ehhez első sorban a téma legjelentősebb szakértőinek (Bourdieu 1998; Coleman 1998; Fukuyama 1997 és Putnam 2000) nézeteit vesszük alapul, de felhasználjuk a hazai kutatók tanulmányait és interpretációit is (Sík 2006, 2010; Orbán–Szántó 2005; Vercseg 2004; Angelusz 2010).

Másfelől felállítjuk a civil tőke „munka-definícióját”, és ezt a hipotetikus fogalmat szándékozunk tételesen a fenti szerzőknek a társadalmi tőke tárgykerében leírt gondolati rendszerében megmeríteni, a közös, illetve eltérő jegyeket feltérképezni, az általánosból a speciális szintre való levezetésének lehetőségeit feltárni, és egyáltalán ennek a derivátumnak létét és létjogosultságát alátámasztani.

Kiindulásképpen azt mondhatjuk, hogy a civil tőke az általános értelemben vett társadalmi tőke speciális esete, amely a helyi közhatalom letéteményese és a formálisan vagy informálisan intézményesült civil társadalom kontextusában, hálózatrendszerében értelmezhető. Ennek megfelelően a civil tőke a lokális hálózatokat alkotó elemek – a helyi társadalom szereplői, úgymint civil szervezetek, körök, klubok, egyéb társadalmi önszerveződések, valamint az önkormányzat – közötti kapcsolatok összességében manifesztálódik, nem tehát magukban a szereplőkben, mint például az emberi tőke².

A továbbiakban kitérünk még a civil tőke – társadalmi tőkéhez is viszonyítható – tulajdonságaira, és egyéb tőkeformákra való konvertálhatóságára is. Ennek kapcsán feltételezzük azt is, hogy a helyi önkormányzati–civil együttműködés folyamán és a civilek által ellátott funkciók gyakorlása során megjelenő outputok (kitermelt közjavak) nemcsak az önkormányzatok részéről nyújtott anyagi, hanem a civil társadalom kapcsolati tőkénének – jelesül a civil tőkénének – a hozadéka is.

Leegyszerűsítve, miután empirikus kutatások adatai alapján „felfedezhettük” és esetenként mérhettük is a civil–önkormányzati kapcsolatokról eredő tőke- és hasznáramlást (Sebestény 1998, 2002), sőt a „társadalmi hozzáadott értéket”³ is, és az önkormányzatok részéről nyújtott támogatásokat is felfoghatjuk tőkeként, befektetésként, amelyek hozadéka, „társadalmi profitja” a civil szervezetek tevékenysége során realizálódik, akkor e folyamat egyben feltételezi a kapcsolati háló civil tőkeként való működését, vagyis meglétét is.

A társadalmi tőke és a civil tőke fogalma

A társadalmi tőke fogalmának első használatát⁴ Hanifannak (1916) tulajdonítják. Ő bizonyos társadalmi egységben élő emberek mindennapi életével kapcsolatos interakciók, szimpátiák és baráti kötődések leírására használta. Ahogy fogalmazott: „a társadalmi tőke elnevezésben a tőke kifejezést nem a hagyományos, hanem átvitt értelemben használom. Nem földtulajdonra, nem ingóságokra vagy készpénzre gondolok, inkább olyan dolgokra, amelyek a hétköznapi életben sokkal többet számítanak, mint ezek a kézzel fogható javak, nevezetesen a jóindulatra, a barátságra, a kölcsönös együttérzésre, olyan társadalmi egységet, vidéki közösséget alkotó egyének csoportjai és családjai közötti társasági érintkezésre, amelynek értelemszerűen egy iskola lehet a központja. A közösségépítésben, ahogy az üzleti szervezetekben is a terjeszkedéshez tőkefelhalmozásra van szükség mielőtt az építkező munka megkezdődhetne.” (Hanifan 1916:130)

A társadalmi tőke koncepciója hosszú szünet után a hatvanas évek elején jelent meg ismét, de igazán ismertté az 1980-as években vált, és mint a társadalomban fellelhető nem anyagi erőforrás, napjainkban egyik népszerű területe a szociológiai és közgazdasági kutatásoknak. A társadalmi tőkének számos meghatározása létezik, ám ezekben a közös elem az, hogy a társadalmi tőkét a különböző definíciók egyaránt a hálózatokhoz kapcsoltnak értelmezik. Hálózatokat alkotnak azok az elkülöníthető elemek, amelyek között valamilyen kapcsolat létezik. Ennek megfelelően a társadalmi tőke a hálózatokat alkotó elemek – a gazdaság és a társadalom szereplői – közötti kapcsolatok összességében manifesztálódik, nem pedig magukban a szereplőkben (mint például az emberi tőke). Egy olyan erőforrásról van tehát szó, amely a különböző társadalmi szerveződési szintek (család, szomszédság, település, kistérség, ország stb.) közösségeinek társadalmi, gazdasági folyamatait befolyásolja (Arapovics 2009).

Egy elfelejtett előfutár: Pjotr Kropotkin

Az utóbbi évtizedekben született definíciókban, interpretációkban több olyan tényező is említésre kerül, amely korábbi szerzőknél is megjelenik. Ezeknek az előzményeknek a részletes ismertetésétől eltekintünk, mindazonáltal szeretnénk megemlíteni egy olyan természet- és társadalomtudós, Pjotr Kropotkin nevét, aki ugyan nem emiatt – hanem anarchista ideológusként – vált később ismertté, ám a *„Kölcsönös segítség mint természettörvény”* című művében (Kropotkin 1908) megjelennek azok a felvetések, amelyek aztán a társadalmi tőke későbbi elméleteiben is felbukkannak.

Kropotkin ázsiai kutatóútjai során az állatvilágról szerzett tapasztalatait általánosítva, az akkor divatos darwinizmussal szemben, amely a „létért való küzdelem” mindenekfelettségét hirdette, a kooperáció fontosságát hangsúlyozta: „az állati élet jeleneiben, amelyek előttem játszódtak le, mindenütt azt láttam, hogy a kölcsönös segítség és kölcsönös támogatás oly nagy mértékben szerepel, hogy ebben kezdtem sejteni az élet- és fajfenntartás, valamint a továbbfejlődés legfontosabb tényezőjét.” (Kropotkin 1908:4)

Mindezt az emberi társadalom kialakulásának magyarázatára is felhasználta: „a »kölcsonös segítség« nemcsak az erkölcsi ösztönöknek emberelőtti eredetét bizonyítja, hanem abból a szempontból esik vizsgálat alá, hogy mint természettörvény és a fejlődés tényezője világíttassék meg.” (...) „Az emberi társadalom alapja nem a szeretet, és nem a rokonszenv, hanem az emberi szolidaritás öntudata, ha talán ez az öntudat még csak az ösztön fejlődési stádiumában van”. (...) „A vad és félvad tömegek teremtő szelleme a kölcsönös segítség számos és fontos intézményét teremtette meg már a legkorábbi időszakban, amikor a társadalom formája a törzs volt és még inkább később, a faluközösség korszakában.” (Kropotkin 1908:7–9)

Kropotkin művében részletesen elemezte még a későbbi történelmi időszakokat is, kiemelte a céhek, középkori városok – mint szintén a kölcsönös segítség intézményei – hatását a modern civilizációra. Folyamatosan hangsúlyozta, hogy a küzdelem, a nyomor, a széthúzás és a forradalmak ellenére „a tömegekben a kölcsönös segítség szokásainak, berendezéseinek és erkölceinek magva elevenen marad, ez tartja őket össze, és ők szívesebben ragaszkodnak szokásaikhoz, hitükhöz és hagyományaikhoz, semmint hogy elfogadják a tant mindenki harcáról mindenki ellen”. (Kropotkin 1908:192)

A kölcsönös segítség egyik jellemző formájának éppen az egyesületeket, a civil szervezeteket látta saját korában. „Ugyancsak a kölcsönös segítségért való egyesülés mindig éber tendenciája nyilvánul más módon abban a megszámlálhatatlan egyesületben, klubban és társaságban, amelyet az élet élvezésére, tanulmányokra és kutatásokra, nevelésre és i. t. a legutóbbi időben oly tömegesen alapítottak, hogy csak a regisztrálásuk is évekbe telnek. (...) Anglia, Németország, Svájc stb. minden falvának megvan a maga klubja, egyesülete. (...) Más egyesületek sokkal terjedelmesebbek és egyesek, mint a kerékpáros-szövetség, hirtelen óriási módon fellendültek. Bár ennek a szövetségnek tagjait semmi egyéb nem köti össze, mint a kerékpározás szeretete, mégis valóságos szabadkőművesi szervezetük van a kölcsönös segítségre. (...) Az ilyen egyesületek bizonyára semmit sem változtatnak a társadalom gazdasági rétegzettségén, de különösen kisebb városokban mégis hozzájárulnak a szociális különbségek enyhítéséhez, és miután mindegyiküknek megvan az a tendenciája, hogy nagy nemzeti vagy nemzetközi szövetségekbe egyesüljenek, kétségtelenül elősegítik a személyes barátságos összeköttetés létrejöttét mindenféle emberek között, akik szét vannak szórva a világ minden részében. (...) Nemcsak hogy néhány év alatt nagyon hasznos munkát végeztek, (...) hanem új összeköttetéseket is teremtettek az emberek között.” (Kropotkin 1908:205–206)

Úgy véljük, ezekben az idézetekben egyértelműen felbukkannak a „később” társadalmi tőkének nevezett fogalom definíciója során említett elemek, úgy mint a kapcsolati háló, a tagok közötti bizalom (Fukuyama 1997), az egymásért való cselekvés (Coleman 1998), a kölcsönös ismertségekből fakadó erőforrások (Bourdieu 1998). Amennyiben a Putnam által (Putnam 2006) felelevenített Hume-példázatot vesszük figyelembe arról, hogy a földművelők a verseny és irigység helyett az összefogással milyen előnyökhöz juthatnának, abban is ráismerhetünk Kropotkinnak a törzsen belüli együttműködéstől a faluközösségeken át a városi kooperációig bemutatott számtalan hasonlatos példájára.

Éppen Putnam írja majd le, hogy a társadalmi tőke többféle mechanizmuson keresztül működhet, úgymint társadalmi kapcsolathálókon alapuló kölcsönösségi/kölcsönös segítségi norma, vagy éppen kollektív cselekvés és társadalmi együttműködés, illetve kollektív/közösségi tudat, bizalom és szolidaritás (Putnam 2000). Erre „rímel” Kropotkin azon megállapítása, miszerint „mindezek az egyesületek, társaságok, testvériségek, szövetségek stb., amelyeknek száma ma Európában tízezernyi és amelyek közül minden egyes egyesület az önkéntes, önzetlen, ingyen vagy rosszul fizetett munkának nagy tömegét képviseli – vajjon mi egyebek ezek, mint csupa különböző megnyilvánulásai az emberben állandóan munkálkodó tendenciának a kölcsönös segítségre és támogatásra?” (Kropotkin 1908:207)

Ebben a mondatban már az ellenszolgáltatás nélküli önkéntes tevékenység is említésre kerül, mint a kölcsönös segítség, a „majdani” társadalmi tőke egy másik megnyilvánulása. A későbbi írásokban ez – az egyesületi tagsággal együtt – mint a társadalmi tőke lehetséges fokmérője is szerepelni fog. Végezetül Kropotkin az egyesületekben vélte felfedezni a civil társadalom építőköveit⁵, amelyek az elvont állammal szemben a mindennapi, lokális életviszonyokat tudják szabályozni és megváltoztatni. „Az állam, amely azon alapult, hogy ő legyen az egyetlen összekötő kapocs az egyének laza tömegében, céljának nem felelt meg. Értörvényein is győzedelmeskedett az a tendencia, amely kölcsönös segítség gyakorlására irányul, újra megjelent és újra megvetette lábát az egyesületeknek végtelen számában, amelyek ma arra irányulnak, hogy összefoglalják az élet minden megjelenési formáját.” (Kropotkin 1908:217). Emellett a kapcsolati hálóokban élő emberek normarendszerét, és ezáltal a viselkedési formákat szabályokat – amiket később Bourdieu inkorporált kulturális tőkeként, Putnam pedig a közös haszon érdekében végzett koordinációt és együttműködést meghatározó tényezőként, a társadalmi tőke egyik megjelenési formájaként definiál – az az erkölcsi háttér testesíti meg, amelynek „pozitív és kétségtelen eredetét a kölcsönös segítség működésében találjuk meg, amelyet követni tudunk a fejlődés legelső kezdetéig és bátran állíthatjuk, hogy az emberiség etikai fejlődésében oroszlánrésze a kölcsönös segítségnek volt...” (Kropotkin 1908:221–222)

A társadalmi tőke kifejezés, noha nem jelenik meg Kropotkin munkáiban, az általa kölcsönös segítség törvényeként leírt (természeti és) társadalmi jelenség magában hordozza annak lényegi elemeit. Így véleményünk szerint megemlíthető azon szellemi előfutárok között, akiknek életművére alapozva a mai elméletek alkotói építhettek.

A társadalmi tőke mai értelmezése

A társadalmi tőke fogalmának bemutatása és az ennek speciális formáját képviselő civil tőke tisztázása során a téma legjelentősebb szakértőinek – Bourdieu, Coleman, Putnam és Fukuyama – munkáit vettük alapul. Nem célunk a kiemelt szerzők elméleteinek alapos és átfogó ismertetése, elemzése, erre a hazai szakirodalomban számos példát találhatunk (Arapovics 2009; Bartal 2009; Csizmadia 2002; Füzér et al. 2005, 2006; Giczy–

Sík 2009; Kákai 2009; Kis 2006; Kolumbán 2010; Lengyel–Szántó 1994; 1998; Orbán–Szántó 2005; Sík 2006; 2010; Vercseg 2004). Ugyanakkor ezeknek az írásoknak a rövid összefoglalóját, szintézisét arra használjuk fel, hogy az általunk civil tőkeként definiált jelenségre a társadalmi tőke legfontosabb elemeit rávetítsük, és megpróbáljuk ezeket az összetevőket a helyi civil hatalom letéteményesei és a civil társadalom intézményesült képviselőinek viszonylatában is – ha olykor más-más alakban, dimenziókban is – felfedezni.

Az emberi erőforrással kapcsolatos közgazdasági elméletek kiterjesztették a tőke fogalmát és elősegítették a szociológiai oldalról a társadalmi és a kulturális tőke megfogalmazását. Közgazdaságtani megközelítésben a társadalmi tőke az egyik termelési tényező, amelynek az a sajátossága, hogy gazdasági tevékenység eredményeképpen jön létre, és erőforrássul szolgálhat a termeléshez. Ugyanakkor nem mindenki osztja ezt a vélelményt. Éles kritikát fogalmaz meg például Sík (2006:86), aki szerint „a társadalmi tőke szakirodalmában gyakori, hogy a közgazdaságtan szűk tőkedefinícióját valamelyest kitérítik, kibővítik, aztán vizsgálják, hogy az így fabrikált új definíció miben (nem sokban) és mennyire (nem nagyon) tér el a többi tőketípustól. (...) A társadalmi tőke-kutatók körében sokan dolgoznak kizárólag a kapcsolatokra összpontosító definícióval, ám teszik ezt anélkül, hogy ez a fogalomalkotásban tükröződjön. (...) Csak egy lépésnyire vannak a szerzők attól, hogy ne társadalmi, hanem kapcsolati tőkéről beszéljenek, de ez a lépés nem tétetik meg.” (Sík 2006:85)

Miután a mi vizsgálatunk elsősorban az önkormányzatok és a civil szervezetek közötti kapcsolatok, az ebből fakadó funkció- és szerepátadások, a civil társadalomban „termelő” tőke önkormányzati hasznosulásáról szól, jól illik ide az a felvetés, amely a fenti jelenséget inkább kapcsolati tőkeként próbálja meg értelmezni. Ez a megközelítés nemcsak formai, jelentésbeli, hanem éppen lényegi szinten is tekinthető a civil tőke létének induktív, szélesebb „társadalmi” környezetben való bizonyításának.

A civil tőke létezésével kapcsolatban kiemelendő még egy – a társadalmi tőke esetén is vitatott – momentum, nevezetesen e tőkék konvertálhatóságának kérdése. Amennyiben a civil tőke jellemvonásait a társadalmi tőkéből deduktív módon eredeztetjük, illetve igyekszünk meglelni a megfeleltethető elemeket, akkor az átalakíthatóság kérdése is tisztázható.

A személyek közötti viszonyokban megtestesülő társadalmi tőke: Coleman. A társadalmi tőke fogalmát Coleman az oktatás társadalmi kontextusának vizsgálatába vonta be, miután az emberi viszonyok széles körére kiterjesztette azt. Szerinte a társadalmi tőke a személyek közötti viszonyokban testesül meg, és akkor keletkezik, amikor „az emberek közötti viszonyok úgy változnak meg, hogy elősegítsék a cselekvést.” (Coleman 1998:17). A társadalmi tőke az emberi csoportban működik, vagy csoportok (szervezetek) között, és olyan kapocs, amely megkönnyíti a csoporton belüli cselekvést. Nem kézzel fogható dolog, mert ereje a cselekvők közötti hálóban rejlik és a kölcsönöségi elv működteteti. „A tőke többi formájától eltérően a társadalmi tőke a cselekvők közötti viszonyok struktúrájában ölt testet. Nem lelhető fel sem magukban a cselekvőkben, sem a termelés anyagi eszközeiben.” (Coleman 1998:14)

Vegyük szemügyre ezt a megközelítést a civil tőke szemszögéből! A helyi civil szervezetek egymáshoz való viszonya, illetve az egyes szervezeteken belül a tagok között kialakuló viszonyrendszer nagymértékben befolyásolja, ösztönözni tudja a közös cél érdekében történő cselekvést. Az „alapszabály”, az együttműködési megállapodások adhatnak ugyan ennek formális keretet, de itt inkább a személyek ismeretségéből, az egyéni képességek begyűjtéséből fakadó „alaptőke” konvertálódik egy „cselekvési kényszerré”, amelyet a szervezet célja, programja gerjeszt. A kölcsönösség pedig szintén megjelenik a feladatmegosztás, illetve a közös munkavégzés során. Természetesen ez a hálózati kapcsolódás az egyének „külső”, tehát szervezeten kívüli tevékenysége során is előbukkanhat, sőt, ebben az esetben ennek előnyei is kamatoztathatók.

Coleman a társadalmi strukturális erőforrásokat az egyének tőkejavainak, azaz társadalmi tőkének tekinti. A társadalmi tőkében az fejeződik ki, hogy milyen értéke van erőforrásként a cselekvők számára a társadalmi struktúra azon vonásainak, amelyeket érdekeik érvényesítésében felhasználhatnak (Coleman 1998:18). Ennek analógiájára a civil tőke is megtestesíthet egy ilyen funkciót, azonban itt kifejezetten a lokális társadalmi struktúra által biztosított „eszközök” jelenthetik ezt az erőforrást. Ha mindezt az önkormányzatok szempontjából mérlegeljük, az együttműködések kapcsán éppen az a kérdéses, hogy mennyiben mozgósítható a civil tőke a szervezeten kívüli közösségi célok, közfeladatok ellátása, egyáltalán a közösség jólétének, életminőségének javítása érdekében.

Mindehhez még vegyük hozzá, hogy Coleman szerint a társadalmi tőke közjóság is, azaz bárki részesülhet ennek „hozadékából”, nemcsak az illető társadalmi csoport tagjai. Ez különösen akkor nyilvánul meg, amikor civil hálózatok működtetik, elősegítve az információcserét. A közjóság jelleg – behelyettesítve a civil tőkét – esetünkben éppen településszinten jelentkezik.

Röviden: a Coleman-féle társadalmi tőke definíció szerint egy olyan katalizátorrendszerről van szó, amely az emberekben lévő szunnyadó energiát a társadalmi kapcsolatok kialakulása során, éppen e kapcsolatrendszer működéséhez szükséges szabályozók, normák, elvárások – „kapcsok” – megjelenése, elfogadása, az egyének közösséggé válásához nélkülözhetetlen alkalmazkodási képesség növelése által felszabadítja, összehangolja, és ezt az aktivitást a közösség szolgálatába állítja. A civil tőke tehát, ebben a kontextusban a helyi civil társadalom megszerveződése, illetve a hatalmi tényezőkkel való intézményesült kapcsolatfelvétel során „halmozódik fel”, és ugyanúgy „ötödik” tőkeként, erőforrásként hasznosítható, mint a Coleman által felsorolt pénz-, tárgyi, emberi és társadalmi tőke.

A tőkék rekonverziója: Bourdieu. A „Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke” című művében (Bourdieu 1998:155–176) az egyes tőkefajták egymásra történő átváltásának („rekonverziójának”) folyamatait vizsgálta. Túllépve a közgazdaságtan tőkefogalmán, kulturális, társadalmi és szimbolikus tőkéről értekezett. Szerinte a tőke anyagi vagy elsajátított formában felhalmozott munka, amelynek létrejöttéhez időre, befektetésre van szükség, ezért a látszólag megvásárolhatatlan dolgoknak is megvan a maguk ára. A tőke termelhet profitot, de újratermelheti saját magát is. A francia szociológus szerint a tőkének három alapvető formája létezik, ezek: a gazdasági, a kulturális és a társadalmi tő-

ke. Ugyanakkor megfogalmazásában impliciten a civil tőke is megjelenik; a magyarázatokban, a példákban, néhol annyira behelyettesíthetően, hogy saját olvasatunkban néha akár ezt a kifejezést is becsempészhetnénk. Éppen ezért az alábbi rövid összefoglalóban megpróbáljuk a két fogalom „párhuzamos” használatát. A három tőke rövid leírása a következő:

- a gazdasági (anyagi) tőke, amely közvetlenül pénzzé váltható és a tulajdonjogban intézményesedik;
- a kulturális tőke, amely gazdasági tőkévé konvertálható, és többnyire az iskolai végzettségekben nyilvánul meg;
- a társadalmi (szociális) tőke, amely gazdasági tőkévé alakítható és nemesi vagy egyéb címekben, rangokban intézményesedik.

A kulturális tőke kapcsán Bourdieu azt fogalmazza meg, hogy az iskolai sikerek nem feltétlen velünk született tulajdonságoknak köszönhetőek, hanem a különböző társadalmi csoportok által birtokolt kulturális tőkére vezethetőek vissza. A kulturális tőke öntudatlanul, rejtett módon átöröklődik a családban. A kulturális tőke ezen belül három formában létezhet:

- Inkorporált (bensővé tett) formában, amely hosszú folyamat és személyes beruházások (lemondások, áldozatok) eredményeképpen elsajátított tudás, viselkedésmód, magatartásforma.
- Objektívált (tárgyasult) állapotban, kulturális javak, képek, könyvek, eszközök formájában, tehát „anyagi hordozók” révén adható át, de használatához inkorporált kulturális tőkére van szükség. A tárgyasult kulturális javak feltételezik a gazdasági tőkét és a szimbolikus elsajátításhoz szükséges kulturális tőkét is.
- Intézményesült formában, iskolai bizonyítványok objektíválása révén, amelynél az iskolai titulus egyfajta garancia, a kulturális kompetencia bizonyítéka, független a hordozó személyétől és attól a tőkétől is, amellyel ténylegesen rendelkezik, hiszen a titulus viselői összehasonlíthatók és felcserélhetők. Megszerzéséhez gazdasági tőke szükséges, de egyúttal meg is határozza azt, mert az egyén munkaerő-piaci értékét növeli. Váltóárfolyamként is megjelenik a kulturális és a gazdasági tőke, mert az oktatás tömegesedésével a diplomák inflációja is bekövetkezhet.

Mielőtt azonban továbbmennénk, megjegyezzük, hogy a társadalmi tőke és – esztünkben – a civil tőke is felveheti a kulturális tőke három formáját. Vegyük sorra ezeket!

- Inkorporált (bensővé tett) formájában a civil tőke is egy „elsajátítási folyamat” eredménye, vagyis megszerzése szintén „időbe kerül”, és ezt is a „beruházónak személyesen kell beruháznia”. Azonban a tanulási szakasz itt nem oktatási vagy kulturális intézményben zajlik, hanem a helyi civil társadalom informális vagy formalizált közösségeiben. A műveltségi tőkéhez hasonlóan lehet az erre fordított időt mértékül venni, és ahogy Bourdieu szerint ezt a családokban felhalmozott különböző kulturális tőke átadási és felhalmozási időszakának hossza és az erre szánt idő határozhatja meg, úgy a civil tőke átörökítési folyamatát a szervezeti tagság, illetve, a szervezetben, helyi közösségben kifejtett aktivitás, a megszerzett pozícióval járó feladatok „mennyisége” lassíthatja vagy gyorsíthatja. Végeredményben tehát az inkorporált civil tőke is egy

„elsajátított tudás, viselkedésmód, magatartásforma”, de ezen felül a helyi környezetben való eligazodás, kapcsolatépítés és -kihasználás képessége is.

- Objektívált (tárgyasult) állapotban, a civil közösségben felhalmozódott dokumentumok, programokról szóló képek, beszámolók, hírlevelek formájában, tehát „anyagi hordozók” révén adható át, de használatához inkorporált civil tőkére van szükség. Ez a civil tőkefajta a leginkább hozzáférhető, nem csak a belső kör, hanem a tágabb társadalmi környezet számára is, és ezek „használata” az inkorporált, személyes civil tőke növelésére is alkalmazható.
- Intézményesült formában, például egyesületi tagsági igazolványok, szervezeti pozíciók formájában, ezek „objektíválása” révén, amelynél a titulus egyfajta garancia, a helyi közéleti kompetencia bizonyítéka, független a hordozó személyétől és attól a tőkétől is, amivel ténylegesen rendelkezik, hiszen a titulus viselői összehasonlíthatók és felcserélhetők. Ebből adódóan ez a tőkefajta is átadható, az új birtokos az előd teljes „tőkével” tud rendelkezni.

A konkrét társadalmi tőke Bourdieu szerint nemesi vagy egyéb címekben, rangokban intézményesedik. Nem kell nagyon elvonatkoztatnunk ahhoz, hogy az ő gondolatmenetét követve a civil tőke esetében ezt azonosítsuk a szervezeti vezetői státussal, amely a helyi társadalmi hierarchiában bizonyos „előjogokat” is biztosít. Gondoljunk csak olyan, a pozícióból fakadó jogosultságokra, mint a képviselőtestületi ülésekre történő meghívás, a helyi ünnepek alkalmával való fellépés lehetősége stb. Ahogy pedig a nemesi cím „használata” delegálható, örökölhető, úgy ezek a civil előjogok is időlegesen átengedhetők, illetve a pozíció viselőjének változásával átháramlanak.

Bourdieu a társadalmi tőkét és a civil tőkét aktuális erőforrásként jellemzi, amely a kölcsönös ismertség elvén működik, és fontos eleme a csoporthoz tartozás. Az egyén társadalmi és civil tőkéje függ a kapcsolatháló kiterjedtségétől, erősségétől, illetve birtoklótól, függ az (egyleti) tagok gazdasági és kulturális tőkéjétől. A tartós, hasznos kapcsolatok szempontjából nélkülözhetetlenek az intézményesítési rítusok (közgyűlés, tagfelvétel, tisztújítás, díjak, kitüntetések), amelyek a beavatottság érzését erősítik, és kölcsönös elismertséget feltételeznek. A társadalmi/civil tőke tartósságához szükséges a megerősítés, a folyamatos kapcsolattartás, amely időbe és pénzbe kerül, és bizonyos képességet is igényel, annak felismerését, hogy hogyan kell kihasználni a kapcsolatokat.

A három – illetve négy – tőkefajta nemcsak kiegészíti egymást, hanem egymásra átváltható és becserélhető zseton a „társadalmi élet kaszinójában”. Bourdieu a közvetlenül anyagi tőkévé válható gazdasági tőke, valamint a bizonyos feltételek mellett gazdasági tőkévé konvertálható társadalmi és kulturális tőke fogalmából kiindulva jut el a tőkeátváltások elemzéséhez. A kulturális és társadalmi/civil tőke gazdasági tőke révén érhető el, az átalakításuk a munka és az idő függvénye.

Felfogásában a társadalmi tőke azokat az erőfeszítéseket foglalja magába, amelyeket az egyének a társadalmi kapcsolatháló, a helyi önszerveződések kialakítása, megszervezése céljából fejtenek ki. A társadalmi tőke – ennek folytán a civil tőke is – Bourdieu szerint magánvagyon, amely révén az érintettek erősíthetik társadalmi, közösségi státusukat, sőt (helyi) hatalomra tehetnek szert.

A csoportok, szervezetek esetében delegálódik a tőke, a képviselő kezében összpontosul a csoport, az egyesület teljes társadalmi/civil tőkéje. Ezért szabályozni kell, hogy ki jogosult, ki képes a társadalmi szervezet – és nem csupán a saját – érdekeit képviselni. Másrészt sokszor a szervezetet a képviselővel azonosítják. Erre számtalan példát hozhatnánk fel a hazai közéletből, akár országos, akár helyi szinten.

Bourdieu továbbá a következőket is mondja: a társadalmi tőke azon jelenlegi és lehetséges erőforrások együttese, amelyek a kapcsolatok tartós, a kölcsönös ismeretségen és elismertségen alapulóan többé-kevésbé intézményesített hálózatahoz kötődnek. Az intézményesítettség egy olyan csapathoz való tartozáson alapszik, amelynek tagjai nem csupán közös tulajdonságokkal rendelkeznek, hanem tartós és hasznos kötelek fűzik őket egymáshoz. Amennyiben helyi viszonyokat veszünk alapul, és lokális környezetben próbáljuk Bourdieu szavait értelmezni, itt ő egyértelműen a civil tőkéről beszél. A társadalmi tőke nagysága, amellyel az egyén rendelkezik, függ egyrészt annak a kapcsolathálónak a kiterjedtségétől, amelyet mozgósítani tud, másrészt azon (gazdasági, kulturális vagy szimbolikus) tőke nagyságától, amelyet azok birtokolnak, akikkel kapcsolatban áll. Magyarán a civil tőke lehetséges mértékét a helyi közösség mérete, az adott településen működő szervezetek száma, valamint a helyi hatalommal való kapcsolattartás léte, minősége is befolyásolja.

Bourdieu (1998:167–168) végül e tőke hasznáról is említést tesz, miszerint „a (helyi) kapcsolatháló azoknak az egyéni vagy kollektív beruházási stratégiáknak a terméke, amelyek tudatosan vagy öntudatlanul olyan társadalmi – civil – kapcsolatok megteremtésére és fenntartására irányulnak, amelyek előbb-utóbb közvetlen haszonnal kecsegtetnek” – esetünkben a helyi közösség számára.

A társadalmi tőke, mint közjószág és civil kurázi: Putnam. A társadalmi tőke elméletével kapcsolatban talán legtöbbször Robert Putnam (1993, 1995, 2000, 2006), amerikai politológus neve kerül előtérbe. A fogalom széles körű elterjedése, népszerűvé válása nagyrészt az ő 1993-ban írt „A prosperáló közösség – A társadalmi tőke és a közélet” című tanulmányának köszönhető. Ebben Hume példázatán keresztül bemutatja, hogy a földművelők a verseny és irigység helyett az összefogással milyen előnyökhöz juthatnának.⁶ Putnam megfogalmazása szerint a fizikai és a humán tőke fogalmaival analóg módon (eszközök és képzés az egyéni teljesítőképesség fokozására), a „társadalmi tőke” is a társadalmi szerveződés jellemzőire utal (pl. hálózatok, normák és bizalom, amelyek elősegítik a közös haszon érdekében végzett koordinációt és együttműködést). „A társadalmi tőke fokozza a fizikai és humán tőkebefektetések hatékonyságát is”, könnyíti az együttműködést, ez a tőke a közjó egyik fajtája (Putnam 2006:12). Olaszországi vizsgálatai alapján azt mutatja be, hogy „az állampolgári részvétel normáiban és hálózataiban megtestesülő társadalmi tőke a gazdasági fejlődés előfeltétele, csakúgy, mint a hatékony kormányzás.” A közösség pedig akkor hatékony, ha nem bizalmatlanok egymáshoz az emberek, mert „a bizalom megolajozza a társadalmi életet”. A társadalmi tőke kötelekekből, hálózatokból áll össze, akkor működik jól, akkor gyarapodik, ha használják. Putnam is a társadalmi tőke és a gazdasági fejlődés közötti összefüggésekre világít rá. A bölcs államvezetés ösztönözheti a társadalmi tőke képződését, ahogy a bölcs helyi vezetés a civil tőkét.

A társadalmi tőke közjóság-felfogása Putnam munkáiban teljeseedik ki. Szerinte amíg a fizikai tőke fogalma tárgyak és az emberi tőke fogalma emberek egyedi sajátosságaira utal, addig a társadalmi tőke inkább kollektív ismérv: egyének közti kapcsolatokat, szoros társadalmi kapcsolathálókat, erős civil szervezeteket, valamint a kölcsönösség, a szolidaritás és a bizalom ezekből fakadó normáit jelenti. A társadalmi tőke szorosan kapcsolódik a „civil kurázi” fogalmához. A civil kurázi sokkal hatékonyabb, ha a kölcsönös társadalmi kapcsolatok sűrű hálózatába ágyazódik (Putnam 2000:19).

Putnam szerint a társadalmi tőke kulturális jelenség, egyszerre jelenti a kollektív cselekvésre való készséget és a közintézményekbe vetett bizalmat, nagy közösségek (akár nemzetek vagy régiók) jellemzője. Itt megint utalhatunk a „szűkített” értelmű civil tőkére, a kurázi, a társadalmi kapcsolatok sűrűbb hálózata lokális környezetben sokkal inkább és „gyorsabban”, közvetlenebbül használható, mint nagyobb regionális szinteken. A közintézmények iránti bizalom mértéke is jobban megítélhető – és egyéni tapasztalatokkal igazolható – a mindennapjainkban saját lakókörnyezetünkön belül, mintsem elvont, általános és ezért be nem látható szinteken.

A társadalmi tőke annyiban különbözik jelentősen a pénztőkétől vagy az emberi tőkétől, hogy elsősorban nem az egyén tulajdona, hanem egy társadalmi csoport, közösség jellemzője. Putnam jól ismert könyve a „*Making Democracy Work*” igazolta, hogy a társadalmi bizalom forrása a hatékony és széles körben beágyazódott civil társadalom, azaz a civil társadalom súlya és sűrűsége (Putnam 1993). A társadalmi bizalom a közösségi aktivitás kontextusában bontakozik ki igazán. Itt ismét a civil tőke lappangó megfogalmazásának lehetünk tanúi. A társadalmi tőke plasztikusabb megjelenítése során, mint annyiszor, a civil társadalom az a közeg, amiben ez a fogalom megragadható. A civil társadalom pedig a maga valójában sokkal inkább behatárolható, nem elvont, hanem tényleges viszonyrendszerekben, így inkább településszinten, semmint ennél nagyobb egységekben. Vagyis a civil tőke egyszersmind a társadalmi tőke valóságos, bárki számára elérhető és követhető, „laboratóriumi” demonstrálására is alkalmas.

Putnam értelmezésében a társadalmi tőke – és ahogy Bourdieunél megtettük, bátran behelyettesíthetjük a civil tőkét is – közjóság, kollektív ismérv. Éppúgy beletartoznak az egyének közötti kapcsolatok, a szoros társadalmi kapcsolathálók, mint az erős civil szervezetek, valamint a kölcsönösség, a szolidaritás és a bizalom ezen alapuló normái. Más szóval a társadalmi/civil tőke fejlesztése olyan befektetés, amelynek célja a csoportidentitás kialakítása. A barátság, bizalom, a közös normák és célok olyan befektetésnek tekinthetők, amelyek a társadalmi együttműködést, és ezen keresztül a jobb gazdasági hatékonyságot is szolgálják.

Putnam szerint a társadalmi tőke ráadásul a társadalmi szervezetek jellemzőiből származik, olyanokból, mint a bizalom, a normák és a hálózatok, amelyek növelhetik a (helyi) társadalom hatékonyságát azzal, hogy elősegítik az összehangolt cselekvéseket. Ennek megfelelően a társadalmi hálózatok jelentős erőforrásként szolgálhatnak mind az egyének, mind a csoportok, közösségek számára. Putnam „*Bowling Alone*” című könyvében a „civil erényként” definiált társadalmi tőke utal az egyének közötti kapcsolatokra, a kapcsolatokból felépülő hálózatokra, és a hálózatokat működtető generalizált és specializált

kölcsönösségi elvekre is. A putnami társadalmi tőke koncepció kulcselemei a bizalom és a kölcsönösség, amely a társadalmi élet szinte minden területén lehetővé teszi a kölcsönös előnyök érdekében létrejövő társadalmi kooperációt. Ez helyi szinten a civil társadalom, annak intézményesült egységei közötti és az önkormányzattal való együttműködést is jelentheti. A hagyományos értelemben vett tőkével ellentétben a társadalmi tőke Putnam szerint „közjó”, eszerint nem személyes tulajdona azoknak, akiknek hasznára válik, sőt – tehetjük hozzá – nemhogy nincsenek birtokosai, ezen felül azoknak is javát szolgálhatja, akik a hálózati kapcsolaton kívül esnek, és a társadalmi tőke hozadékából anélkül is részesednek, hogy ahhoz hozzájárultak volna („potyautasok”⁷). Mindezek mellett a társadalmi tőke tipikusan kötelekekből, normákból és bizalomból áll össze, amely átvihető az egyik társadalmi környezetből a másikba. Ez a mozzanat a civil tőke esetében is megragadható, gondoljunk csak a civil szervezetek külső kapcsolatrendszerére, a településeken átívelő szövetségekre, együttműködésekre vagy éppen közös programokra, találkozókra. Ezek során ez egyik településen felhalmozódó civil tőke könnyen egy másik helyen „kamatozhat” azáltal, hogy a közvetett kapcsolatok az aktivizálódás során közvetlenné válnak.

A társadalmi tőke mindegyik esetében jelen van a formális és informális társadalmi kapcsolatok valamilyen hálózata, amelynek révén az egyének kölcsönhatásba lépnek egymással: a szűkebb és tágabb családban, rokoni és baráti/ismeretségi körben, munkahelyen, iskolában, lakóhelyen, társaságokban, klubokban stb.

Attól függően, hogy milyen minőségű, irányultságú és erősségű társadalmi kapcsolat jellemzi, megkülönböztetjük a társadalmi tőke egy további dimenzióját. Putnam (2000) szerint beszélhetünk:

- Összekötő (vagy kizáró) társadalmi tőkéről, amelyet erős kötések (például családon vagy etnikai közösségen belüli kapcsolatok) jellemeznek. A társadalmi tőkének ez a formája hajlamos másokat kizáró, homogén csoport- és közösségi tudat kialakítására. A civil tőke esetében ez a forma egy szervezeten belüli, kifejezetten tagsági viszonyon alapuló kötődést, összetartozást jelent.
- Áthidaló (vagy befogadó) társadalmi tőkéről, amelyet gyengébb, kevésbé sűrű, de áthidaló, csoporthatárokat áttörő kötődések jellemeznek. Ez a forma inkább alkalmas a különböző társadalmi csoportok, rétegek – civil tőke vonatkozásában a helyi szervezetek – közötti kapcsolatteremtésre és integrációra.

Összefoglalva, a társadalmi tőke fogalmának kifejtése során az összes idézett szerző közül Putnam van a legközelebb ahhoz, hogy mindezt az emberi léptékű, megfogható társadalmi közösségek szintjén próbálja értelmezni, így rendszeresen a civil társadalom, a civil szervezetek kapcsolati viszonyait hozza fel érvelése során. Ha tehát a sokszor az általa példaként említett lokális társadalmi közeget nemcsak a társadalmi tőke illusztrálásához használt „díszletként”, hanem annak egy speciális, ám saját jellegzetességekkel is bíró megjelenési formájának természetes „élőhelyeként” fogadjuk el, ezt a civil tőke létének egy újabb bizonyítékának tekinthetjük.

A társadalmi tőke, mint normák és értékek összessége: Fukuyama. A társadalmi tőke fogalmát Francis Fukuyama „Bizalom” című munkája (Fukuyama 1997) nyomán a következőképpen határozhatjuk meg: az emberek közti társadalmi együttműkö-

dést (kooperációt) elősegítő, „mozgósított” informális társadalmi normák és értékek együttese, kezdve a reciprocitástól a bizalmon át egészen a valláserkölcsig.

A hangsúly a két kulcsszón van: együttműködés és mozgósítás. Társadalmi tőkéről, vagyis felhasználható és bővíthető erőforrásról ugyanis csak akkor beszélhetünk, ha a potenciális társadalmi normákat adott társadalmi kapcsolatban (legyen az mondjuk a kölcsönösség normája egy baráti kapcsolatban) életre hívjuk, mozgósítjuk, a kölcsönösen előnyös együttműködés céljából. A közgazdasági szakkifejezés, a tőke használata azért lehet indokolt, mert a társadalmi kapcsolatokban rejlő, majd az együttműködéshez életre hívott társadalmi normák segítségével a társadalmat ugyanúgy lehet építeni és rombolni, mint az anyagi/fizikai vagy az emberi tőke segítségével. Az anyagi/fizikai tőkével éppúgy lehet például kórházakat vagy iskolákat építeni, mint nukleáris fegyvereket gyártani. Egy zseniális tudós éppúgy felhasználhatja tudását a rákbetegségek gyógyítására, mint vegyi fegyverek kifejlesztésére. Ehhez hasonlóan: a társadalmi tőke kiaknázása is történhet a társadalmi fejlődés előmozdítása céljából, de más esetekben etnikai konfliktusok vagy „törzsi” háborúk kitörését, kirekesztést, korrupciót, bűnözést és egyéb káros társadalmi jelenségeket idézhet elő. Ezzel pusztán azt hangsúlyozzuk, hogy a társadalmi tőke önmagában nem feltétlenül előnyös, nem biztos, hogy a közjót szolgálja.

A civil tőkére vonatkoztatva Fukuyama megközelítését, a civil szervezetekben meglévő – közös cél, közösségi programok megvalósítását szolgáló – kooperáció és a tagok tenniakarásának aktivizálására való képesség alighanem kielégítené a szerző társadalmi tőke fogalma kapcsán „elvárt” definíciós igényeit is.

Fukuyama munkáiban (1997, 2000) többször is megfogalmazza a társadalmi tőke jelentőségét. Különösen nagy figyelmet szentel a bizalom kérdéskörének. Szerinte a társadalmi tőke – a normák és hálózatok összességéből eredő kollektív cselekedet – akkor jön létre, ha bizalom van az emberek között.

- Ennek egyik típusa az *általános bizalom*, hogy mennyire bízhatunk általában az emberekben;
- a másik típusa pedig a helyhez kötött, lokális bizalom, amely összetettebb, nehezebben mérhető, a közösségbe, szervezetekbe, közintézményekbe vetett bizalom (Fukuyama 1997).

A civil tőke vonatkozásában itt az általános bizalom mértékét a helyi társadalom állapota – ennek minden összetevőjével egyetemben – határozhatja meg, míg a lokális bizalomnak nevezett szubjektív érzelmhalmaz a település intézményhálózatával kapcsolatos pozitív vagy negatív élmények, tapasztalatok felhalmozódása alapján kialakult egyéni álláspontok szintéziseként, azok eredőjeként aposztrofálható.

Végezetül Fukuyama megjegyzése, miszerint „Tocqueville gyaníthatóan egyetértene azzal a gondolattal, hogy társadalmi tőke nélkül nem létezhet civil társadalom, civil társadalom nélkül pedig nincs sikeres demokrácia” (Fukuyama 2000:38), kiegészíthető lehetne azzal is, hogy a francia gondolkodó reményeink szerint arra is rábólintana, hogy civil tőke nélkül nem létezhet helyi közösség, és helyi közösség nélkül nincs sikeres önkormányzatiság sem.

Inkább kapcsolati tőke: Sík Endre. 2006-ban íródott tanulmányában a szerző magát a társadalmi tőke fogalmát, létjogosultságát kérdőjelezi meg: „Mi a társadalmi tőke? Miért kell a társadalmi tőke fogalmát a kapcsolati tőke fogalmával felcserélni? Alkalmazható-e a kapcsolatok esetében a közgazdaságtani konvencióknak megfelelő tőkefogalom? Ha igen, akkor a kapcsolati tőke egy-e a »normális« tőkék közül, vagy azok valamilyen különös (csak korlátozottan tőkének tekinthető) fajtája? (...) A társadalmi tőke definiálása gyerekcipőben jár, még hozzá egy túlsúlyos és olykor enyhén értelmi fogyatékosnak tűnő gyerek cipőjében.” (Sík 2006:72) Ugyanakkor az általa kapcsolati tőkének nevezett jelenséget valahogy mégis ebből származtatja. „A társadalmi tőke rossz metafora, de nem azért, amiért szidni szokás (tudniillik, hogy nem tőke), hanem a »társadalmi« jelző miatt. Ezért szükséges a társadalmi tőke fogalmát a kapcsolati tőke fogalmával felcserélni, vagyis megőrizni, ami értékes a fogalomban (valódi »újtőkérő« van szó), de szűkíteni annak terjedelmét, hogy ily módon elméletileg koherensebb és jobban mérhető fogalomhoz jussunk.” (Sík 2006:92)

Az elmondottak miatt lehetetlen a kapcsolati tőkét a társadalmi tőke fogalmának mellőzésével definiálni. A kapcsolati tőke tőkejellegének tárgyalása előtt a társadalmi tőke fogalmából kell kiindulni, hogy ennek hibáit feltárva, értelmezheessük (vagy sem) tőkeként a kapcsolati tőkét.

Vannak, akik azt tartják a létező társadalmi tőke-meghatározási kísérletek legnagyobb hibájának, hogy a társadalmi tőke fogalma nem több, mint sokféle elemből összerakott zagyvalék, ami azért nem alkalmas komoly elemzésre, mert sem az egyes definíciós elemek (hálózat, bizalom, norma, civil tevékenység stb.) pontos jelentése, sem ezek egymáshoz való viszonya nem tisztázódik a definiálás során.

A társadalmi tőke fogalma alkalmas arra is, hogy általa lecserélhető legyen a társadalmi gondok megoldásának hagyományos (pl. a szakszervezetek és a munkásmozgalom által használt) diskurzusa.

A kapcsolati tőke definiálásához a szerző megelégszik a közgazdaságtan szűk tőke-definíciójával. Eszerint a kapcsolati tőke értelmében azért tekinthető tőkének, mert eleget tesz két előírt feltételnek:

- a kapcsolati tőke alkalmas termékek és szolgáltatások létrehozására, miközben maga nem alakul át; illetve
- a kapcsolati tőke előállításához a majdani haszon reményében áldozatot kell hozni (ami azonban el is maradhat) (Sík 2006:77).

A kapcsolati tőke ugyanakkor bizonyos tranzakciókban a résztvevők által racionálisan tervezett és alkalmazott biztosíték, amire a tranzakciókban mint fedezetre lehet számítani. Ez azt bizonyítja, hogy

- a kapcsolati tőke használata tudatos beruházás terméke is lehet;
- a kapcsolat – ami egy közgazdasági modellben csupán „zaj” – valójában hasznot hajtó erőforrás;
- a kapcsolati tőke alkalmas eszköz olyan, a közgazdaságtan által is modellezhető funkciók ellátására, mint a kockázat csökkentése, a meggyőzés, az ellenőrzés, a csalás;

- a kapcsolat egyidejűleg lehet a gazdasági folyamat terméke, és lehet a tranzakciót megelőzően létező intézmény is. (Sík 2006:82)

Sík, utalva más szerzőkre, velük vitatkozva felsorolja a fizikai tőke általuk említett lényegi jellemzőit, amelyek mindegyike azok szerint a társadalmi tőkére is érvényes. A társadalmi tőkét a többi tőkefajtaival a következő metszetekben vetik össze: átalakítóképesség és tőkék közötti átalakulási képesség, állandóság, elveszthetőség, elidegeníthetőség, továbbá rugalmasság, helyettesíthetőség és összeilleszthetőség, romlékonyság, megbízhatóság.

A szerző – ahogy írja – ezek közül az első három jellemzőt a szűk értelemben vett tőkeként való definiálás dimenzióinak tekinti. A többi jellemző megléte szerinte nem szükséges feltétele a tőkeként való definiálásnak, legfeljebb hasznosak a tőke sajátosságainak megismerése során. Nézzük, hogyan írja le az egyes jellemzőket:

- „Az átalakítóképesség (általában, illetve a tőkék között) azt fejezi ki, hogy a termelés során az adott tőkefajta mennyiben képes arra, hogy általa a javak más javakká alakuljanak át (pl. egy acélgyár a vasból acélt, egy esztergagép egy öntvényből fúrót készít), illetve hogy az adott tőke más tőkefajttá legyen konvertálható.
- Az állandóság a tőke azon képessége, hogy működése során eredeti állapotát megtartsa. Ez a sajátossága különbözteti meg a tőkét a termelés fogyóeszközeitől, amelyek átalakulnak a termelés során (pl. a benzin, a melasz és a szén átalakul a felhasználás során).
- Az elveszthetőség minden tőkefajta lényege, mivel ez a jellemző teszi a tőkét kockázatos jószágá. A társadalmi tőke elveszik például, amikor a szomszédságból vagy szülői munkaközösségből sokan elköltöznek, vagy kilépnek.
- Az elidegeníthetőség (a tőke eladható, örökölhető, ajándékozható, bérelhető) a tőke piacképességének feltétele.
- A rugalmasság a tőke által előállítható javak és szolgáltatások sokféleségének mértéke. Lehet, hogy a tőke csak egyetlen termék előállítására alkalmas, tehát rugalmatlan, de lehet rugalmas, sokféleképpen felhasználható.
- A helyettesíthetőség és az összeilleszthetőség a tőke működtethetőségének feltételei.
- A romlékonyság azt fejezi ki, hogy az adott tőke a használat során mennyire megy tönkre.
- A megbízhatóság annak mértéke, hogy mennyire kiszámítható a tőke.”
(Sík 2006:86)

Röviden próbáljuk meg a civil tőke „behelyettesítését” Sík gondolatmenetébe. Az *átalakítóképességre* példaként hozható fel, hogy a civil kapcsolati háló segítségével újabb kapcsolati hálókat lehet „gyártani”. Az *állandóságon* egyfelől a civil szervezet fennmaradását, másfelől társadalmi beágyazottságának stabilitását is érthetjük. Ugyanakkor az *elveszthetőség* a civil tőke esetében is fenyegethet, hasonlóan a fent leírt okokhoz, és nemcsak az egyesületi tagok kilépésével valósulhat meg, de adott esetben magának a szervezetnek a megszűnésével is, ami bekövetkezhet más, nem a belső felbomlás, érdektelenség, hanem éppen külső – objektív – okok miatt is. Az *elidegeníthetőség* többféle

módon is megvalósítható, ha az eladás nehezen is oldható meg – bár programok lebonyolításában való részvétel, közreműködés során a kapcsolati tőke ha áruba nem is bocsátható, de „bérbe adható”, illetve a szervezet vezetésének „megújításával” egy része legalábbis átörökíthető. A *rugalmasság* mint a civil tőke által előállítható közjavak és közszolgáltatások mértéke, a helyi civil társadalom elvárásainak, igényeinek, heterogenitásának is függvénye, másfelől pedig az adott lokális civil „kurázi” (pro)aktivitása és reakcióképessége alapján határozható meg. A *helyettesíthetőség* vonatkozásában a meglévő civil tőke, miután helyi szinten éppen a lehető legnagyobb területi lefedettséget is magába foglalja, nehezen váltható ki „másikkal”, hisz tartalma éppen egy adott helyen, adott időben létező kapcsolathalmaz, amelynek csomó- és végpontjai csak lassan, és nem egy időben cserélődnek. A *romlékonyság* viszont éppen ez utóbbiak változásából fakad, a kérdés tehát az adott társadalmi környezet stabilitása, illetve labilitása. Lassan átalakuló társadalmi közegben a civil tőke „árfolyama” tartósan magas, ellenkező esetben ingatag, és a civil tőke maga is könnyen inflálódik. A *megbízhatóság* egyrészt az előbbi környezeti tényezők alakulásának és a társadalmi elvárásoknak, másrészt az elveszthetőségből, elidegeníthetőségből eredő státusváltozás következményeinek külső partnerek általi sommás megítélésének általános kifejeződése.

Végezetül a kapcsolati tőke esetében a szerző által összeállított táblázatban szereplő jellemzőkön felül „végiggondolandó néhány további szempont is, ami e tőkeforma szociológiai jellemzőinek elemzése során hasznos lehet.

Így például a kapcsolati tőke az elidegeníthetőség szemszögéből nézve a közjavak egy speciális esetének tekinthető, mivel nem tisztán egyéni tulajdonban lévő erőforrásról van szó. A kapcsolat emberek közötti viszonyokba, egész hálózatokba van ágyazva. A kapcsolati tőkének nincs egyetlen és kizárólagos tulajdonosa, illetve valamilyen mértékben minden hálózattag birtokosa e közös tőkeállománynak. Mint korábban láttuk, van olyan közgazdász, aki éppen a kapcsolati tőke korlátozott vagy sajátos elidegeníthetősége miatt nem is tekinti a kapcsolatokat tőkének. A bemutatott 1. táblázat alapján úgy vélem, hogy mivel a kapcsolati tőke esetében is értelmezhetőek mindazon folyamatok, amelyek a többi tőkék esetében az elidegeníthetőséget biztosítják, ezért a kapcsolati tőke nem is olyan különleges.” (Sík 2006:89)

Sík Endre gondolatmenetét követve megkíséreljük az táblázat kiegészítését egy hatodik oszloppal is, amelyben a tőkefajták jellemzőit a civil tőkére vonatkoztatva is megjelenítjük és példákkal illusztráljuk.

Erőforrás vagy tőke: Angelusz Róbert. A szerző a társadalmi tőke fogalmának elemzése során többek között azt a kérdést tesz fel, hogy „hol húzódnak meg a fogalom határai?” (Angelusz 2010:151) Érdemes-e egyáltalán a korábban leírt jelenségeket vagy azok egy részét társadalmi tőkének nevezni?

„A tőke eredendően ökonómiai fogalom volt, meghatározott társadalmi viszonyok között, mindenekelőtt pénzre, termelési javakra (ingatlanokra, gépekre, berendezésekre, munkaerőre) vonatkozott. Az elmúlt fél évszázadban a tőke értelmezési tartománya jelentősen kibővült és a gazdaság mellett a társadalom más szférájához tartozó jelenségeire is alkalmazták.

1. táblázat. A különböző tőkefajták jellemzői

Megnevezés	Pénztőke	Fizikai tőke	Emberi tőke	Kapcsolati tőke	Civil tőke
Elidegeníthetőség	Eladható (valutaátváltás), elcserélhető, adományozható (1%-os adó), örökölhető, kollaterálisként használható (letét)	Eladható, elcserélhető (lakás), adományozható (pl. az önkormányzat földet ad egy beruházás részére), örökölhető	Megvehető (iskolai bizonyítvány, oklevél), elcserélhető (tankör, közös tanulás), adományozható (gyereknevelés, önkéntesek oktatása), örökölhető (bourdieu-i rekonverzióval)	Megvehető (korrupció, klientúraépítés), elcserélhető (kaláka), adományozható (segítés), örökölhető (intergenerációs kaláka, szülő üzlete)	Átvehető (pozíciószerezés, tisztújítás), kölcsönadható, bérbé adható (közös projektek, együttműködések) Delegálható (önkormányzati bizottságok, szövetségek)
Mérhetőség	Teljes mértékű, specializált szakmák mérik minden rezdülését (pl. alkusz, bróker, pénzváltó, kockázatértékelő)	Teljes mértékű értékelését speciális szakmák képviselői végzik (pl. vagyonértékelés, amortizáció, ingatlanértékelés)	Csak becslhető, de léteznek már standard mérési módok (elvégzett osztályszám, iskolaértékelés pl. a továbbtanulók aránya alapján, PISA)	Csak becslhető, kísérletet standard mérési technikák kialakítására (Fisher-féle névgenerátor)	Csak becslhető, de empirikus adatokból indikátorok előállíthatók (civil szervezetek száma, egyesületi tagok aránya, tagdíj és lakossági támogatás mértéke)
Romlékonyság	Devalváció, infláció, fizikai pusztulás	Hosszú ideig tartós (fizikailag még akkor is, amikor a könyvelésmár leírta)	Hosszú ideig tartós (szakmai ismeretek, nyelvtudás, etikett)	Hosszú ideig tartós (rokonság beleszületve, barátság örök), de vannak rövid távú formái is	Hosszú ideig tartós lehet, de a lokális társadalmi környezet stabilitása határozza meg
Rugalmasság	„mindent” (a szerelem kivételével) meg lehet szerezni általa	Van, ami csak arra jó, amire létrehozták (célgép), van, ami mindenre alkalmas (föld)	Van, ami csak arra jó, amire létrehozták (nyelvtudás), van, ami mindenre alkalmas (testbeszéd)	Van, ami csak arra jó, amire létrehozták (szavazatszerzés), van, ami mindenre alkalmas (tejtestvér)	Van, ami csak arra jó, amire létrehozták (egyesületi tagság), van, ami a helyi civil társadalom elvárásainak, igényeinek, heterogenitásának függvényében konvertálható (ismeretség, kapcsolati háló, delegálási lehetőség)

Forrás: Sík 2006:90, saját kiegészítéssel

A tőkefelfogások kiterjesztésével és egyre inkább parttalaná válásával fokozatosan elmosódtak azok a határok, amelyek az erőforrásokat a tőkétől elválasztották.” (Angelusz 2010:151)

A szerző hivatkozik Bourdieu-re, aki – mint láthattuk – a tőke valamennyi formája esetén fenntartja a konvertálhatóság elvét, bár ezek között a gazdasági tőkének kitüntetett szerepet tulajdonít. Egyrészt ez tekinthető összes többi tőkefajta alapjának, másrészt ennek legkönnyebb az átválthatósága más tőkékre, míg az egyéb tőkefajta, ha nem is redukálható maradéktalanul a szűk értelemben vett ökonómiai alapokra, ha nem is egyszerűen, de az elmélet szerint mégis csak gazdasági tőkére is átválthatók. Bármilyen hosszú idő alatt vagy közvetett módon is valósul meg ez a konverzió, elengedhetetlen feltétel, hiszen ennek teljes hiánya esetén nem lehet tőkéről beszélni.

Angelusz szerint Bourdieu „explicit egyértelműséggel csak a kulturális tőke esetében különítette el annak inkorporált, objektivált és intézményesült formáit. Ezek jellegzetességeinek, megszerzésének, átörökíthetőségének és felhasználásának elemzésére külön fejezeteket szentelt tanulmányában. Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy a másik két tőkefajta esetében ezt – ha vannak is nyomai a kérdés felmerülésének – a kulturális tőkéhez hasonló formában nyilván elméleti megfontolások alapján nem tette meg.” (Angelusz 2010:153–154) A 2. táblázat illusztrálja, hogy Angelusz miként próbálja meg a gazdasági és a társadalmi tőkére is kiterjeszteni az említett hármast, illetve példák segítségével bemutatni azt, hogy a bourdieui tőkeelmélet keretei között indokolt lehet a tőkeformákat mindhárom tőkénél elkülöníteni. Bourdieu teóriájának ismertetésekor már leírtuk, hogy nézetünk szerint a *civil tőke* is felveheti a kulturális tőke három formáját. Az alábbiakban e kiegészítéssel mutatjuk be Angelusz táblázatát.

2. táblázat. A tőkefajta formái és konverziós potenciáljuk

	Inkorporált	Objektivált tőkefajta	Intézményes	Konverziós potenciál
Gazdasági tőke	üzleti érzék, vállalkozási-, kockázatvállalási hajlandóság	pénz, vagyon, épületek, gépek, részvények	tulajdonjog	magas
Kulturális tőke	kulturális kompetencia, jó ízlés, tudáskészlet, műveltség	könyvtár, hanglemeztár, festmények	iskolai végzettség, bizonyítványok, titulusok	Közepes
Társadalmi tőke	jó fellépés, elegancia, jó modor, humor, hatáskeltés, a rétegspecifikus normák ismerete	kapcsolatok, netwörkpozíciók és a hozzájuk tartozó erőforrás-potenciál	patinás név, közismertség, hírnév, nemesség, előkelő lakhely	Alacsony
Civil tőke	helyismeret, közismertség, tekintély, közéleti aktivitás, elismertség	helyi együttműködések, hálózatok, mobilizációs képesség, önkéntes erőforrás	jó nevű szervezet, szervezeti titulus, médiaszereplés és -közvetítés	közepes-alacsony

Forrás: Angelusz 2010:154, saját kiegészítéssel

„A gazdasági tőke kiemelkedő konverziós potenciálja a bourdieui tőkefelfogással összhangban a gazdasági és a pénztőke univerzális jellegéből következik. A társadalmi tőke mérsékeltebb átválthatósága részben empirikus alapokon nyugvó hipotézis, részben

a társadalmi tőke sajátosságaiból, korlátozottabb „átadhatóságából” és átörökíthetőségéből adódik. A mérsékeltebb konverziós potenciálban a másik két tőkefajtaéhoz való erősebb kötöttség is hozzájárul. Az utóbbiakkal szemben a társadalmi tőke kiemelkedő szintje rendszerint eleve feltételezi vagy a gazdasági vagy a kulturális tőke valamelyikének robusztus jelenlétét.” (Angelusz 2010:155). Véleményünk szerint ez teljes mértékben áll a civil tőkére is, ám a helyi szinten a helyi viszonyokból fakadó személyes, interperszonális kapcsolatok relatíve nagyobb elterjedtsége az általános elemzési szinttől eltérően nagyobb „halmozódó tőkepotenciált” biztosít⁸, így álláspontunk szerint a civil tőke konverziós képessége – hangsúlyozottan lokális környezetben – valamivel magasabb, mint a társadalmi tőkée.

Angelusz éppen a konvertálhatóság okán veti fel, hogy ugyanakkor „nem minden társadalmi erőforrás válik tőkévé és ez a megállapítás a társadalmi erőforrásokra is érvényes.” (Angelusz 2010:157) A társadalmi tőke meghatározásánál különbséget kell tenni a gazdasági tőke integráns részét képező kapcsolati szálak, valamint a társadalmi tőkéhez tartozó *kontaktusok* között. A gazdasági tőke egyik funkciója például kifejezetten (profittermelő) kapcsolatok előállítása és azok forgalmazása is. Ezzel szemben „más a helyzet a magánélet szabadvegyértékű privát kapcsolataiban, amikor nem alkalmazotti szerződések és fizetések jogilag szabályozott viszonyairól, hanem magánemberek »face to face« kapcsolatairól van szó.” (Angelusz 2010:157) „A társadalmi tőkével foglalkozó irodalom mégis hajlamos a fogalom tág értelmezésére és akár két tojás kölcsönzésében már a társadalmi tőke megnyilvánulását látni. A fogalom széles körű kiterjesztésével úgy szólván mindenki – beleértve a legszegényebbeket is – társadalmi tőkésnek lenne tekinthető. Már csak ezért is rendkívül fontos az erőforrásként és a tőkeként működő kapcsolatokat elválasztani egymástól.” (Angelusz 2010:164) Magyarán a *társadalmi erőforrások* sokkal mélyebben, és sokkal szélesebb körben lelhetők fel egy adott társadalomban, közösségben, mint ahogy azt a *társadalmi tőke* esetében el lehetne mondani. Ez utóbbinak ugyan hasonló „gyökerei” vannak, de mivel eleve befektetésként jelenik meg és működése elsősorban a későbbiekben elérhető társadalmi profit, értéktöbblet termelésére irányul – ha közösségi hasznot is létrehoz eközben –, mégsem tekinthető a társadalmi erőforrások tipikus, általános esetének. Angelusz gondolatmenetét követve tehát különbséget kellene tenni ezzel párhuzamosan a *civil erőforrás* és a *civil tőke* között is. Ugyanakkor – ahogy írja – a növekedő társadalmi (nem csak anyagi jellegű) szükségletek kielégítése sok esetben a társas érintkezés a kapcsolatteremtés növelésének mozgatórugója. „Mindez megnöveli az erőforrásokat gyarapító hálózati szerveződések esélyét és tőkeként való funkcionálását. Az erőforrásokat szülő hálózati erőforrások már kétségtelenül társadalmi tőkének – *civil tőkének* – tekinthetők.” (Angelusz 2010:165)

A társadalmi/civil tőke lényege

Konklúzióként megállapíthatjuk, hogy mindegyik szerző társadalmi tőke fogalma mögött világos alapösszefüggés húzódik meg. Ezen premissza szerint a társadalmi tőke a

különböző relációkkal jellemezhető társadalmi struktúrák egy olyan erőforrása, amelynek társadalmi és gazdasági hatásai vannak. A társadalmi tőke *tőkeként* való meghatározása magában hordozza azt a feltevést, hogy a társadalmi hálózatok erőforrásként szolgálhatnak az egyének és közösségeik számára. Ezzel együtt az is kifejezésre kerül, hogy a társadalmi tőke társadalmi hálózatokba ágyazottan létezik, tehát ez a fajta erőforrás kizárólag hálózatok útján, hálózatokon keresztül hozható létre és válhat hasznosítható tényezővé. Hasznosítása azt jelenti, hogy általa a hálózatok, közösségek és társadalmak – más erőforrások (emberi és gazdasági tőke, természeti erőforrások) felhasználásával együtt – kölcsönösségen alapuló együttműködések révén olyan célokat érhetnek el, amelyek realizálása, fenntartása társadalmi tőke nélkül nem, vagy csak jelentős áldozatok árán lehetséges. Mindemellett a társadalmi tőke egy konvertálható erőforrás, ami azt jelenti, hogy a tőke más formáivá (emberi és gazdasági tőke) alakítható át. A társadalmi tőke tehát hozzájárul a különböző társadalmi szerveződési szintek közösségeinek fenntartható gazdasági és társadalmi fejlődéséhez, fejlesztéséhez.

Esetünkben a társadalmi tőke helyi önkormányzati–civil közegébe „szűkített” és civil tőkeként definiált változatára a fenti összefoglaló megállapítások egyenként is érvényesek. A lokális társadalmi hálózatok szintén erőforrásként működhetnek, mind ez egyének, mind az adott település közössége számára. Ennek révén egyfelől a közösségi célok elérése, közszolgáltatások biztosítása, a közjavak mennyiségi és minőségi bővítése egyszerűbben, gyorsabban és „olcsóbban” megvalósulhat, másfelől olyan lappangó szükségletek, a közhatalom által – a korlátozott kapacitásai miatt – figyelembe nem vett igények kielégítése is lehetségessé válik, amelyek esetében ez a szükséges kapcsolati háló hiányában kivitelezhetetlen lenne.

A civil tőke, hasonlóan a társadalmi tőkéhez, szintén konvertálható, és az önkormányzati funkciók civil szervezetek általi ellátása során ennek a tőkének a hozadéka éppen a helyi önkormányzatoknál realizálódik. (Sebestény 2005, 2009)

Be kell azonban látni, hogy a társadalmi tőke – és így természetesen a civil tőke – „termelésében” az önkormányzati oldalon is fontos szerepe, funkciója van. A helyi közhatalom letéteményese tudja ugyanis megteremteni és biztosítani azt a demokratikus légkört, amely az „igazi” önszerveződések („grassroots organizations”) megszületéséhez és hatékony működéséhez szükséges. A társadalmi/civil tőke *felhalmozódása* pedig éppen ezeknek a civil szervezeteknek a civil társadalom kiépítéséhez való aktív hozzájárulása következtében zajlik. (Snaveley–Desai 2001)

Ezzel záránk elemzésünk gondolatmenetét, amely távolról sem jutott el a fogalom teljes tisztázásához, de úgy gondoljuk, azért több mint egyszeri problémafelvetés. És ahogy Fukuyama a társadalmi tőke kapcsán *kovászról* beszélt, abban reménykedünk, hogy ez a tanulmány is szolgálhat katalizátorként egy, a civil tőke létezéséről, tartalmáról szóló tudományos vita beindításához.

Irodalom

- Angelusz Róbert (2010): *Tőke vagy erőforrás? – Adalékok a társadalmi tőke elméletéhez*. Szociológiai Szemle, 3., 147–166.
- Arapovics Mária (2009): *A civil társadalom és a civil nonprofit szervezetek szerepe az egész életre kiterjedő tanulásban*. Doktori disszertáció, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Neveléstudományi Doktori Iskola.
- Bartal Anna Mária (2009): *A válság elején – a nonprofit trilemmáról, valamint a „jó” és a „rossz” civil társadalom kérdéseiről*. Civil Szemle, 1–2., 8–21.
- Bourdieu, Pierre (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: Aula, 155–176.
- Coleman, James (1994): Társadalmi tőke. In: Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): *A gazdasági élet szociológiája*. Budapest: Aula, 99–127.
- Coleman, James (1998): Társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In: Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: Aula, 11–44.
- Csizmadia Zoltán (2002): Robert Putnam: *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. Szociológiai Szemle, 3., 183–193.
- Fukuyama, Francis (1997): *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Fukuyama, Francis (2000): *A nagy szétbomlás*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Füzér Katalin–Gerő Márton–Sík Endre–Zongor Gábor (2005): *A társadalmi tőke növelésének lehetőségei fejlesztéspolitikai eszközökkel. A fejlesztéspolitika társadalmi hatásai*, 4, Budapest: TÁRKI.
- Füzér Katalin–Gerő Márton–Sík Endre–Zongor Gábor (2006): Társadalmi tőke és fejlesztés. In: Kolosi Tamás–Tóth István György–Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2006*, Budapest: TÁRKI, 335–350.
- Gicz Johanna–Sík Endre (2009): *Bizalom, társadalmi tőke, intézményi kötődés*. TÁRKI Európai jelentés, 65–84.
- Hanifan, Lydia Judson (1916): *The Rural School Community Center*. Annals of the American Academy of Political and Social Science 67, 130–138.
- Kákai László (2009): *Kik is vagyunk mi? Civil szervezetek Magyarországon*. Pécs: Publikon Kiadó.
- Kis Krisztián (2006): A társadalmi tőke, mint a társadalomban fellelhető nem anyagi erőforrás. Parola 1, 1–2.
- Kolumbán Gábor (2010): *Bevezető gondolatok*. Civil Fórum, 1–2., 41.
- Kropotkin, Pjotr (1908): *A kölcsönös segítség mint természettörvény*. Budapest: Athenaeum.
- Kuti Éva–Marschall Miklós (1991) (szerk.): *A harmadik szektor*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport.
- Lengyel György–Szántó Zoltán (1994) (szerk.): *A gazdasági élet szociológiája*. Budapest: Aula.
- Lengyel György–Szántó Zoltán (1998) (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: Aula.
- Orbán Annamária–Szántó Zoltán (2005): *Társadalmi tőke*. Erdélyi Társadalom, 2., 55–70.
- Putnam, Robert (1993): *Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, Robert (1995): *Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America*. Political Science and Politics, 664–682.
- Putnam Robert (2000): *Bowling Alone*. New York: Simon and Schuster.
- Putnam, Robert (2006): *A prosperáló közösség. A társadalmi tőke és a közélet*. Civil Fórum, 2. 11–17.
- Robbie, Kevin–Maxwell, Colette (2006): *Making the Case. Social Added Value Guide*. Communities Scotland.
- Sebestény István (1998): *Az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek kapcsolata*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Sebestény István (2002): *Az önkormányzatok és a nonprofit szervezetek kapcsolata*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Sebestény István (2004): *Civil dilemmák, civil kételyek a civil szervezetek (köz)életében*. Civil Szemle, 1, 29–40.
- Sebestény István (2005): *Civil dilemmák – kihívások és alternatívák a civil szektorban*. Budapest: Acta Civitalis 6.
- Sebestény István (2006): *Civil (anti)ethosz*. Civil Fórum, 2., 3–4.
- Sebestény István (2009): Az önkormányzatok és a civil szervezetek együttműködésének dimenziói. In: *Civil és nonprofit szervezetek szerepe a gazdaságban*. Tudományos konferencia a Magyar Tudomány Ünnepe, 2008. november 11. G. Márkus György (szerk.) Budapest: Általános Vállalkozási Főiskola, Tudományos Közlemények 21. szám. 55–60.
- Sík Endre (2006): *Tőke-e a kapcsolati tőke, és ha igen, mennyiben nem?* Szociológiai Szemle, 2., 72–95.
- Sík Endre (2010): *A társadalmi tőke és fejlesztetőségei*. Civil Fórum, 1–2., 42–43.

- Snavely, Keith–Desai, Uday (2001): *Mapping Local Government-Nongovernmental Organization Interactions: A Conceptual Framework*. Journal of Public Administration Research & Theory, volume 11, Issue 2., 245–263.
- Tocqueville, Alexis de (1983): *A demokrácia Amerikában*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1983.
- Vercseg Iлона (2004): *A társadalmi tőke (social capital) mérése magyarországi településeken*. Parola 3, 10–15.
- Weisbrod, Burton (1975): *Toward a Theory of the Voluntary Non-profit Sector in a Three Sector Economy*. In: *Altruism, Mortality, and Economic Theory*, Phelps, E. S. (ed.) New York, Russell Sage Foundation, 171–195.

Jegyzetek

- 1 “*Social added value* describes the benefits a business or organisation provides in terms of its social and environmental impact.” – *A társadalmi hozzáadott érték* azt a hasznot, nyereséget jelenti, amely az üzleti vagy nonprofit szervezetek szolgáltatásainak társadalmi vagy környezeti hatásában fejeződik ki. (Robbie–Maxwell 2006:60)
- 2 A munkadefiníció Kis (2006:2) társadalmi tőke fogalmának átalakításával született.
- 3 Gondoljunk például a helyi civil társadalom által a köz érdekében végzett önkéntes munkára.
- 4 Az eredeti szöveg: „In the use of the phrase *social capital* I make no reference to the usual acceptation of the term *capital*, except in a figurative sense. I do not refer to real estate, or to personal property or to cold cash, but rather to that in life which tends to make these tangible substances count for most in the daily lives of a people, namely, goodwill, fellowship, mutual sympathy and social intercourse among a group of individuals and families who make up a social unit, the rural community, whose logical center is the school. In community building as in business organization and expansion there must be an accumulation of capital before constructive work can be done.” (Hanifan 1916:130) [saját fordítás]
- 5 Érdemes itt egy pillanatra felidézni Tocqueville sorait, amelyet az amerikai társulások kapcsán írt: „... alig van olyan kis vállalkozás, amely érdekében az amerikaiak ne egyesülnének. Nyilvánvaló, hogy (...) benne látják a cselekvés egyetlen eszközét. Eszerint manapság az emberek a föld legdemokratikusabb országában fejlesztették a legnagyobb tökélyre azt a művészetet, hogy közös vágyaik célját közösen érik el, és itt alkalmazták a legszélesebb körben ezt az új tudományt. Vajon a véletlen műve-e ez, vagy valóban létezik szükségszerű összefüggés a társulások és az egyenlőség között?” (Tocqueville 1983:403)
- 6 Emlékezzünk vissza Kropotkin kölcsönös segítségről kifejtett gondolataira.
- 7 Más szavakkal a „*potyautas (free rider)*” probléma, amit Weisbrod megfogalmazott, a társadalmi tőke viszonylatában is felbukkan. Ennek lényege, hogy az emberek hajlanak arra, hogy potyautasként viselkedjenek; anélkül vegyenek igénybe kollektív javakat, hogy azok előállításához hozzájárulnának. Vagyis a kollektív javak felhasználói-nak egy része nem járul hozzá a finanszírozáshoz. (Weisbrod 1975) A társadalmi tőke esetében is ez tehát azt jelenti, hogy a közösségen belül „tőkebefektetés” nélkül is lehet részesedni a haszonból.
- 8 Gondoljunk itt a helyi szinten, egy-egy településen jobban érvényesülő rokoni, baráti munkahelyi, kisközösségi vagy vallási kapcsolatok földrajzilag szűkebb területen való koncentrálódására. amely nézetünk szerint nagyobb intenzitással érvényülhet.

Fotó: Gönczö Viktor

AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS POLITIKAI KULTÚRÁJÁNAK SAJÁTOSÁGAI A PÉCSI EURÓPA KULTURÁLIS FŐVÁROSA-PROJEKT KAPCSÁN¹

Tarrósy István

■ A pécsi Európa Kulturális Fővárosa (EKF) – projektről már napvilágot látott olyan monografikus vállalkozás (Somlyódi 2010), amely oknyomozói stílusban foglalta össze a projekt történetét. E tanulmány célja nem a történeti kontextus újbóli, esetleg más szempontból értelmezett megrajzolása, hanem az EKF kapcsán, ahhoz kötődően tetten érhető, együttműködések (vagy éppen azok hiánya) és az ezekből levezethető tanulságok kibontása, fókuszban számos fajsúlyos civil aspektussal.

Történetiségében a döntő fontosságú – 2004 októberében az akkori Európa Házban (későbbi Pécs2010 Menedzsment Központ) lezajlott – civil konferenciától vesz számba nagyobb csomópontokat, mindvégig azt szem előtt tartva, hogy születtek-e a közösségi szektor és a politika, a civil szféra és a városvezetés között olyan együttműködések, amelyek hosszabb távon váltak/válhatnak meghatározó irányvonallá a jövőben.

Civil konferencia és a Wilson-féle „gyémánt”

2004 nyarán Takáts József irodalom- és esztétörténész, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának oktatója kezdeményezésére előkészületek kezdődtek a pécsi Európa Házban, az akkori „Európa Centrum” Regionális Európai Információs és Oktatási Központ Kht. koordinációjában egy olyan konferencia megrendezésére, amely az „Európa Kulturális Fővárosa” cím elnyerésére pályázó Pécs lehetséges pályázatának lé-

nyegi elemeit, összeállításához szükséges együttműködéseket, partnerségeket igyekezett áttekinteni.

A konferenciaprogramot megalapozó gondolat ekképpen írta le az együttműködés lényegét: „az állam, a magánszektor, a civil szféra és az egyetemi-akadémiai világ közti kommunikáció minőségén múlt és múlik, hogy sikeres volt-e (sikeres lesz-e) egy-egy modernizációs kísérlet. [...] Már a pályázat kidolgozása is, siker esetén pedig a 2010-es programsorozatra való felkészülés és annak lebonyolítása is, e négy szereplő (helyi politika, gazdaság, művészet és tudomány) szoros együttműködését igényelné.” (Takáts 2011:14). Ebben, a pályázat előkészítését meghatározó kuratori felvezetőben, azonnal rátalálunk a tanulmányunk számára kijelölt vezérgondolat – a civil szektor és a városvezetés közötti együttműködés – kiemelt fontosságára, amit az Ernest J. Wilson (2003) által megalkotott „gyémánt modell” kooperációs hálójával írhatnánk le.

Pécs esetében (is) a sajátos magyar tapasztalat azt mutatta, hogy e kommunikációs relációk és minőségek, maguk a közvetítő terek és csatornák hiányoztak vagy nem működtek megfelelően. Az Európa Kulturális Fővárosa pályázat alapvetően azért jelentett nagy kihívást minden egyes (lehetséges) szereplő számára, mert „másfajta kapcsolatokat és magatartásformákat kíván[t] a helyi politika szereplői, a város bürokráciája, a helyi gazdasági élet szereplői és a helyi kulturális-művészeti világ között, mint az [addig] kapcsolatok és magatartásformák.” (Takáts 2011:14)

Pálné Kovács Ilona, az MTA Regionális Kutatások Központjának tudományos igazgatója² – az akkoriban többek által többször hangsúlyozott újfajta „együttműködési kultúra” igényét előrevetítő bevezetőjében – a konferenciát a wilsoni gyémánt szerkezet szereplőinek találkozási pontjaként aposztrofálta azzal a céllal, hogy e társadalmi aktorok képesek legyenek különböző érdekeiket és értékeiket összehangolni egy közös kommunikációs térben. Az első körben a sikeres pályázáshoz elengedhetetlen partneri háló kialakításához mindenekelőtt erre volt szükség. Ezen új együttműködési kultúra hangsúlyozása – bár meglehet, a helyi társadalom számára újszerűnek hangozhatott – arra hívta fel a figyelmet, hogy egyrészt maga az EKF-program olyan összetett és akkora kihívás, amely a társadalom valamennyi szektorában tevékenykedő, amúgy a mindennapok városi létében élő szereplő részvételével számol. Másrészt az EKF-cím segítségével tervezhető, a városiasság újbóli felfedezésével járó változás hosszú távú mozgatórugóját kell, hogy adja.

A Pécssett tervezett kulturális alapú paradigmaváltás szorosan összefonódott – legalábbis elméletben – ezen együttműködési kultúra meghonosításával.

Bizalom – együttműködés – politikai kultúra

Annak érdekében, hogy a helyi társadalom együttműködéséről beszélhessünk, legelőször a bizalom fogalmkörét fontos körbejárnunk. A bizalom megléte egy adott közösségben szocializációs kérdést jelent, és leginkább a családhoz, mint primér szocializációs ágenshez kötődik. A bizalom a „családi szocializációs folyamat során épül be a gyerekekbe és a serdülőkbe, vagyis az emberek hajlandósága a mások iránti bizalomra az

őket körülvevő társadalomról alkotott kép függvénye, amit a szülők kommunikálnak a gyerekeiknek” (Kákai 2010:568). A bizalom az együttműködés alapköve, és jelentősen hozzájárul az egyén szervezeti életben való részvételéhez, amely társadalmi tőkét hoz létre. Robert D. Putnam (1993) ez utóbbival kapcsolatban rámutatott arra, hogy e „tőke” teszi aztán lehetővé, „hogy bizalomra épített interakció alakuljon ki a polgárok között” (Rothstein 2003:154), ezáltal pedig maga a civil társadalom „sűrűbbé”, súlyosabbá váljon. Társadalmi tőke alatt érti Putnam mindazokat a társadalmi tényezőket, jelenségeket – így például: a hálózatokat, az oly fontos normákat, mint a szolidaritás, valamint magát a bizalmat –, amelyek mind hozzájárulhatnak ahhoz, hogy egyének az aktuális közös ügyek érdekében hatékonyabban tudjanak fellépni, a célokat közösen sikerrel tudják megvalósítani (Putnam 1995:664–665). Ahogyan mindezt Kákai látja: „a társadalmi bizalom tehát a közösségi aktivitás kontextusában bontakozik ki igazán.” (Kákai 2010:568).

Tanulmányukban a különböző politikai kultúra-definíciókat³ összefoglaló Simon-féle meghatározás segítségével kívánunk további értelmezést adni az e fejezet címében jelzett tételeknek, az azok közötti összefüggéseknek: „a politikai kultúra egyrészt történelmileg kialakult csoportminőségű attitűdök, hitek, ítéletek, érzelmek és szimbólumok hálózatából áll, másrészt orientálja a politikai magatartásokat, harmadrészt pedig rendet, értelmet és értelmezhetőséget biztosít a politikai folyamatok számára” (Simon 2004:313).

A történetiségében is értelmezhető politikai szocializáció az a folyamat, amelynek során az egyén „politikai felnőtté” (Stumpf 1994:197) válik. Az egyes egyéni viselkedéseken túl nagy jelentősége van az egyéni magatartások összegződésének is, hiszen az a politikai rendszer egészének működésére fejt ki hatást. Országonként, kultúránként természetesen változó feltételeket találunk a társadalomban arra vonatkozóan, hogyan, milyen relációkon keresztül képes az egyén politikai értelemben létezni, viselkedni, a mindennapok során a társadalmi folyamatok alakításában részt venni. „Normális feltételek mellett a társadalom szereplői ismeretlenül is bíznak egymásban, ugyanis a sűrű kapcsolati hálókon keresztül terjedő információk olyan kiválasztódási mechanizmusokat éltetnek, amelyek rászorítják a szereplőket a korrekt, tisztességes viselkedésre, a szabályok betartására. Ezzel szemben az általános bizalmatlanság ritka kapcsolati hálót hoz létre, [amelyben] az együttműködések és egyben az információáramlások is nehézkessé válnak, vagy könnyen megrekednek.” (Kákai 2010:570).

A magyar politikai kultúra és politikai gondolkodás örökségei között olyan hosszú időtávon hatni képes tételt találunk, amelyek minden bizonnyal a mai napig meghatározzák az egyének állammal, hatalommal szembeni attitűdjeit, ezáltal részvételi hajlandóságát és minőségét. Az államhoz való viszony tekintetében ambivalenciáról adnak számot a terület kutatói, ugyanis „Magyarországon az állam szerepe a gazdasági-társadalmi modernizációban [...] nagy volt, de a politikai integráció alacsony foka miatt az állammal kapcsolatos attitűdök[et] [...] egyszerre jellemzi a várakozások magas foka és a bizalom alacsony szintje.” (Körösényi–Tóth–Török 2007:60). További fontos jellegzetesség, hogy „igen magas az elidegenedés az állam egészétől [...] A magyar társadalom a civil szféra gyors regenerálódása ellenére igen kevésbé alkot politikai közösséget, alacsony az egyé-

nek politikai integráltsága.” (Körösényi–Tóth–Török 2007:63). Ahogyan pedig Glied Viktor írja a 2004-es európai uniós csatlakozás kapcsán, Magyarországon a környezetvédelem és területfejlesztés területén kiemelten, „sokan – főként a civil oldalról – kockázatosnak tekintik az állami szerepvállalás növekedését a civil szféra megerősítésében, a partnerségi kapcsolatok szorosabbra fűzésében. Attól tartanak ugyanis, hogy a hálózati együttműködések kiépülésének üteme és hatékonysága csökkenhet, valamint lelassulhat.” (Glied 2009:67–68). A magyar társadalom politikai magatartását inkább olyan állampolgári viselkedéssel azonosítják sokan, amely azt takarja, hogy a politikailag passzív állampolgár „kiszolgáltatottnak érzi magát a politikai folyamatokkal szemben, kevésbé képes nyomon követni az eseményeket, illetve a résztvevői szerepek iránti figyelme is minimális. [...] [ugyan] tisztában vannak a polgárok azzal, hogyan működik a hatalom, de főleg a politikai rendszer végrehajtói (output) ágára vannak tekintettel.” (Kákai 2004: 127).

A lehetséges együttműködések számára oly fontos bizalom különböző szinteken kaphat értelmezést, sőt, az egyes szintek (például állami és helyi önkormányzati) szintek között további összevetésekhez segíthet hozzá. A pécsi EKF kapcsán egy tekintélyes holland napilapban (az *NRC Handelsblad*-ban), egy 2007. június elején megjelent tudósításban Bert van Meggelen – a 2001-es rotterdami EKF intendánsa és művészeti vezetője, egyben a pécsi pályázat nemzetközi tanácsadója – a következőképpen nyilatkozott: „Budapestben található az ország vezetési vízfeje, a többi rész pusztaság. A kormány paternalistán viszonyul a dolgokhoz, és nem bízik abban, amit Pécs tett tesznek.”⁴ A városon mint helyi társadalmon belüli bizalmi relációkhoz képest, az EKF-projekt sikerességének taglalásában jelentős az országos szint kapcsolata a helyivel, a kormányzati bizalom (de inkább bizalmatlanság) jelenléte a helyi szinteken, és viszont. A pécsi történetben hiányoztak azok a valóságos hidak, amelyek a helyi szinteket összekötötték volna az országos hatalmi centrummal. Azáltal, hogy az egész rendszert a bizalmatlanság szelleme hatotta át – leszámítva a kötelező gyakorlatnak vehető együttműködések, például a Hungarofest Kht. és a Pécs2010 Menedzsment Központ közötti napi szintű „kényszerű” együttműködést – nem lehetett kialakítani a szükséges „horizontális kooperációk[at]” (Pálné 2003:327). A külső átlag szemlélő számára teljesen követhetetlen relációk közepette érte jelentős kritikaként, mi több, fenyegető veszélyként a Sir Bob Scott⁵, a többek között a pécsi EKF EU-s monitoringját vezető bizottság fejének megnyilvánulása: egy 2009. március eleji személyes látogatást követően „mélységesen felháborodott azon, hogy a vidéki városok fejlesztését célzó program keretében Magyarországon egy kormányzati cég menedzseli a rendezvényeket. [...] az unió részéről kínálókozó egyetlen lehetséges büntetésként [pedig meglebegtette] a programtámogatás visszatartását.” (Somlyódy 2010: 157).

Időben azonban sokkal korábbra kell visszatekintnünk a civil szerepvállalást megértendő: 2005 tavaszának elején jelent meg ugyanis az első nagyobb lélegzetű interjú a pécsi EKF-pályázat kapcsán Takáts Józseffel, aki addigra megbízást kapott a politikai vezetőktől (és jogi értelemben az Európa Centrum Kht.-tól), hogy a majdani végső pályázati szöveget gondolja. A beszélgetés az *Echo* című helyi művészetkritikai lap hasábjain foglalkozott a témával, majd pedig egészen a 2010. év végéig (a lap megszűnéséig) cikkek, elemzések, interjúk sorozata következett – így az *Echo* vált a téma/az ügy egyik mérv-

adó fórumává.⁶ A Cseri László újságíró által jegyzett interjú a „Civil a pályán” címet viselte, és felvezető kérdésében „ritka, mesébe illő jelenség”-ként jellemezte, hogy valaki (jelesül Takáts József) „»alulról jövő« civil kezdeményezés következtében” lett a hivatalos pályázatíró. Válaszában Takáts a 2004-es októberi konferenciára utalt vissza, amelyet úgy látott, hogy „elég meggyőző volt ahhoz, hogy a városvezetés támaszkodjon az eredményeire a továbbiakban.” Kapcsolódó gondolatként Takáts azonban egy meglepő érvet is felhozott, miszerint a városvezetés sem volt könnyű helyzetben, mert „miközben a terv, hogy Pécs pályázza meg ezt a címet, másfél évvel korábban [egy 2004-es *Új Dunántúli Naplóban* megjelent interjú⁷ megelőzően, tehát már 2002-ben] merült fel, azóta [meglehetősen hosszú ideig] a helyi kulturális elit egyetlen nyilvános javaslattal sem állt elő, hogy miként is kéne ezt megcsinálni”, és még hozzátette, hogy nem hiszi, hogy „ez Grazban vagy Genovában előfordulhatott volna”. E megjegyzését többen az „elitből” rossz néven vették, méltánytalannak érezték, és reagáltak, mégpedig úgy, hogy a belőlük kikívánckozó gondolatokat Takáts a konferencia keretében egy egymásra épülő kulturális várostervezési vízióként foglalhatta később össze. A konferencia „ajánlásai”⁸ a pécsi pályázat alapját képezték, azok beemelődtek a pályázatba. A konferencia két napja biztosan „elindította a gondolkodást arról, miként lehetne újrapozicionálni a várost úgy, hogy a kelet felé bővülő Európában észrevétesse magát.” (Somlyódy 2010:41). Kunszt Márta alpolgármester, aki nevesítve az EKF-pályázatért (majd -programért) felelős városvezetőként kezdettől fogva szereplője volt a történéseknek utóbb „keresetlen egyszerűséggel” írta le a pályázati-előkészítési folyamatot: „A városházának nem volt elképzelése arról, hogy mi legyen. Az volt, hogy a pályázatot meg kell csinálni, és meg kell nyerni, mert rengeteg forrást fog biztosítani városfejlesztésre, de hogy mire, az csak később alakult ki, és ekkor kerestünk olyan embereket, akik meg tudják írni.” (Somlyódy 2010:41).

A „civil szál” megjelenése és fokozatos megerősödése több aspektust is megvilágít: egyrészt felhívja a figyelmet arra, hogy a bemutatott 2004. októberi konferencia megszervezésére formálódott kooperáció egy egyetemi oktató („civil”) és egy ugyan többségi városi tulajdonban lévő, de mégis közhasznú társaságként, magát e megfontolásból a civil lakosságért tevékenykedőnek valló intézmény és annak vezetője, aki szintén számos szállal kötődött az egyetemi tudományos közegehez (e tanulmány szerzője) közötti kölcsönös nyitottság, tisztelet és együttműködési készség példaértékűnek bizonyulhat egy város életében. Ahogyan Somlyódy Nóra fogalmazta meg, „két olyan ember találkozott össze, akik később képesek voltak összefogni a kulturális főváros-pályázatot” (Somlyódy 2010:40). Másrészt, kiemelhető a politikai vezetés bizonyos korlátainak saját maga által történő felismerése, ezáltal egyfajta nyitottsága arra, hogy szakértő személyek bevonására van szükség a természetesen később politikai előnyökkel járó sikeres feladatvégzéshez (ez esetben a pályázat megírásához és annak megnyeréséhez, így a rangos cím elnyeréséhez). Harmadrészt kiemelendő magának a diskurzuszgenerálásnak a jelentősége: minden városi közösségben a potenciális megújulás, magának a városi létnek a városlakók által elgondolt módon történő megélése csakis akkor következhet be valójában, ha arról a városban élők kifejtik véleményüket, eszmét cserélnek, vitáznak, ötleteket fogalmaznak meg, ezeket akár projektek formájában közös feladatokként jelölik meg, és mindezekről folyamatosan „diskurálnak”.

Olyan kölcsönhatásokról beszélhetünk ez utóbbi esetben, amelyek az egyén és a közösség részvételi (politikai) kultúráját erősítik, és hozzájárulnak egy új bizalmi kontextus és társadalmi integráltság kialakulásához. A pécsi EKF e megközelítésből is egy jelentős kísérlet volt, amely sikerek és kudarcok sorát vonultatta fel, és amely kétségtelenül kibillentette a pécsi (és bizonyos értelemben az országos) kulturális elitet, civil társadalmat és politikai vezetést egy új eszmeiség, egy új együttműködési kultúra „meghonosítása” felé. A pécsi EKF pályázatírási szakasza, egészen a cím elnyeréséig bezárólag „sikersztori”, mert a bő egyéves periódus alatt „megmozdult a város”, aktívnak, tevélegesen résztvevőnek bizonyult a helyi társadalom szinte valamennyi szereplője – legyen szó éppen egy családi „zöld napról” a Tettyén, a pályázat mellé csatolt nagy plasztik képeslapról, amelyet 2010 pécsi lakos írt alá, vagy éppen a száz legnagyobb adót fizető cég vezetőivel folytatott eszmecsere, és számos támogatási forma kialakítása. A cím elnyerésének víziója és az azt éltető motiváló ereje elegendő volt ahhoz, hogy a városban „megbúvó energiák”, ötletek, igények és javaslatok a felszínre kerüljenek, és a közösségben rejlő erő és lehetőség magával ragadhatta a lendületet, így tehát olyan egymást gerjesztő, erősítő folyamatgyűttes indulhatott útjára, amely a minőségében is más helyi társadalom kialakulásának lehetőségét is magában hordozta. Mindaddig, amíg a kétfordulós országos pályázaton Pécs ténylegesen el nem nyerte a címet...

Az EKF címet már elnyert Pécs város politikai vezetése, majd később az országos szinten tevékenykedő politikusok szintúgy, egyre inkább igyekeztek távolságot tartani az úgymond külsős „civilektől”, őket a fő döntéshozatali terepről kirekeszteni – így a sikeresnek tűnő újfajta együttműködést szinte annak megszületése pillanatában befagyasztani, elsorvasztani. A 2005. október 19-én tett kultuszminiszteri bejelentést követően – miszerint Pécs nyerte meg a magyar pályázatot és válhatott 2010-ben Európa Kulturális Fővárosává – a pécsi Dóm Kőtárban tartott helyi sajtótájékoztatón „nem egy jelenlévőnek [...] az járt a fejében, hogy ekkor ért véget a város életében példa nélküli civil kezdeményezés, innentől rájuk ebben a formában nem lesz szükség. [...] A győzelemünnp után [például] rögtön megüzentte Kunszt Márta, hogy a [pályázati] kabinet nem szólhat bele a fejlesztésekbe.” (Somlyódy 2010:79).

A bizalom és annak folyamatos elvesztése kulcsproblémának minősíthető a pécsi EKF-program megvalósítása során. Takáts József szerint a „megvalósítást levezénylők iránti bizalmatlanság elsősorban az országos és helyi kulturális-művészeti elitben lett erős.” (Takáts 2011:322). Ezzel a kijelentéssel igazolni vélhetjük a már fentebb jelzett helyi és országos szintek közötti bizalmi relációt, de a kulturális-művészeti civil közegeken belüli leképeződést szintúgy. Az eredeti pályázatírói kör fokozatos kiszorulása az EKF történetéből „együtt mozgott” a helyi (és országos) bizalomvesztési index erősödésével. „A bizalomvesztés helyi következménye az is [lett], hogy az EKF-nek sokkal kisebb [lett] a közösségépítő jelentősége, mint ami lehetett volna, ha a bizalom fennmarad.” (Takáts 2011:322). Ahogyan erre Somlyódy Nóra is ráérősít: „A »városi kezdeményezés« ereje krízishelyzetekben kevésnek bizonyult a léptékváltást szorgalmazók érdekeinek érvényesítéséhez. A *határtalan város* utolsó lapjain vagy háromszáz magánszemély [szervezet és intézmény] impozáns listája díszelgett, de amikor az egész rendszer összeomlani tűnt, akkor néhány ember szélmalomharcává vált az EKF ügye.” (Somlyódy 2010:89).

E tekintetben külön érdemes meggondolni: vajon az összeomlás akkor is bekövetkezett volna, ha az érintett, bevont/bekapcsolódott civil szervezetek egy civil hálóban szorosabb kapcsolati szálakkal összekötve vesznek részt a programban? Általában egy civil szervezetet „egyfajta közösségi tenniakarás, érdekképviselet, vagy valamilyen közösségi szolgáltatás nyújtása hív életre, amelyet tagjai önként, mindenfajta külső kényszer nélkül, szabad akaratukból hoznak létre, működésük pedig a tagok önkéntes, gyakran anyagi ellenszolgáltatás nélküli munkáján alapul” (Kákai 2009:76–77). E megközelítésben a pályázati szakasz egyértelmű bizonyítékkal szolgál – a megvalósítás időszaka viszont a „közösségi tenniakarás”, az összefogás, a hálózatos együttműködés esélytelenségét illusztrálja lépten-nyomon. Általában a közhatalmi irányítási rendszerek, ahogyan Pálné (2003) jelzi, és bármely komplex, sokszereplős projekt, amely külön irányítási struktúrát és rendszert kíván meg, „működőképességének hatékonysága elsősorban azon múlik, hogy [az érintett szereplők] milyen kapcsolatrendszereket képesek kiépíteni egymással, a gazdasággal, a szolgáltatókkal, az állampolgárokkal, az ügyfelekkel, a civil szervezetekkel, valamint a médiával” (Pálné 2003:327). A pécsi EKF életében történt sorozatos irányítási anomáliák, szervezetátalakítások, valamint a helyi és országos szintek közötti érdekellentétekből fakadó feszültségek, tetéző a projektvezetők körüli folyamatos botrányokkal eleve nem tehetők lehetővé a hatékony működés, a minden érintett számára kielégítő együttműködés kialakulását. E folyamatban pedig a civilek szorultak ki leginkább a partvonalra.

Megbúvó energiák – civil tettekeszség – önkéntesek

Pedig voltak önkéntesek, több százan, akik mindenféle ellenszolgáltatás nélkül igyekeztek munkájukkal segíteni a megvalósulást. A Pécs2010 Menedzsment Központban még külön önkéntes programot is indítottak, szakértő civil kolléga koordinálásában. A szlogen úgy szólt: „2010-ben legyünk 2010-en!”, amelyet a helybéli SIEN Nemzetközi Diákcseréért Alapítvány által 1997-től koordinált ICWiP (International Culture Week in Pécs – Pécsi Nemzetközi Kultúrhét) nyári egyetem szervezőitől „vettek kölcsön” annak érdekében, hogy kampányukkal kétezer-tíz önkéntes aktív hálójára tudják építeni a civil társadalmat megmozgató programjaikat.

Az önkéntesek sok közösségi feladatot végeztek el, és biztosan lehetett volna még többet is, ha a programot menedzselő szervezet és az „együttműködő” politikusok erre nagyobb energia- és pénzráfordítást hagytak volna jóvá, és nem csupán retorikailag tartották volna fontosnak az önkéntesek szerepvállalásának felfuttatását.

A civil tettekeszség leginkább akkor volt igazán látható és mérhető, amikor, még éppen az utolsó pillanatban – már a régi-új polgármester, Dr. Páva Zsolt felvetésére – egy jelentős civil pályázati alap került kiírásra, 2009 késő nyarán. A várt pályázatok elbírálására a pécsi városvezető egy öttagú civil kuratóriumot⁹ kért fel, akik magukat autonóm civil testületként jelölték meg az általuk kiadott sajtóanyagokban – olyan entitásként, amely saját maga alkotta meg döntéshozatali mechanizmusát, értékelési alapelveit, és nem engedett semmiféle beleszólást („megrendelést”) a politikusi köröknek. Ahogyan arról a

kuratórium által jegyzett, 2009. október 29-én dátummal ellátott nyilvános feljegyzés tanúskodik, e civil grémium megtehetette, hogy elvárja, hogy az általa konszenzussal meghozott támogatottak listáit az előre meghatározott városi döntéshozatali mechanizmus további szereplői, így a Kulturális Bizottság és a Közgyűlés megerősítőleg jóváhagyják. A kuratóriumnak azért nyílt meg egy ilyen álláspont felvállalására ennyire „egyszerű” esélye, mert a sorozatos botrányokkal, személyi változásokkal, csúszásokkal, frusztrációkkal terhes EKF-előkészületi időszak (pláne miután szinte valamennyi eredeti pályázatíró kilépett a program szervezéséből) vége felé, szűk egy évvel a 2010-es évad nyitánya előtt az általános mélyen szántó bizalmi index megváltoztatásához szükség volt a „régik civillek”, az „eredeti civil szellem” visszahozására, vagy legalább annak megkísérlésére. Az új polgármester csakis úgy változtathatott a helyzeten, hogy megszólítja, és ismét bevonja a régieket, illetve lehetőséget biztosít a helyi társadalom civil erőinek a nyertes pályázat eredeti szellemiségében a tevőleges részvétellel. A civil kuratórium „kezébe adott” 100 millió forintos pályázati keret e célt szolgálta.

Figyelembe véve a civil keret határait (100 millió Ft), illetve a beérkezett támogatási igényt (több mint 600 millió Ft), a kuratórium azt az elvet követte, hogy minél több igényes kezdeményezést részesítsen résztámogatásban ahelyett, hogy a nagyszámú pályázatok közül keveset kiemelve azokat teljes mértékben javasolja finanszírozásra. Ezzel egyúttal a kuratórium azt is kifejezésre juttatta, hogy bízott a civil szféra kreatív erejében és kitartásában, abban, hogy a projektek megvalósításához a pályázók képesek további forrásokat is előteremteni, mozgósítani. A kuratórium a döntés során mindenekelőtt előnyben részesítette a tisztán pécsi, és az ott megvalósuló pályaműveket, valamint a tisztán civil konzorciumokat.

A kuratórium több megnyilvánulásában aláhúzta, hogy igenis él Pécsen a civil kurázi, létezik a helyi társadalom tenniakarása, az EKF-sikeréért való munkálkodása, egyben nyomtatékkal jelezte a városvezetés felé, hogy a civil pályázatást folytatni kell, mert a „100 millió keret” szinte az egész várost megmozgatta, a városban meglévő megbúvó, szunnyadó energiákat a felszínre hozta, és helyi civil kezdeményezések sokaságát helyzetbe hozta. E helyzetbe hozás egyébként az egész EKF alapelve kellett volna, hogy legyen ... ahogy az is volt, egykoron.

Ki megy, ki marad? — Az EKF-szellemisége ELtűnt vagy tovább ÉL?

Ahogy azt Takáts József is jelzi EKF-irataiban, „a 2010-es pécsi évben a 2005-ös pályázatírás szellemének egyik legmarkánsabb megnyilvánulása a Patartics Zorán kezdeményezte EL/AWAY projekt volt.” (Takáts 2011:323). Maga a 2005-ben kiadott *A határtalan város* című pályázati könyvben megálmodott kulturális város(át)tervezés a holisztikus szemléletről szólt; arról, hogy tudomásul kell venni: minden mindennel összefügg, és bármilyen tervezést, fejlesztést ennek jegyében kell végiggondolni, megvalósítani.

E holisztikus szemlélet különösen akkor releváns, amikor rögzítjük, hogy a transznacionális hálózatokkal egyre inkább átszőtt világunk „új” kihívásai globális jellegűek. E kihí-

vásokat a rendszer egyetlen szereplője – így maga az állam, az adott város/önkormányzat – sem képes megfelelő megoldással egymaga rendezni, ezekre „csak globális méretekben [de feltétlenül holisztikus szemlélettel] lehet megfelelő választ adni.” (Kennedy 1997:127). E tekintetben pedig kulcsfontosságúvá válik az összefogás, az együttműködés kérdése, mind a nemzetek szintjein, az államok között, a nemzeti szintek alatt vagy épenséggel felett, mind a különböző szinteken mozgó különböző aktorok között.

Patartics Zorán – aki még a pályázási szakaszban hamar szembe fordult az akkori városvezetéssel – a pályázati kabinet „külső tagjaként” nagymértékben járult hozzá a minőségi szakmai munkához. E szellemben, egyfajta értékközpontú diskurzusepítést és szemléletfejlesztést megcélozva indította útjára EL-projektjét, amellyel, ahogyan Takáts József a 2010. augusztus 27-én a pécsi Nádor Galéria kiállításán megnyitóbeszédében kiemelte, „nem is csak szellemi folytonosságot akar felmutatni [a 2005-ös pályázattal], hanem valamifajta etikai kontinuitást is 2005 és 2010 között. Hiszen a kulturális várostervezés egykori közös munkáján belül éppen ő hangsúlyozta, hogy az alapvető emberi értékekre, mint a tartásra, az egyenességre, az összetartozásra építsük fel a 2010-es EKF-év vízióját, s ne elvont kulturális célok köré.” (Takáts 2011:323). A Patartics-féle projekt – amely a mai napig, bár döcögve, de él az interneten (www.afal.hu) – szellemiségében e minőségről szólt.

Ezen „humán jegyek” bizonyonnyal nélkülözhetetlenek, amikor az együttműködéshez oly fontos bizalom kiépülésének, létezésének fennmaradásáról, annak továbbfejlesztéséről értekezünk. Amennyiben, ismét Wilson felvezető részben említett téziseihez térünk vissza, megalapozottnak látjuk a helyi érdekképviselő és civil társadalom kezdeményezőképességének fontosságát. Juhász Lilla megfogalmazásában: „A globális virtuális térben ugyanis saját sorsának tevékeny irányítójaként fellépő civil szektor képes alulról kezdeményezett folyamatként elindítani a sikeres modernizációt.” (Juhász 2005:62). A sikert, vagy még inkább sikeres teljesítményt „nem a kulcsszereplők önmagában vett teljesítménye, hanem [az őket] összekötő féltucatnyi kommunikációs csatorna működése, az őket összekapcsoló és információcserére készítő »transzláció« minősége határozza meg.” (Juhász 2005:62).

„A magyar demokrácia állatorvosi lova”? – Összegzés

Amennyiben a bevezetőben jelzett kérdésre – miszerint születtek-e az EKF kapcsán, az EKF-program miatt a közösségi szektor és a politika, a civil szféra és a városvezetés között olyan együttműködések, amelyek hosszabb távon váltak/válhatnak meghatározó irányvonallá a jövőben – igyekszünk választ adni, első lépésben a válaszuk majdnem hogy határozott „nem”. Ennek fő oka az, hogy ma Magyarországon nagymértékben él a mindennapokban a különböző társadalmi szereplők közötti bizalmatlanság. „Nincsenek a társadalmi problémák nyilvános megvitatásának olyan formái, amelyekben egyenrangú szereplőként tudnának megjelenni hivatalnokok, civil szereplők, szakértők és politikusok. Majdnem mindenki csak patrónus-kliens típusú viszonyban képes gondolkodni. [...] az

egyenrangú, partneri típusú, nyilvános, formalizált együttműködésre nagyon kicsi a készség a meghatározó társadalmi szereplőkben, különösen a politikusokban.” (Takáts 2011:328). A pécsi EKF-program nagy részben erről szólt: valójában egy kísérlet volt arra, hogy lehetséges-e a társadalmi együttműködés készségét magasabb szintre helyezni, ezáltal ösztársadalmi sikert elérni, amellyel egyfajta modernizáció indulhat meg – Pécs esetében ez a pályázatban megfogalmazott „kulturális léptékváltás” elnevezéssel meghatározott folyamat volt/lett volna.

Annak hátterében, hogy e kívánt partneri viszonyok miért nem létezhetnek még mindig hazánkban, nagymértékben politikai szocializációnk felelős. Nem is a rendszerváltás előtti évtizedek patronizáló és atomizáló közege, hanem magának a rendszerváltásnak a szocializációs intézményei „tehetnek erről”. „Míg a folyamatos szocializálás a szemtől szembeni, személytől személyre irányuló szocializációra (család, baráti körök, válás) a primer intézményeket használja, addig a forradalmi reszocializálás a szekunder, másodrendű, informális intézményekre támaszkodik. [...] a magyarországi szocializálás folyamatában a család szerepe csupán lassan változott és fejlődött pozitív irányba.” (Völgyes 1999:4). Nagyfokú elbizonytalanodás vette körül a primer ágenseket, és az új értékrendek keresése, azok rögzítése, majd az azok mentén történő reszocializáció túl nagy kihívást jelentett számukra. „Csupán az évezred vége felé kezd[ett] kialakulni az a szocializációs közeg, amelyet erre a szocializációs tevékenységre lassan tudatos módon fel lehet használni.” (Völgyes 1999:4).

A magyar politikai kultúrát átható ismét csak nagyfokú bizalmatlanság az egyik rákfenéje annak, hogy ösztársadalmi szinten képesek legyünk a megújulásra és az összefogások során, azok láncolatában valóban markáns változást, és az ehhez kapcsolható fejlődést valósítsuk meg. Ahhoz, hogy egy patrónus-kliens viszonyokkal jellemezhető örökölt alattvalói kultúrából egy tevőleges, aktív, mind az egyéni, mind a közösségi boldogulást egyaránt fontosnak tartó résztvevői kultúra felé haladhassunk, méghozzá gyorsított lépésekkel, elsősorban arra van szükség, hogy a politikai erők és szereplők a kölcsönös bizalom talaján építkezzenek tovább (Tarrósy 2003:218).

Az EKF kapcsán mindezek figyelembevételével nem tűnik túlzásnak Takáts kijelentése, miszerint „szertefoszlott az egész program egykori közös horizontja” (Takáts 2011:328). Közös horizont nélkül, tevékeny, tenniakaró, egymást tiszteletben tartó, egymásra építő közösség nélkül elképzelhetetlen a mindvégig e tanulmányban ott motoszkáló kérdésre – azaz, hogy lehet-e hosszú távon új irányvonalakat kijelölni, azok mentén egyfajta fejlődést megvalósítani – pozitív választ adni.

A korrekt elemzés azonban megköveteli azt is rögzíteni, hogy „valami elindult”, jobban mondva, a változás, a sokat hangoztatott paradigmaváltás lehetősége tematizálódott, és ha nem is az EKF segítségével a 2005 és 2010 közötti időszakban, akkor az EKF miatt a 2010-et követő években esély kínálkozik arra, hogy az EKF szellemiségében, az „EKF-örökség” jegyében új kapcsolatokat, új magatartásformákat, az érett, működő demokráciákra jellemző napi gyakorlatokat a helyi társadalom megtanulja, elsajátítsa, alkalmazza. Az EKF tehát ma talán ismét esély – ahogyan egykor a pályázatírók hittek benne – arra, hogy minőségében új helyi társadalom jöjjön létre.

Irodalom

- Almond, Gabriel–Verba, Sidney (1963): *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton:Princeton University Press.
- Cseri László (2005): *Civil a pályán*. Cseri László beszélgetése Takáts Józseffel. *Echo*. 2005. március, 1. szám.
- Glied Viktor (2009): A civil partnerség szerepe a regionális döntéshozatali folyamatokban. In: Pálné Kovács Ilona (szerk.): *A politika új színtere a régió*. Pécs–Budapest: PTE BTK Politikai Tanulmányok Tanszék–Századvég Kiadó. 65–86.
- Juhász Lilla (2005): *Civil társadalom, modernizáció, IKT – miről üzennek a Wilson-tengelyek?* Információs Társadalom. 2005. V. évf. 1. szám. 61–73.
- Kákai László (2004): *Önkormányzunk értetek, de nélkületek! Pártok és civil szervezetek a helyi társadalmakban*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Kákai László (2009): *Kik is vagyunk mi? Civil szervezetek Magyarországon*. Pécs:Publikon Kiadó.
- Kákai László (2010): Lokális szerveződések hálózatosodásának jellegzetességei. In: Kákai László (szerk.): *Húszévesek az önkormányzatok. Születésnap, vagy halotti tor?* 567–581.
- Kennedy, Paul (1997): *A huszonegyedik század küszöbén*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Konrád György (2011): *A város arca. Pécsi portrék – Beszélgetés Takáts Józseffel*. Pécs: Művészetek és Irodalom Háza. 67–82.
- Körösenyi András–Tóth Csaba–Török Gábor (2007): *A magyar politikai rendszer*. 3. átdolgozott kiadás. Budapest: Osiris Kiadó.
- Pálné Kovács Ilona (2003): Önkormányzatok és hatalommegosztás (16. fejezet). In: Gallai Sándor–Török Gábor (szerk.): *Politika és politikatudomány*. Budapest: Aula Kiadó. 315–346.
- Putnam, Robert D.–Leonardi, Robert–Nanetti, Raffaella Y. (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Putnam, Robert David (1995): *Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America*. PS: Political Science and Politics. 1995. Vol. 28, No. 4. 664–683.
- Pye, Lucien (1961): Political Culture. In: Shills, David L. (ed.): *International Encyclopedia of the Social Science*. New York: Macmillan – Free Press. XII. kötet. 218–224. o.
- Rothstein, Bo (2003): A politikai intézmények: áttekintés (4. fejezet). In: Goodin, Robert E.–Klingemann, Hans-Dieter (szerk.): *A politikatudomány új kézikönyve*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Simon János (2004): *A politikai kultúra színpépei*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Somlyódy Nóra (2010): *A Balkán kapuja?* Budapest–Pozsony: Kalligram.
- Stumpf István (1994): Politikai szocializáció: régi dilemmák, új kihívások. *Politikatudományi Szemle*. 1994. 2. szám. 197–213.
- Takáts József (2011): *Az újragondolt város. EKF-iratok*. Pécs: Publikon Kiadó.
- Tarrósy István (2003): The Role of Political Communication in Shaping Culture in CEECs. In: Komlósi László I.–Houtlosser, Peter–Leezenberg, Michiel (eds.): *Communication and Culture. Aargumentative, Cognitive and Linguistic Perspectives*. Amsterdam: Sic Sat. 215–226. o.
- Völgyes Iván (1999): *Politikai szocializáció és kultúra Magyarországon*. Világosság. 1999/7. 3–14.
- Wilson, Ernest J. III (2003): *Scholarship and Practice in the Transition to a Knowledge Society*. Items and Issues (SSRC), Vol. 4, No. 2–3, Spring/Summer 2003.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány az OTKA által támogatott „Pécs a többszintű kormányzás csapdájában” című kutatás keretében készült (azonosító: K 81571).
- 2 Aki maga is aktívan vette ki részét a pécsi EKF előkészítéséből, különösen azzal az általa szerkesztett kutatási anyaggal, amely 1985-től tekintette át az addigi kulturális városok, később fővárosok tapasztalatait, és a Pécs számára oly fontos lehetőségeket és veszélyeket – nagyban támaszkodva a 2004-es Robert Palmer és társai által jegyzett jelentésre: Palmer/Rae Associates (2004): *European Cities and Capitals of Culture*. Study prepared for the European Commission. Interneten: http://ec.europa.eu/culture/pdf/doc654_en.pdf

- 3 Lásd: az Almond–Verba-féle (1963) politikai kultúra modellből levezetett, továbbá kiemelten a Pye-féle (1961) pragmatikus, valamint a Verba-féle (1965) szintetikus igénnyel meghatározott politikai kultúra definíciók.
- 4 Lásd: Tijn Sadée írását A magyarok önmaguk útjában állnak címmel. Interneten elérhető: <http://www.bama.hu/baranya/kozelet/handelsblad-a-magyarok-onmaguk-utjaban-allnak-80842>
- 5 Sir Bob Scottot az Egyesült Királyságban a „pályázatok királyának” (the bid king) nevezték, ugyanis a 2002-es manchesteri Nemzetközösségi Játékok (Commonwealth Games) elnyerését követően (<http://www.manchester2002-uk.com/commonwealth.html>) ő volt a 2008-as liverpooli EKF (<http://www.liverpool08.com>) pályázati koordinátora, vezetője, és nem utolsósorban – tekintettel arra, hogy Manchesterrel kétszer is ringbe szállt az olimpiai rendezés jogáért – a 2012-es londoni olimpiai játékok pályázata-t is segítette. A Sir Bobbal a Magyar Narancs számára Somlyódy Nóra által készített interjú a lap XX. évf. 11. számában (2008. 03. 13.) jelent meg „Ott élek ma, ahonnan az időt és teret mérük” címmel.
- 6 A „Civil a pályán” című beszélgetés a 2005. márciusi 1. lapszámban kapott helyet. Letölthető az *Echo* internetes archívumából: <http://www.echopecs.hu/index.php?id=336>. Maga a lap elsősorban anyagi okok miatt a 2010-es évet követően megszűnt, 13 évfolyamot élt meg, és jelentősen járult hozzá a pécsi EKF alakulásához, az arról kialakított diskurzushoz, amely értékek garmadáját mutatta meg a nagyobb közönségnek.
- 7 Balogh Zoltán interjúja Takáts Józseffel az Új Dunántúli Naplóban „Elűszó kulturális álmok, lusta elit?” címmel: 2004. 04. 27. (15/115. szám). 7.
- 8 A dokumentum Az „Európa magyar kulturális fővárosa – a pécsi pályázat” címet viselte. Kiadta: Európa Centrum Kht. és Tanulmány Kiadó Alapítvány, 2004. Összeállította: Takáts József.
- 9 A Civil Kuratórium tagjai voltak: Kacsányi Éva, Nyári Zsolt, Pásztor Dóra, Dr. Tarrósy István (elnök), és Vincze Csilla.

A NAGYERDŐÉRT ÖSSZEFOGÁS

– esettanulmány

Giczey Péter

Bevezetés

■ Elszoktunk az együttműködéstől. Nem, vagy ritkán állunk ki közügyekben. De ezeken a megállapításokon nincs is mit csodálkoznunk. Tudjuk mindannyian, nehéz műfaj az összefogás és az együttműködés, pláne szervezetek között. Meg úgy egyébként, itt nálunk Magyarországon, ahol tudvalevőleg is gyenge a társadalmi tőke: a bizalom, az állampolgári részvétel, a kölcsönös segítesen, az együttműködésen keresztül kialakuló közcélú hálózatok igen komoly hiányokat, zavarokat mutatnak a fejlett demokráciákhoz képest.

Éppen ezért különösen izgalmas megvizsgálni a köz és a közvagyon gyarapítása érdekében összeálló együttműködések sorsának alakulását. Abból a szempontból sem érdektelen a vizsgálódás, hogy lássuk a civil összefogás egyik komoly problematikáját, a különféle érdekek egyeztetésének alakulását, nehézségeit. Civilek merészkednek a közügyek terepére – ez is további izgalmat sejtet, hiszen sokkal inkább a szabadidő eltöltése, a társadalmi részvétel (*social participation*) mintsem a civil részvétel (*civil participation*) a fő jellemzője a hazai civil ténykedéseknek. Kevésbé merészkednek az állampolgárok és szervezeteik a közügyek, a közérdekek terepére, különösen oda, ahol a hatalom jelen van – hol ne lenne jelen manapság? –, noha természetes módon itt (is) van, lenne dolga a civileknek. További probléma, hogy a közszférába kalandozóknak meg kell küzdeniük a „politizálás” vádjával, amivel a hatalom gyakran felcímkézi, ki kívánja űzni őket onnan, mondván, ez a választott képviselők terepe, dolga.

Az sem egyszerű kérdés, hogy a hatalom ellen, vagy a hatalommal együtt? Igen veszélyes mindkettő: az egyik (akár) az egzisztenciális problémák miatt, a másik meg azért, mert túlságosan közel érve a tűzhöz, kiégeti a civilség lényegét, a civil kurázsit.

Egy esettanulmány nyilván nem alkalmas messzemenő és általánosítható következtetések levonására, de arra igen, hogy konkrétságában érzékeltesse az aktuális helyzetet, a kihívásokat, egy folyamat sokszor igen kacskaringós útját, a benne szereplők adott szituációban való viselkedését, sőt jobb esetben mozgatórugóit is sejtetni engedje. Elgondolkodtat, és a benyomásokon keresztül képet ad a fentebbi helyzetekről és a szereplők állapotáról.

Jelen tanulmányban a Nagyerdőért Összefogás működésének, azon belül is a tagok közötti együttműködés alakulásának, további szervezetek és emberek bevonására tett kísérletek elemzésére koncentrálok. Ez utóbbi azért is kitüntetett jelentőségű, mert a hosszú távú működést, jelentőségét és közösségi súlyának növekedését a tagok és támogatók, az aktív emberek folyamatosan bővülő köre biztosíthatja.

Nem különben fontos elemzési szempontom az önkormányzattal való partnerség vizsgálata, hiszen olyan közvagyonnal, közüggyel van dolgunk, amelyben fontos szereplő a helyi hatalom.

A nyilvánosság használata ugyancsak az esettanulmány egyik fontos tárgyát képezi, hisz ez a civilek egyik legfontosabb eszköze, amelyen keresztül leghatékonyabban érvényesíthetik akarataikat és biztosíthatják önmaguk továbbélését.

Végezetül pedig a téma kapcsán vizsgáltam a közösségi tervezés és a közösségfejlesztés módszerei alkalmazásának hatását. Bár magánszemélyként magam is csatlakoztam az Összefogáshoz, egyetértve céljaival, az ÉLETFA Segítő Szolgálat Egyesület közösségfejlesztőjeként az Összefogás szakmai segítőjeként működtem az elmúlt két évben. Szükség volt erre? Látszólag nem, hiszen sokat próbált, tapasztalt civil szervezeti vezetők, aktivisták vesznek benne részt, kellő eszköztárral a tarsolyukban. Ami mégis indokoltá tette – legalábbis magam számára – a részvételt, az az előzetes tapasztalat, hogy a bevonásra és a részvétel ösztönzésére, a helyi közösségbe történő beágyazódásra marad a legkevesebb energia, továbbá pedig, hogy a kezdeményezés és a helyzet a közösségi tervezés módszereinek kipróbálásáért kiáltott, amelynek nem voltak birtokában az Összefogás tagjai.

Noha hallunk innen-onnan híreket az országból civil kerekasztalok működéséről, hálózatok, együttműködések kialakulásáról, mégis ritkának tekinthetők, különösen azok, amelyek tartósan fennmaradnak. Debrecenben 1997-ben alakult meg a Civil Terasz, amely egy közösségi tér üzemeltetésére jött létre, de a meghirdetett pályázat elbírálása során az önkormányzat mégsem ezt az összefogást választotta, így rövid életű lett, és néhány év után megszűnt.

A Nagyerdőért Összefogás előzménye, megalakulása

A Nagyerdő Debrecen életében ősidők óta kitüntetett szerepet játszik, hiszen kevés természeti adottság van a városban, nincs folyója vagy hegye. A lakosságának az erdő

biztosította az építkezések anyagát, a tűzrevalót, de a sertésmakkoltatás vagy a gubacszedés is fontos volt, hiszen sokaknak jövedelmet biztosított. A másfél évszázados török jelenlét következtében a három hatalom közé szorult Debrecen lakossága az állandósult külső veszedelmek miatt rejtőzködésre is használta az erdőt.

Csokonai Vitéz Mihály a Református Kollégiumból tanórákra ide vitte ki diákjait. Aztán a XVIII. század végétől a városlakók kedvelt sétahelyévé vált, hiszen a város levegője a meleg nyári napokon kellemetlenül poros volt, így igazi felüdülést jelentett az erdő fái közötti tiszta, hűvös, erdei levegő. Ekkor kezdeményezték a Nagyerdő gyakran látogatott, városközeli részének parkerdővé alakítását és egy mulatóhely építését. A javaslat először elbukott a város vezetésének ellenállásán, mondván: „csak a kétes elemek gyülekezőhelyét teremtenék meg odakint, a sétára így is alkalmas az erdő, de egyébként sincs igazi igény az erdőben való mulatozásra, mert a debreceniek a kerti vagy szőlőtermelő munkával kapcsolódnak ki”. Két évtizedig tartott az ellenállás, míg az 1820-as években mégis megépült egy fürdőház és vigadó, a mai Régi Vigadó, majd egyre sokasodtak körülötte a borkimérések. Az 1849-es szabadságharc idején a városba menekültek is előszeretettel látogatták a területet, és a viszontagságok ellenére egymást érték a zenés táncos mulatóságok.

A század második felében újabb lendületet vett a fejlődés, ekkor létesült a gazdasági iskola – így az oktatási funkció megjelent a Nagyerdőben –, makadámutat építettek a város és a Vigadó között, omnibusz közlekedés indult, majd az ország első gőzvontatású közúti vasútja szolgálta ez egyre több népünnepélyre érkező közönséget. Télen jégpálya nyújtott szórakozási alkalmat.

A XX. században erőteljesebbé váltak a Nagyerdőben, különösen a déli részén, a Parkerdőben és környékén található funkciók, illetve az eddigiekhez újabbak – rekreációs, szabadidős, oktatási funkciók – is társultak. A század első felében megjelentek a Debreceni Egyetem épületei, a klinikák pavilonjai – ezzel a gyógyászati funkció is megjelent –, majd felépült a strand- és termálfürdő, a szabadtéri színpad, és a Nagyerdő északi részén létrejött a Köztemető. Ekkor osztották ketté a Nagyerdőt, az északi, nagyobb része megmaradt vaderdőnek, a déli Parkerdő pedig a rekreáció terepe lett. 1939-ben a Nagyerdő az ország első természetvédelmi területévé vált. Az ötvenes évektől a Parkerdő keleti részén sportkomplexum épült a városi munkásság kiszolgálására, majd az Új Vigadó, az Állatkert és a Vidámpark, téesz- és kohászüdülő, műjégpálya, szociális otthon, napközis tábor, kemping, valamint gyógyszergyár települt – ezzel az ipari funkció is kiépült – a Nagyerdő közepébe. Az 1970-es években még a harmincas években megkezdett, de félbemaradt szoborpark létesítése új lendületet vett, debreceni kötődésű művészek megőrkítésével, illetve a termálfürdőt is tovább fejlesztették.

A rendszerváltást követően kevesebb fejlesztési figyelem irányult a Nagyerdő felé, a termálfürdő tetején épült egy négycsillagos szálloda, a strand területén egy élményfürdő, a kohászüdülőből szálloda lett, és nemrégiben a téesz-üdülő helyén magánberuházásban megépült a város első ötcsillagos szállodája. Az 1993-as NB I-be feljutás óta a DVSC labdarúgócsapata hazai mérkőzéseit a sportkomplexum stadionjában játszotta, amelyet bár fejlesztettek, de elérte határait, hiszen addig az alacsonyabb osztályban szereplő üzemi

csapatok mérkőzéseinek, tömegsportnak adott helyet, és hébe-hóba a Nagyerdei Stadionban került sor egy-egy válogatott mérkőzésre.

A népünnepélyek helyszíne továbbra is a Nagyerdő maradt. A szocializmus éveiben a május elsejei felvonulások itt végződtek, a Nagyerdei Stadionban megrendezett salakmotor versennyel, az augusztus huszadikai Virágkarnevál menete is hagyományosan ide érkezik. Az utóbbi években a Borkarnevál és a Jazz Napok is a Parkerdőben kerülnek megrendezésre. Becslések szerint évente egymillióan látogatják a Nagyerdőt.

Az esettanulmány kiindulópontja, hogy Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata turisztikai fejlesztéseket (strand-, termálfürdő és kapcsolódó szállodafejlesztések) szeretne véghezvinni Debrecen egyik legszebb, egyúttal legismertebb és legföltettebb részén, a Nagyerdőn, annak is a Parkerdő részén. 2009 februárjában erről vázlatterveket¹ közölt a haon.hu, a Hajdú-Bihari Napló internetes portálja, amelyből kiderült, hogy a fejlesztések a Nagyerdei Strand bővítése révén valósulnának meg, elkerítve, a strand területébe vonva a Parkerdő területén található Békás-tavat és a Szabadtéri Színpadot.

A Nagyerdő fejlesztése feltétlenül szükséges, ebben jobbra majdnem mindenki egyetért a városban, azonban sokan úgy vélik, nem abban a formában, ahogyan az önkormányzat vázlattervében szerepel. A Hadú-Bihari Napló levelezési fórumán, az Agorán² kezdtek el a tagok „beszélgetni” a tervekről, kérdéseket feltenni az illetékeseknek, és tiltakozni a napvilágra került elképzelések ellen.

2009. április végén az államigazgatási hivatal állami főépítésze egyebek mellett azt írta a város főépítészének, ami a sajtóban is megjelent, hogy: „a város lakossága jelentős részének – a közvetlen környezetben élőkön kívülieknek is – hagyományosan fontos rekreációs területe ez a közpark. Ezt a lakosságot nagyon érzékenyen érintené a terv szerinti változtatás, alapvető állampolgári jogaik, érdekeik sérülhetnek. Tekintettel az ügy érzékeny mivoltára, a további munkálatok előtt ezért indokoltnak tartom a kérdésben ... szélesebb körű társadalmi véleménynyilvánítás lehetőségének a biztosítását. A tervezés folytatását célszerű ettől is függővé tenni”.³

2009. május 4-én a Debreceni Városvédő és Városszépítő Egyesület elnöksége elhatározta egy széles körű összefogás kezdeményezését. A május 11-iki alakuló találkozóra negyvenhat meghívót küldtek ki tizenöt civil szervezetnek és magánszemélyeknek, és ekkor hivatalosan – deklaráltnak – megalakult a Nagyerdőért Összefogás, amelyben kilenc kezdeményező, négy csatlakozott civil szervezet⁴ és több magánszemély vesz részt. Nem bejegyzett, nem formalizált civil szervezetről van szó, hanem egy – jogi értelemben – informális társulásról. Megalakulásukkor három fő célt tűztek ki maguknak:

- A gyógyfürdőfejlesztés kivitelezése csak a Parkerdő – mint közpark – „megcsonkítása” nélkül tervezhető: támogatják a strandfürdő minőségi fejlesztését a jelenlegi telekhatáron belül.
- Széles körű társadalmi párbeszéd kialakítását kezdeményezik – csatlakozva a területi főépítész nyilatkozatához⁵ –, amelynek elengedhetetlen eleme a lakosság mielőbbi, korrekt tájékoztatása.
- A Gyógyfürdő Kft. által sajtóban nyilvánosságra hozott „komplex egésként megvalósuló strand-, termálfürdő- és szállodafejlesztés tervezet”-tel szemben elvárásuk egy

átfogó Nagyerdőterv kimunkálása. Egyedül ez jelenthet garanciát a természeti értékek megőrzésére, az elhanyagolt épületek, intézmények újrashasznosítására a városlakók, a turizmus szolgálatában.

Boldog idők – az Összefogás kezdeti tevékenysége

A megalakulásról szóló nyilatkozatot a Nagyerdőért Összefogás 2009. május 14-én eljuttatta az önkormányzathoz és a sajtónak is. Az Összefogás tagjai nagy lelkesedéssel láttak munkához, levelezőlistát hoztak létre, hamar elindult a honlapjuk, amelyen egy rövid kérdéssor is szerepelt, megtudakolandó, ki milyen célból látogat a Nagyerdőre. Munkacsoportok alakultak, stratégiával kezdtek foglalkozni, hetente tartottak üléseket.

A felháborodást érzékelve Debrecen polgármestere, a meghívó tanúsága szerint, első megbeszélésre invitálta a Nagyerdő sorsáért aggódókat, köztük civil szervezeteket, így az Összefogás képviselőit is, június 18-ára. A megbeszélést előkészítendő, az egyik tagszervezet, a Tiszántúli Természetvédők Társulata kidolgozott egy szakmai javaslatot, amelyet az Összefogás megtárgyalt, kiegészített és elfogadott. A javaslat megismételte az alakuláskor kinyilvánított alapelveket, továbbá fontos kiegészítéseket tett a Natura 2000-es terület fokozott védelme, a gépjárműforgalom radikális csökkentése, a funkciók felújítása, ezzel együtt vízellátás és vízelvezetés megoldása érdekében. Újra hitet tett a széles körű társadalmi összefogás, a lakosság bevonása, az intézmények, hivatalok és az önkormányzattal való együttműködés mellett, illetve kérte „egy szakmai kerekasztal-beszélgetés lehetőségét, (gazdasági, turisztikai, környezetvédelmi, vízügyi szakemberek, valamint a Nagyerdőért Összefogás delegáltjai részvételével), ahol érvek pro és kontra elhangozhatnak az integrált tervezés elemeiről.” Továbbá kérte, hogy a témával kapcsolatos önkormányzati fórumokra, bizottsági ülésekre és közgyűlésekre kapjanak meghívást. A találkozón kinyilvánított aggályok, az Összefogás által ismertetett és átadott javaslat nyomán a polgármester megbízta a város főépítészt, hogy a civilek delegációjával júliusban folytasson egyeztetéseket, még az augusztus 3-ai határidővel az Észak-alföldi Regionális Operatív Programhoz (ÉA ROP) beadandó fürdőfejlesztésre irányuló kiemelt projekt elkészítése előtt.

Az egyeztetésre meghívás azonban egész nyáron nem érkezett, mire szeptember elején az Összefogás levelet írt a városi főépítésznek, hiányolva az elmaradt egyeztetéseket, de erre sem érkezett válasz. Néhány nap múlva kiderült, szeptember 22-én a Városfejlesztési és a Környezetvédelmi Bizottság tárgyal egy előterjesztést, amely a tervezett fürdőfejlesztés hatástanulmányának megrendeléséről szól. Az ülésén az Összefogás képviselője is részt vett, kifejtve álláspontjukat, miszerint addig felesleges környezetvédelmi hatástanulmányt megrendelni, amíg nem ismert a konkrét fejlesztési terv. Az ülésen szintén jelenlévő gazdálkodásért felelős alpolgármester – mindenki meglepetésére – közölte, a fejlesztési tervben már nem szerepel a strandfürdő területének kiterjesztése, majd egy későbbi időpontban tartandó személyes megbeszélésre invitálta az Összefogás képviselőjét, ami egy hét múlva létre is jött. A találkozón – egy részén maga a polgár-

mester is részt vett – megállapodás született, hogy a Nagyerdőért Összefogás eljuttatja átfogó Nagyerdő-tervvel kapcsolatos elképzeléseit, ötleteit a polgármesteri vezetésnek.

Úgy tűnt, a lakossági felháborodásnak és a Nagyerdőért Összefogásnak sikerült elérnie azt, hogy az önkormányzat kivegye a fürdőfejlesztési tervből a Békás-tavat és a Szabdtéri Színpadot.

Az Összefogás tagjai következő ülésükön arról vitatkoztak, szabad-e belemenni ebbe az utcába, hiszen rövid idő alatt nem lehet megalapozott tervvel előállni, és így elmarad a lakosság bevonása, a széles körű társadalmi összefogás. Végül a többségi álláspont az elképzelések összegyűjtése és az önkormányzathoz történő eljuttatása mellett döntött. Kompromisszumként az anyag az *Átfogó Nagyerdő Terv* irányelvei címet kapta, egyúttal javasolta az önkormányzatnak egy közösségi tervezési folyamat beindítását. Ez volt az a pillanat, amikor az Összefogás számára javasoltam a közösségi tervezés módszerét. A jelenlévő tagok örömmel fogadták, de szükség volt arra is, hogy mélyebben meg is ismerjék. A rövid szóbeli ismertetést követően levelezőlistára elküldtem néhány példát, illetve később kiosztottam az Ökotárs Alapítvány által kiadott *Hogyan varázsoljunk újjá egy közteret?* című kiadványból néhány példányt. Ez utóbbi bizonyult a leghatásosabbnak, élvezettel olvasták, később is kézzől kézre járt azok között, akiknek akkor nem jutott.

Ez volt az az időszak, amikor egyre erősebben felmerült a civil szervezetté alakulás gondolata, azaz az Összefogásnak jogi keretet kell adni. A tagság nem minden tagjának nyerte el tetszését az ötlet, ennek tulajdonítható az, hogy megjelentek olyan vélemények, amelyek az egymás közötti bizalom hiányát vetették fel. Több megbeszélést követően elkészültek az irányelvek⁶, amelyeket az Összefogás 2009. október 9-én eljuttatott az alpolgármesternek, egyben javasolva egy közösségi/társadalmi tervezés folyamat elindítását az átfogó Nagyerdő-terv kidolgozására.⁷ A javaslatban szerepeltek azonnali cselekvést igénylő feladatok, ilyen volt például: a Nagyerdei Víztorony védett épületének felújítása; a Békás-tó medrének kialakítása, környezetének megújítása. Az erdő előregedett növényállományának feltérképezése, vizsgálata, szakszerű karbantartása. A benyújtott irányelvekre és a közösségi tervezés kezdeményezésére semmilyen visszajelzés vagy válasz nem érkezett az önkormányzat részéről.

A Nagyerdő napja 2009. október 10-én volt – ugyanis 70 éve ezen a napon nyilvánították az ország első természetvédelmi területévé –, amelynek alkalmából a Nagyerdőért Összefogásnak lehetősége nyílt elképzeléseinek ismertetésére a Hajdú-Bihari Napló című napilapban. Október végén az Összefogás megkapta a gazdasági alpolgármestertől a fürdőfejlesztés engedélyes tervét, amely szerint az épületek és egyéb létesítmények változatlan formában szerepelnek, hasonlóan a június 18-án megismertekhez, viszont „mindössze” 16 000 m² területnövekedéssel kalkulálva a közpark rovására.

November végén még mindig nem volt világos, hogy akkor végül is az önkormányzat megrendelte a hatástanulmányt vagy sem. Felmerült újabb sajtótájékoztató tartásának és egy kampány indításának ötlete annak érdekében, hogy felhívják a figyelmet a Nagyerdő ügyeire és ellensúlyozzák azt, hogy az önkormányzat eddig érdemben nem foglalkozott az Összefogás kezdeményezéseivel, javaslataival, valamint szorgalmazták az Átfogó Nagyerdő-terv közösségi tervezéssel történő kidolgozását. A kampányt végül elhalasztották,

tekintettel a közelgő karácsonyi ünnepekre, a sajtótájékoztató azonban december elején megtörtént. Az Összefogás honlapjára kikerült egy új kérdőív,⁸ ami rákérdezett a fürdő- és szállodafejlesztés elfogadottságára, a Parkerdő problémáira és kísérletet tett önkéntesek bevonására. Sajnos, az eredmények nem kerültek feldolgozásra és így hasznosításra sem. Felmerült az is, hogy a Nagyerdőben érintett szervezetekkel (egyetem, vállalatok) fel kell venni a kapcsolatot és együttműködést kialakítani. Ekkor már konkrétan tárgyaltuk, hogy a Közösségfejlesztők Egyesülete Városmegújító Munkacsoportja⁹ egy kétnapos *Tervezz bátran! Műhelyt* tartana az Összefogás számára, ahol a tagság megismerkedhet a közösségi tervezés módszereivel, és elindulhat az Átfogó Nagyerdő-terv elkészítése.

Hullámvölgy – kilábalás közösségi tervezéssel, akcióval

Az Összefogás legközelebb 2010. január végén ült össze, amelyen a kampány és a kérdőív szélesebb körben történő terjesztésének kérdését ismét elővették, megvitatták, illetve a *Tervezz bátran! Műhely* szervezése elkezdődött. A február második felében tartott ülésen konkretizáltuk az időpontot (március 26–27), felosztottuk a szervezési feladatokat. Egyöntetű szándékként fogalmazódott meg az önkormányzat meghívása, hangsúlyos bevonása mellett a szakhatóságok (környezetvédelem, állami főépítész), a Nagyerdő nagyobbik részét kezelő erdőgazdaság, a Nyírerdő Zrt. meghívása.

Közösségfejlesztőként előző év novembere óta éreztem, hogy lankad az Összefogás lendülete, egyre kevesebben és kevésbé lelkesen járnak el az ülésekre, foglalkoznak az ügyekkel, ami érthető, hiszen a bő féléves erőfeszítések ellenére látványos sikereket nem értek el, az önkormányzat nem válaszolt a beadványokra, nem teljesítette ígéretét a konzultációra, a partnerség kiépítésére irányuló erőfeszítések hiábavalónak bizonyultak. Olybá tűnt, az Összefogás elérte eredetileg kitűzött célját, illetve nem volt már konkrétan meg a valami elleni küzdés, az összefogás, a „rossz” elképzelés elleni aktivizáló erő. Ráadásul a megfelelő információ hiánya a tervezett fejlesztésről (beadta-e a város a kiemelt projektet tavaly augusztusban vagy sem, illetve milyen tervekkel?) igencsak elbizonytalanította a társaságot. Ebben a szituációban úgy láttam, a „valami ellen” helyett a „valamiért” küzdelem kell a középpontba helyezni. Bár az Összefogás történetében e kettő mindig is párhuzamosan futott, láthatóan egy nem kívánatos dolog megakadályozása érdekében való küzdelem csökkenése, a közfigyelem lankadása erodálta az aktivitást.

Fontos megjegyezni azt a momentumot, hogy valamivel korábban civil-nonprofit képzést tartottam a kunbányai Civil Kollégiumban, ahol a résztvevők az ország minden tájáról és a határon túlról érkező civil szervezeti vezetők, aktivisták voltak. Az egyik feladatuk az volt, hogy két csoportban, az előzetesen kiosztott Összefogás-történet és a szóban ismertetett jelenlegi helyzet ismeretében javaslatokat kellett tenniük, miképpen kaphat új lendületet az Összefogás, hogyan növelhető az aktivitás, a szerveződés súlya, ismertsége. A feladat rendkívül felizgatta a résztvevőket, komoly és mély vitákat indukált a lehetséges teendők számba vétele, amelynek végén a közös megbeszélést követően a következők rajzolódtak ki:

■ KÖZÖSSÉGEK ÉS CIVIL TÁRSADALOM

- Mindenekelőtt alapos helyzetfelmérést kell készíteni, amelynek első lépése a tagok személyes megkeresése, majd egy közös megbeszélés, a hozzáállás, a rendelkezésre álló erőforrások feltérképezésére, a célok újraértelmezésére és a tervek újragondolására.
- Fontosnak tartották az egyetemisták bevonását egy aktív bázis kialakítása érdekében, a média erőteljes használatát, és egy demonstráció megszervezését, nyomásgyakorlásként, hogy az önkormányzatot együttműködésre lehessen bírni.
- Szervezni kell továbbá egy egész napos, játékos, ismeretterjesztő, családi programot, Nagyerdő Pikniket, ami alkalmas a tag- és további civil szervezetek, a lakosság bevonására, tájékoztatásra, ahová meg kell hívni a városvezetést, ahol kérdőívet lehet és önkénteseket toborozni.

A fenti javaslatokat tartalmazó nagy papírokat bevittem az Összefogás ülésére, ahol önkéntes segítőimmel együtt ismertettük a javasolt elképzeléseket, és kértem válasszák ki, mit tudnak ebből hasznosítani a továbblépés érdekében. A jelenlévőket megérintette az, hogy mások is milyen komolyan foglalkoztak az Összefogás, a Nagyerdő sorsával, és szinte minden javasolt elem tetszést váltott ki. Végül a pálmát a Nagyerdő Piknik vitte el, ebben szinte azonnal elkezdtek tervezni és szervezkedni. Ekkor merült fel, hogy a működéshez és az elképzelések végrehajtásához forrásokat kell keríteni – ugyan rendelkezésre állt már egy kisebb, az Ökotárs Alapítvány által biztosított összeg –, így a társaság elkezdett gondolkodni egy, a Nemzeti Civil Alapprogramhoz beadandó pályázaton.

2010. március 26–27-én megvalósult a *Tervezz bátran! Műhely* a Közösségfejlesztők Egyesülete Városmegújító Munkacsoportja tagjainak vezetésével, közreműködésével, a Norvég Civil Támogatási Alap finanszírozásának köszönhetően. Célja az Összefogás céljaival egyezően az volt, hogy bemutassuk, milyen eszközökkel lehetséges a lakosság széles körű bevonása a tervezési folyamatba. Hogyan lehet az Összefogást tovább erősíteni, szélesebb szakmai kapcsolatrendszer kialakítani, az önkormányzat, a szervezetek és a lakosság közötti együttműködést előmozdítani? A kétnapos műhely első napján ismeretek átadása történt, második nap pedig néhány egyszerű módszer kipróbálása és a legközelebbi lépések meghatározása. Az Összefogás majd' minden szervezete képviseltette magát, az első perctől az utolsóig (sőt, még azon túl is) aktívan részt vettek. A program kezdetén sajtótájékoztatón ismertettük az Összefogás eddigi tevékenységét és a *Tervezz bátran! Műhely* célját. Elsőként a városi főépítész előadását hallgattuk meg, aki a városrendezési szempontok tág körét felelevenítő, a szabályozás sokrétűségét és anomáliáit gyakorlati példákkal taglaló rész után mondandóját a saját tervezésű, Nagyerdőbe elképzelt stadion látványtervére fókuszálta. Elhangzott, hogy egyelőre a gyógyfürdő fejlesztésére nincs pénz és befektető. Véleménye szerint a Békás-tavat és a Szabadtéri Színpadot be kell keríteni, egyfajta szórakoztató negyed kell létrehozni. Dilemmaként vetette fel, hogy kik vehetnek részt egy közösségi tervezési folyamatban, ami szerinte kulturális, szellemi kérdés. Ezt követően a Városmegújító Munkacsoport tagjai a közösségi tervezés hasznáról beszéltek, illusztrációként felhasználva a koppenhágai metró építésének közösségi módszereit ismertető kisfilmet, majd a balatonboglári közösségi tervezéssel megvalósult Integrált Városfejlesztési Stratégia került bemutatásra és egy példa arról, hogyan

lehet egy közparkot (Central Park – NY, USA) közösségi módon és mégis rentábilisan üzemeltetni.

Sor került a közösségi tervezés szinte teljes módszertani készletének bemutatására, amelyből egyet (*mind mapping*–gondolati térkép) rögvest kipróbáltak a résztvevők, amelynek segítségével azonosították a Nagyerdőben érintetteket.

A közösségi tervezés technikáinak fő jellemzői, hogy önálló gondolkodást igényel, mindenkit egyenlő mértékben bevon és vizuális. A nap zárásaként a BME Építésmérnöki Karán megvalósuló építészhallgatói közösségi tervezésgyakorlatról esett szó, példaként illusztrálva.

Másnap ötletroham, kiscsoportos és plenáris munka, cetlizés segítségével megkezdődött az Átfogó Nagyerdő-terv tervezésének folyamata. Ennek során rendszerezetten kialakult a közösségi tervezés folyamatában érintettek lehetséges köre, a Nagyerdővel kapcsolatos elképzelések gyűjteménye, különös tekintettel a prioritásokra, és a nyilvánossággal kapcsolatos teendők listája. Végezetül munkacsoportok alakultak, úgymint: forrás-teremtés, koncepciókidolgozó, nyilvánosság, valamint humán erőforrás kapcsolat munkacsoportok, amelyekhez a résztvevők hozzárendelték magukat, és vállalták a folyamat továbbvitelét.¹⁰ A két nap során erőteljesen felmerült a Nagyerdő köztudatban tartását, a szervezetek és magánszemélyek aktív tevékenységét célzó jövőbeli események sorozata, amely a következőképpen fogalmazódott meg: meg kell erősíteni, és el kell terjeszteni a „Nagyerdő-érzés”-t! Rögzítettük, hogy a közösségi tervezés folyamatához szükséges egy forgatókönyvet készíteni és jövőképet meghatározni. A nehéz kérdés továbbra is az volt, mi a teendő, ha nincs partner, és legfőképpen az érintett terület kezelője a leginkább illetékes, az önkormányzat nem az. A másik pedig, hogy vajon az Átfogó Nagyerdő-terv képes lesz-e a fejlesztési elképzeléseket „berendezni”, egységes egésszé formálni. A válasszok keresésében, a közös gondolkodásban oda jutottunk, hogy az igazi kiindulási alap az érintettek elemzése, mozgósítása lehet, mellette a településfejlesztési koncepció az igazodási felület, amelyet meg kell ismerni, és menet közben a partnerség is megjöhethet. A Műhely láthatóan lendületet adott az Összefogásnak, összerázta a tagságot, megerősítette az Átfogó Nagyerdő-terv kimunkálásának igényét a közösségi tervezés módszereivel.

2010. április folyamán a már elhatározott következő nagyobb lépés, a Nagyerdő Piknik mellé egy őszi Nagyerdő Konferencia megrendezésének ötlete társult.

A tervezési folyamat finanszírozásához az Összefogás képviselőjében az egyik tag-szervezet a Zöld Kör, partnerségben a Debreceni Városvédő és Szépítő Egyesülettel és ÉLETFA Segítő Szolgálat Egyesülettel, pályázatot nyújtott be az NCA-hoz, amely a *Tervezz bátran! Műhely* során kidolgozott elemekre és tervezett folyamatra épült.

Ennek a hónapnak egy további fejleménye volt, hogy ismét és erőteljesebben felmerült az Összefogás egyesülettől alakításának kérdése. Az eltérő nézetek miatt patthelyzet alakult ki, így a kérdés egy időre ismét lekerült a napirendről, azonban a megosztottság mélyült az egyesülettől válás hívei és ellenzői között.

A Nagyerdőért Összefogás 2010. május elsejére Pikniket szervezett a Békás tó melletti területre, ahol színes programokkal várta a kikapcsolódni vágyókat, a Nagyerdő és az Összefogás iránt érdeklődőket. A szórakoztató programok¹¹ mellett lehetőség volt arra,

hogy a látogatók egy ötletládába leírják, hogyan képzelik el a Nagyerdőt, önkéntesnek lehetett jelentkezni, vagy csak beszélgetni az Összefogás tagjaival, tagszervezeteinek képviselőivel, akik többségében saját sátorral, programokkal települtek ki. Sikertelen meggyerni az önkormányzatot, hogy a Piknik idejére térítésmentesen bocsássa rendelkezésre a terület, a Gyógyfürdő Kft. pedig az áramot.

Az Összefogás gyűjtőakciót is indított ekkor, amelyhez saját bankszámlát nyitottak, amelynek bevételeiből a Parkerdő tereit kívánják felújítani, szelektív szemégyűjtőket és tájékoztató táblákat kihelyezni, valamint a játszótereket felújítani. Ez az akció nem hozta meg a várt sikert, az erőfeszítések ellenére a cégek alig, magánszemélyek pedig még kevésbé adományoztak.

Meghirdetésre került a „Nagyerdő-érzés” fotó- és rajz-, valamint a „Mesél a Nagyerdő” novella- és verspályázat, továbbá egy harmadik akció is útjára indult, örökbe lehet fogadni a Parkerdő egy-egy részét, ahol az örökbefogadó gondoskodik a terület hulladékmentesítéséről, az önkormányzat pedig eszközöket biztosít hozzá.

A Piknik kitűnően szimbolizálta az összefogást, hiszen minimális pénzből – ami eleve nem állt rendelkezésre – rengeteg energiával, önkéntes munkával, hittel, ügyes szervezéssel kitűnő napot szerveztek, amelyet nagyszámú közönség keresett fel. A közös munka, a siker megerősítette a csapatot. A történethez tartozik még, hogy a Pikniket megelőző napon az önkormányzat kihelyezett a területre egy táblát, ezzel együtt a helyszínen sajtótájékoztatót tartottak,¹² amelyen tételesen felsorolták, milyen munkákat végeztek el egy évben a Parkerdőben, összesen tizenötmillió forint értékben, ami egyébként döbbenetesen kis összegnek mondható.

Ugyanakkor ambivalens helyzet alakult ki: túl sok akció indult egyszerre, ami már meghaladta az Összefogás erejét, ezek inkább egymást oltották ki, hiszen nem maradt energia és kapacitás egyikre sem, csendben elhaltak kivéve talán az örökbefogadást, arról viszont nem volt visszacsatolás, valójában ki, mit, mikor végzett el. Szembesülhettünk azzal is, hogy amiben az Összefogás tagjai ki tudták magukat élni, az a közös rendezvény szervezés, a hihetetlen erőket és energiákat megmozdító, egyszersmind ugyanazokat lekötő konkrét teendők sorozata. Az Összefogáson belüli együttműködés csiszolására, elmélyítésére, további tagok bevonására így viszont nem maradt már puszkapor.

Zivataros nyár, forró ősz – élesedő konfliktusok, pártpolitika, kampány

2010. május második felében aztán jött a hidegzuhany és a konfliktus kiéleződése az önkormányzat (városvezetés) és az Összefogás között. Kiderült, a városi közgyűlés elé bemegy egy előterjesztés, amely a Parkerdőből 1,84 hektárt a Gyógyfürdő kezelésébe ad, ami a strand fejlesztéséhez immár második fordulóra beadandó pályázathoz szükséges. Ekkor világosan kiderült, hogy a múlt év augusztusában az önkormányzat – az ígéretek ellenére, a civilekkel, az Összefogással történő – egyeztetés nélkül adta be a pályázatot.

Az Összefogás első lépésként a Tulajdonosi Bizottsághoz írt egy beadványt, amelyben kifogásolta, hogy a közel egy évvel ezelőtti polgármesteri ígérethez képest nem tör-

tént semmilyen egyeztetés, és kérte, biztosítsák a lakossági meghallgatásokat, találkozókat a döntés előtt, továbbá ne támogassák az előterjesztést. „Ne a terveket társadalmasítsák, hanem a tervezési folyamatot” – írták. „Természetesen” erre sem érkezett válasz. Az Összefogás sajtótájékoztatón is igyekezett ráirányítani a figyelmet a problémára.¹³ A május 31-iki Közgyűlésen az Összefogás tagjai is részt vettek, ahol közülük egy fő három percben hozzászólhatott. Parázs vita után – ahol az MSZP bejelentette, népszavazást kezdeményez az ügyben – a testület többsége¹⁴ megszavazta az előterjesztést. A döntést követően az Összefogás sajtóközleményt adott ki, amelyben sajnálkozását fejezte ki, hogy továbbra sem történik meg a tervezési folyamatok társadalmasítása.

Az Összefogás júniusi ülésein több válaszlépés lehetőségét vitatatta meg: levelek írása döntéshozóknak, kampány a Parkerdő elkerítése ellen, helyi népszavazás kezdeményezése, a fürdő terjeszkedési történetének feldolgozása és bemutatása. Végül az erőteljesebb sajtónyilvánosság (országos sajtó megkeresése) mellett levelet küldtek Fazekas Sándor környezetvédelemért felelős vidékfejlesztési miniszter részére, amiben megkérték, ne engedélyezze a terület hasznosítását. A Vidékfejlesztési Minisztérium néhány hónappal későbbi válaszlevelében tájékoztatta az Összefogást, a debreceni önkormányzat felől még nem érkezett kérelem a Nagyerdő érintő területelcsatolás ügyében. A közgyűlésen elhangzott erős mondatok – a városvezetés kétségbe vonta a civilek jó szándékát, kekeckedésnek titulálták aggodalmukat, politikai szándékot tulajdonítottak nekik azzal, hogy nem a debreceniek érdekeit képviselik – a sajtóban is folytatódtak, ami már elérte az országos média ingerküszöbét. A gazdasági alpolgármester a Kossuth Rádióban kijelentette, a Nagyerdő Összefogás nem is létezik, mert nincs a cégbíróságon bejegyezve. A Népszabadságban elmondta, „a városvezetés azon ígérete, miszerint egyeztetnek a civilekkel, nem a szóban forgó beruházásra, hanem a Nagyerdő szabályozási tervére vonatkozott, ám ez utóbbi ügyben csak akkor kezdődhetnek majd el a megbeszélések, ha elkészül az ehhez szükséges környezeti hatástanulmány.”¹⁵ Különben szerinte a Parkerdő lekerítésével kapcsolatban is voltak egyeztetések, hiszen az Összefogás képviselője az utóbbi időben vagy tízszer járt nála, és ez a mostani nyilatkozatháború azért van, mert közelednek az önkormányzati választások, a civilek így akarják pozícionálni magukat. Kétségtelen, hogy ekkor voltunk túl a parlamenti és fordultunk rá az önkormányzati választásokra. Az Összefogásnak voltak önkormányzati képviselő tagjai – a Városvédők és a Civil Fórum elnökei –, illetve az aktív tagok közül többen tervezték indulásukat ősszel, elsősorban civil színekben.

El lehet azon morfondírozni, hogy a civilek jó-e a pártpolitika mezejére belépni avagy sem. Az mindenesetre látszik, ha a hatalom, a politika úgy érzékeli, hogy saját, politikai mezejükre tévednek a civilek, akkor azonnal politikai tényezőként, pártként kezeli őket, úgy is bánik velük, mint párt vetélytársaikkal, és minden lehetséges eszközzel igyekszik hitelteleníteni őket. Ezért is volt nehéz dönteni a követendő lépésekről. Felmerült egy Összefogás stratégia kialakításának igénye, majd belső kérdés is, hogy nincs vezetője a szerveződésnek (csupán egy szóvivő, aki egyben koordinátor)? Ezért meg kell határozni a képvisélet mikéntjét. Nehéz kérdés volt továbbá a népszavazás ügye, ami egy civil kezdeményezésnek természetes eszköze lehet, de az MSZP már bejelentette, kezdeményezi,

emiatt az Összefogás számára már csak a csatlakozás lehetősége maradt. Ez később még elég fejtörést okozott. (Mindamellettt azért is volt nehéz, mert Debrecenben a helyi népszavazás kiírásához a képviselők egynegyedének, azaz tizenháromnak a szavazata szükséges, vagy tizenhatezer aláírást kell összegyűjteni.)

A fajsúlyos kérdések és rengeteg tennivaló mellett érdekes módon ekkorra egyfajta tagrevízió kezdődött meg az Összefogásban. A levelezőlistán szereplők számára levelet küldött a lista adminisztrátora, kérve, erősítsék meg tagságukat. Ennek hatására jó néhányan le- és felmondták tagságukat.

Felmerült továbbá, hogy a nyári városi rendezvényeken – a Cívus Korzón¹⁶ és a Campus Fesztiválon¹⁷ – erőteljesen jelen kellene lenni, érdemes lenne pályázni az Év Fája akcióban, éppen az elcsatolt dombon található öreg tölgygel. Ebből a Campus Fesztiválon való részvétel valósult meg helyel-közzel, egy napon az egyik civil szervezet sátrában az Összefogás néhány tagja népszerűsítette a szervezetet.

A 2010. július elején tartott ülésen már elkerülhetlenné vált, hogy az Összefogás foglalkozzon a népszavazás ügyével. Rövid idő alatt eldőlt, hogy a tagok nem támogatják a népszavazást, inkább határozottan állást foglaltak az Átfogó Nagyerdő Terv közösségi tervezéssel történő megvalósításának szükségessége mellett, amelyet sajtótájékoztatón ismertettek. Külön érdekesség volt, hogy miként szavazzon majd a Közgyűlésben az a két képviselő, akik az Összefogás tagjai.¹⁸ Ha ellenzik, akkor Fidesz-, ha támogatják, akkor MSZP-„bérencek” lesznek. A társaság rájuk bízta a döntést. Végül a Közgyűlésen csupán tíz szavazatot kapott a népszavazási kezdeményezés, így – ahogyan az várható volt – a kezdeményezés elbukott. Megfogalmazódott az is, hogy az Összefogásnak mielőbb állást kell foglalni a stadionnal kapcsolatban is. Elkezdődött a Nagyerdő Konferencia szervezése, rögzítésre kerültek a témák, és az előadók megkeresése elkezdődött. Az Összefogás is bekerült a Kossuth Rádióba, a Közöny puccsistái műsorban beszélgetés hangzott el a szóvivővel és két taggal.¹⁹

Augusztusban kiderült, hogy nyert az NCA pályázat, így 2010 szeptemberétől elindulhatott a közösségi tervezés folyamata, amelynek első lépése volt, hogy két alkalommal kidolgozásra került az Átfogó Nagyerdő Terv egységes koncepciójának vázlata²⁰, amelynek témaköreit öt közösségi tervezés alkalom követ majd, illetve az Összefogás népszerűsítésére komoly marketing és PR eszközöket lehet készíttetni.

Közben egyre jobban felpörgött az önkormányzati választási kampány – amit már az MSZP Nagyerdőt érintő helyi népszavazási kezdeményezése is jelzett –, és amely nem múlt el nyomtalanul az Összefogás esetében sem. Az Összefogás legaktívabb tagjainak egy része a Civil Fórum Egyesület színeiben indult, a Városvédők szintűgy harcba szálltak. Korábban közmegegyezés történt, hogy az Összefogásba nem viszik be a politikát, amit a parlamenti választások idején sikerült is tartani, az önkormányzatot kevésbé.

2010. szeptember 16-án megrendezésre került a Nagyerdő Konferencia,²¹ amely egyben az első közösségi tervezési alkalom is volt. A konferencián a Nagyerdővel kapcsolatos előadásokat a természet-, környezetvédelemről, értékmegőrzésről, a Civaqua-program jelentőségéről, megvalósításának feltételeiről, a közösségi tervezés módszereiről hallhattunk, majd ismertetésre került az átfogó Nagyerdő-terv koncepciójának vázlata, ame-

lyet egy beszélgetés követett, ahol a részt vevők elmondták véleményüket, ötleteiket, megoldási javasolataikat a Nagyerdővel kapcsolatban. Egyetértés alakult ki abban, hogy a Parkerdő-részben az 1993-ban bevezetett helyi védettség, és a Nagyerdő jelentős részét érintően pedig a Natura 2000-es rendelkezés elegendő védettséget ad, továbbá az, hogy alapvető az önkormányzat bevonása a közösségi tervezés folyamatába. Felmerült, hogy legyen a Nagyerdőnek Tanácsa, részben kinevezett, részben választott tagokból, és megállapították, hogy a stadion nagyerdei elhelyezésének neuralgikus pontja a parkolás biztosítása.

Ez a konferencia jól megalapozta a közösségi tervezés következő lépéseit, de jottányit sem sikerült elmozdulni az önkormányzattal kialakítandó partnerség irányába. Nyilván a választási kampány is belejátszott abba, hogy mindenki, aki közéleti szintéren mozgott, kellő távolságtartással – és feltehetően kampányeseményként is – kezelje a konferenciát, mivel a résztvevő civilek közül számosan önkormányzati képviselő jelöltként indultak.

Közben, a választási kampány hajrájában, a polgármester bejelentette, hogy megszületett a kormányhatározat, a DVSC új stadionja a meglévő Nagyerdei Stadion rekonstrukciójával épül meg, amelyre tízmilliárd forintot biztosít. Azzal együtt, hogy az azt övező Parkerdő (legalábbis az Ady Endre – Pallagi út – Nagyerdei körút által határolt terület) fejlesztésére az összegből egymilliárdot kell fordítani úgy, hogy a „Nagyerdő korábbi funkciója továbbra is zavartalanul érvényesüljön, tehát a város közönségének pihenő, kapcsolódást nyújtó terület legyen.”²² Továbbá megnevezte, hogy a fejlesztés környezetvédelmi biztosa, a Hortobágyi Nemzeti Park egykori igazgatója, Aradi Csaba lesz, aki korábban már maga is ajánlkozott a posztra. „Nem jogos tehát az a visszatérő kritika, hogy a városvezetés a gyógyfürdő és a stadion rekonstrukciójával »megcsonkítja a Nagyerdőt«”.²³

Szintén a választási hajrában a Civil Fórum Egyesület „Öleljük körbe a Nagyerdőt!” elnevezéssel akciót hirdetett a Parkerdő védelmében, ahol szimbolikusan, élőláncot alkotva a tervezett elkerítés vonalán, demonstráltak a korábbi döntés ellen. A demonstrációt viszont sokan összekeverték, az Összefogásnak tulajdonították. Végül az önkormányzati választáson a Civil Fórum egyetlen jelöltje – a korábban is képviselő elnök – jutott be a testületbe listáról, a Városvédők pedig nem.

Nyugodt tél – reménykeltő tavasz

Az önkormányzati választásokat, az új közgyűlés és az önkormányzat megalakulását követően, november elejétől folyamatos kapcsolatkeresés folyt az önkormányzattal a partnerség kialakítása és a közösségi tervezés folyamatába bevonása érdekében – továbbra is sikertelenül. Hivatalos válasz egyszer sem született, legfeljebb az informális beszélgetéseken, sajtón keresztül fogalmazott a városvezetés úgy, hogy abból nem a teljes hiábavalóságra lehetett következtetni. Novemberben az Összefogás levelet írt a polgármesternek:

„Hivatkozással Polgármester úr 2009. június 18-i egyeztetésen elhangzott ígérésére, valamint ez év júniusában megfogalmazott levelünkre, ismételten kérjük, szíveskedjen biztosítani civil összefogásunk számára a Debreceni Parkerdőt érintő fejlesztések tervezésében való részvételt, hogy alkotó módon járulhassunk hozzá városunk féltett természeti értékének megújulásához. Az Ön előtt is ismert céljaink megvalósítása érdekében pályázatot nyújtottunk be a Civil Támogatási Alaphoz, amelyben többek között a közösségi tervezés technikai feltételeinek biztosításához, valamint a parkerdő kulturális, természeti és építészeti értékeit ismertető anyag elkészítéséhez jelöltünk meg támogatási igényt.

Kérjük tisztelt Polgármester urat, szíveskedjen tájékoztatni bennünket arról, hogy az Önkormányzattal való sikeres együttműködésünk érdekében kivel kell felvennünk a kapcsolatot!”

Erre a levélre sem jött válasz, kivéve azt, hogy az egyik – új, a stratégiai kérdésekkel, fejlesztésekkel foglalkozó – alpolgármester egy, az Összefogás szóvivőjével történt megbeszélésén elmondta, kézbe veszi az ügyeket, a táblák sorsát és az együttműködést.

A közösségi tervezés folyamata az év elején felgyorsult, és a második Műhely-programra 2011. február elején került sor, a következő témákkal:

- Szükségesek-e további elemek, változtatások az Átfogó Nagyerdő Terv koncepciójában?
- Milyen teendők vannak a koncepció technikai terjesztésével kapcsolatban, hogyan vonhatjuk be a lakosság lehető legszélesebb körét?
- Hogyan lehetséges az önkormányzattal partnerséget kiépíteni?

A Műhely keretében a jelenlévők megismertkedtek a közösségi tervezés jellemzőivel és néhány technikájával. A koncepció vázlatának ismertetése után a résztvevők javaslatai, véleményei leginkább a szemléletváltást sürgették, ezen belül is a technokrata szemlélet visszaszorítását, a természetközeli funkciók visszahozását. Felmerült a polgári természet-örökség megszervezésének a gondolata, továbbá, hogy újra legyen városi főkertész. Az Összefogás tagjai eldöntötték, a tervezés népszerűsítése érdekében Facebook oldalt hoznak létre, megkeresik a helyi közügyekkel foglalkozó blogokat, az Agorán népszerűsítik a folyamatot és minden Nagyerdőben zajló programon igyekeznek megjelenni. Elhatározták, hogy a következő alkalomra újra meghívják a városvezetést – most senki sem képviselte az önkormányzatot – és a stadionfejlesztés környezetvédelmi biztosát. Azt is eldöntötték: a koncepció témáin haladnak végig úgy, hogy a tagok közül mindig valaki, saját maga választott témában tart rövid gondolatébresztőt, amelyet vita követ. Az elhangzott véleményeket és javaslatokat pedig bedolgozzák a koncepcióba.

Az Összefogás tagjai között folytatódott a korábban felvetődött egyesületté alakulás szervezése. A bíróság ugyan több alkalommal visszaadta a benyújtott dokumentumokat, de végül 2011 februárjában hivatalosan is megalakult a Nagyerdőért Összefogás Közhasznú Egyesület.

A következő, február végén megvalósult közösségi tervezés műhely fő témája a stadion rekonstrukciója volt, valamint az ehhez szorosan kapcsolódó parkolás, közlekedés kérdései. Most nagy erővel vonult fel az önkormányzat, jelen volt a stratégiai alpolgár-

mester, a főépítész, a városfejlesztési fősztályvezető, a DVSC és a városi sportlétesítményeket üzemeltető cég képviselői. Először az Összefogás egyik tagja ismertette, hogy az UEFA–FIFA milyen előírásokat támaszt egy labdarúgó-stadion építése esetén. Majd a város főépítésze mutatta be a stadion legfrissebb vázlat- és látványtervét. A jelenlévők többségét láthatóan lenyűgözte az elképzelés, amelynek fő sajátossága, hogy a pályaszint három méterrel lesz lesüllyesztve a talajszinthez képest, így nem nyúlik majd a fák fölé a 16 500 főt befogadó épület. A tervek szerint a rekonstrukció által olyan többfunkciós, családbarát stadion és szórakozási központ jön létre, ahol mindenki megtalálhatja a maga ízlésének megfelelő lehetőségeket: „Nem kizárólagosan stadion, hanem, olyan hely, amely fellendíti a környezetet”. A stadion helyet adna egy Loki²⁴-múzeumnak, különféle sörözőknek, éttermeknek, ugyanakkor nyilvánvalóvá vált, hogy fejlesztés neuralgikus pontja a parkolás, hiszen mintegy 700 parkolóhelyet kell kialakítani.

A környezet- és természetvédelem kapcsán az Összefogás egyik tagja tartott rövid vitaindítót, bemutatva a Nagyerdő természeti értékeit és ráirányítva a figyelmet a fejlesztések és a környezetvédelem konfliktusaira. Hangsúlyozta, hogy a megoldások keresésében konszenzusra kellene jutni, közben megszerettetni az erdőt a lakosokkal, kulturális, természetismereti programokat, természetvédelmi bemutatókat szervezni. Ebben fontos a szemléletformálás, a szelektív hulladékgyűjtés terjesztése, madáretetők kihelyezése, gondozása. A stadionfejlesztés környezetvédelmi biztosa felelevenítette a Nagyerdő történetét, majd kifejtette, a Nagyerdő ökológiai értelemben nem erdő, hanem park, őspark, így arborétumszerűen kellene kezelni, részeit pedig külön-külön kell szemlélni, pl. míg a belső Parkerdőt ősparkként, addig a Köztemető – Hadházi út – Vidámpark, vagy az Állatkert által határolt területet megint másként. Véleménye szerint a stadion megépítése nem fog jelentős pusztítást végezni, azonban figyelni kell arra, hogy a tölgyek száma ne csökkenjen, illetve minden élőlényre külön-külön meg kellene nézni, a stadionépítésnek milyen hatása lehet. A vonatkozó törvényeket szigorúan be kell tartani, a Nagyerdő veszteségeit illetően pedig kompenzálni kell azokat.

A közlekedés és parkolás témában ismét az Összefogás egyik tagja ismertette elképzeléseit, amelyekben a környezetbarát közlekedési eszközök (villamos, trolis) használata mellett szállt síkra. Véleménye szerint szükség van a területhasználati alapelvek lefektetésére: parkolásra vagy kikapcsolódásra szeretnénk-e használni a parkerdőt? Hangsúlyozta, hogy az legyen a cél, hogy a Nagyerdőn csak elektromos közlekedés legyen, noha Debrecenben egyre kevesebben veszik igénybe a közösségi közlekedést, ezért szemléletformálásra is szükség van. A szabályozás szempontjából fontosnak tartotta a „ha elveszünk, adjunk is helyette valamit”-elvet. Azaz, amennyiben a parkolást vagy a személygépkocsiforgalmat korlátozzuk, cserébe vonzó közösségi közlekedést kell adni, például: a meccsre szóló jegy egyben parkolójegy és tömegközlekedési jegy is legyen. Továbbá, kevés a kerékpártároló, pedig a szórakoztató, rekreációs funkció és az intézményi és ipari terület miatt szükség lenne rá.

Mindezzel szemben a városfejlesztési fősztályvezető azon az állásponton volt, hogy a „nép” akarát kell képviselni, az emberek nem fogják otthon hagyni a járműüket és a tömegközlekedést választani. Most tehát parkolókat kell létesíteni, az elektromos közle-

kedés majd tíz-tizenöt év múlva lehet opció. Így zárult az első olyan Műhely-program, amelyen az önkormányzat – szakértői és döntéshozói szinten – is képviseltette magát.

A Nagyerdei Összefogás kronológiájában a 2011. április eleji közösségi tervezés témája már a biztonság, az épített értékek, a Nagyerdei Kultúrpark és a környezettudatos nevelés volt. A résztvevők közös álláspontja az volt, hogy a biztonság megteremtésében együtt kell működni az állampolgároknak, az önkormányzatnak, a rendőrségnek és további érintett szervezetek, intézmények is bevonhatók. Továbbá, jelentős erőforrásokhoz lehetne jutni, ha sikerülne bevonni a középiskolásokat és egyetemistákat, akik biztosítanák a későbbi utánpótlást, mivel a Nagyerdő érdekében nem csupán a jelenre, hanem egyidejűleg a jövőre is koncentrálni kell. Felmerült az is, hogy az emberek egy része önkéntesként is szívesen tevékenykedne a Nagyerdőért, csak fel kell kutatni őket. A Nagyerdőben található épített örökség (pl. Szabadtéri Színpad, Víztorony, villák) kapcsán általános kritikaként hangzott el, hogy a város nagyon rossz gazda, ezeknek az épített értékeknek vissza kellene állítani eredeti funkcióit.

A közösségi tervezésen részt vett a Debreceni Állatkert igazgatója, aki bemutatta, hogy a jövőben tovább szeretnék fejleszteni az Állatkertben az állatbemutatókat, dzsungel éttermet szeretnének létrehozni és a volt Napközis Tábor területét kezelésbe vennék. A környezettudatos nevelés érdekében felmerült egy tanösvény kijelölése, amihez együtt kell működni az iskolákkal, különösképpen az erdei iskolákkal (pl. vetélkedőket lehet szervezni arról, ki ismeri jobban a Nagyerdőt). A találkozó legfontosabb momentuma volt, hogy döntés született arról, hogy a Nagyerdőért Összefogás Egyesület kérdőíves formában igényfelmérést készít az Átfogó Nagyerdő Terv témáiban mi a véleménye a lakosoknak.

A múlt évi sikeren felbuzdulva az Összefogás 2011. május 15-én ismét megrendezte a Nagyerdő Pikniket, a Békás-tónál, most is számos színes programmal, sok látogatót vonzva. Ekkor történt meg az igényfelmérés első szakasza, az önkéntesek közel 400 kérdőívet töltöttek ki a résztvevőkkel. A második szakaszban május végéig online formában, az Összefogás honlapján lehetett véleményt nyilvánítani. A megkérdezés arra irányult, hogy a lakosok mennyire tartják fontosnak a Nagyerdőhöz kapcsolódó lehetséges fejlesztéseket. A Pikniken egyébként mód nyílt arra is, hogy a résztvevők megismerkedjenek és kiegészítsék az Átfogó Nagyerdő-terv koncepciójában az eddigi közösségi tervezés alkalmakkor megfogalmazottakat. A téren nagy papírokra kinyomtatva, témakörönként paravánokra elhelyeztük a koncepció elemeit, így elolvashatták az eddig kialakult elképzeléseket, illetve az Összefogás tagjai segítségével javaslatokat, véleményeket fogalmazhattak meg, milyenek szeretnék látni a Nagyerdőt. A korábban megfogalmazott kezdeményezést, hogy társadalmi összefogással tegyék újra használhatóvá a Szabadtéri Színpadot a Pikniken indította útjára a Nagyerdőért Összefogás Egyesület. Felhívással fordult a város polgáraihoz, művészeihez, vállalkozókhoz, oktatási intézmények vezetőihez, civil szervezetekhez, hogy közösen mentsek meg és újítsák fel a Szabadtéri Színpadot.

2011. május 21-én került sor az utolsó közösségi tervezési alkalomra. Most a turizmus, a fürdőfejlesztés és a Nagyerdő üzemeltetése volt terítéken. Ismét képviseltette magát a városvezetés a stratégiai alpolgármester személyében. A turizmussal kapcsolatban el-

hangzott, a Nagyerdő kincse a gyógyvíz és az erdő, de az erdő ebben az esetben több mint fák összessége. Először meg kell határozni azokat a célcsoportokat, akik számára a Nagyerdő vonzó turisztikai célpont lehet. Működőképes megoldás lehetne, ha a város vezetése a Nagyerdőt állítaná a középpontba a turizmus kérdéskörében, és így rendezné össze a város turisztikai értékeit. Voltak olyan vélemények, hogy Debrecenben a „rég érzésekre” lenne szükség, az emberek felé a Nagyerdő-életérzést kell közvetíteni. Ebben a kultúra központi szerepet játszhatna, mivel hagyományai vannak a városban, így lehetnének egyedi kulturális fejlesztések a Nagyerdőn.

A fürdőfejlesztési tervek jelenleg újragondolás alatt állnak, ennek oka, hogy a fürdőfejlesztés magántőke nélkül továbbra sem valósítható meg. A Gyógyfürdő Kft. az év elején visszavonta korábbi pályázatát, helyette újabbat nyújtott be, amelyben együttesen szerepel a strand rekonstrukciója és a szállodaépítés a fürdő területén belül. Komplet fejlesztésben gondolkodnak, családbarát helyé kívánják alakítani a fürdőt úgy, hogy a szállodában a vendégeket két csoportra osztanák, az élményfürdőt használó fiatalokra, illetve a wellneszt használó közép korosztályra. Továbbá a kínai egészségturizmus megjelenésében is gondolkodnak.

A parküzemeltetésben alapprobléma általában az, hogy nincs párbeszéd a használók és a kezelők között, feltűnő az egyeztető partnerek hiánya – ez igaz volt a Nagyerdő esetében is. Jó példaként bemutatásra került New York-i Central Park üzemeltetési modellje: az 1980-as években egy olyan szervezet vette át az üzemeltetést, amely a hangsúlyt a parkot látogatók bevonására helyezte, rengeteg önkéntes munkával és adományokkal lehet hozzájárulni fenntartásához, fejlesztéséhez. Az évtizedek alatt kimagasló eredményeket értek el, jellemző, hogy a 25 milliós évi látogatót produkáló parkban évente manapság csak 100 körüli bűneset történik, továbbá a parküzemeltetés 85 százalékát a cég kitermeli. A jelenlévők, így az alpolgármester is, megfontolandónak tartották a modell egyes elemeinek megvizsgálását és bevezetését a Nagyerdő esetében. Rögzítették, hogy aki használja a Nagyerdőt, annak bele kellene tenni valamit, továbbá, hogy szükség lenne további konzultációsorozatra.

Ezzel lezárult a közösségi tervezés folyamata, elkészült az Átfogó Nagyerdő Terv koncepciója, amit az Összefogás átadott a városvezetésnek.

Összegzés

Az eltelt két év alatt számos eredményt sikerült elérnie a Nagyerdőért Összefogás Egyesületnek. A kezdetekben rendkívül hamar létrejött egy magas létszámú szerveződés, csúcspontján tizenhét civil szervezet és közel kéttucatnyi magánszemély vett részt.

A sajtóban, elsősorban a Hájdu-Bihari Naplóban, folyamatosan jelen tudott lenni, így sikerült a lakosság figyelmét felkeltenie és a közfigyelem középpontjában tartani a Nagyerdő ügyét. Köszönhető ez annak is, hogy a kezdeményezés a lap internetes levelezőlistájáról, az Agoráról indult, így a lap szívügyének tekintette, nem beszélve arról, hogy folyamatos hírekkel szolgált az orgánium számára. Áttekintve a sajtómegjelenéseket, az ön-

kormányzat cégein keresztül tulajdonolt média alig tüntette ki figyelmével az Összefogást, ha meg is jelent valami, az inkább az önkormányzat véleményét közvetítette.

Két alkalommal sikerült a Nagyerdő Pikniket megszervezni, ami jól szolgálta a népszerűsítést a Nagyerdőhöz való ragaszkodás erősítését, a közömbösség oldását, de fejlesztette a belső együttműködést is. Itt is bebizonyosodott a közösségfejlesztők eddigi tapasztalata: inkább a rendezvényszervezés megy, kevésbé az együttműködés, a közügyekben való részvétel formáinak és lehetőségeinek gyakorlása.

Egyértelmű siker a közösségi tervezés szemléletének elfogadása. Az Átfogó Nagyerdő-terv koncepciójának elkészítése a közösségi tervezés technikájával megvalósult meg. Olyan dokumentum készült el, amely alkalmas arra, hogy egy későbbi, részletesebb terv alapja legyen. Még 2008-ban az önkormányzat által elkészített és elfogadott Integrált Városfejlesztési Stratégia (IVS) előírta egy, a Nagyerdő fejlesztésére, illetve rehabilitációjára irányuló stratégia kidolgozását, igaz, határidő nélkül. Az elkészült tervkoncepció ennek kiindulópontja lehet.

A nyilvánosság tekintetében a modern eszközök használata sok lehetőséget rejt magában, ezt nem sikerült még kellően kiaknázni. A honlap még nem töltötte be a megfelelő szerepét, nem eléggé informatív és nem sarkall interaktivitásra. Nem sikerült a web2 újabb formáit sem hatékonyan alkalmazni, nincs blog, a Twitteren és a Facebookon ugyan jelen van az Összefogás, de hiányzik az a kezdeményező aktivitás, ami folyamatos jelenlétet teremtene, nyilván ez még több energiát igényel.

Ahogy várható volt, a partnerség kialakítása az önkormányzattal nem igazán sikerült, amiben az önkormányzat felelőssége az elsődleges. A kitartó erőfeszítések ellenére is csak hébe-hóba sikerült egyeztetni, érdemi párbeszéd, hivatalos együttműködés nem alakult ki. Beszédes, hogy az eltelt két év alatt egy megkeresésre sem érkezett hivatalos válasz, a közösségi tervezés alkalmakon is csak akkor vett részt az önkormányzat képviselője, ha érdekeinek központjában lévő kérdések voltak napirenden, például a stadionvagy a fürdőfejlesztés ügye.

Egyértelmű, hogy az eddig alkalmazott, inkább szelídek tekinthető nyomásgyakorlás vagy inkább állandó felkéréssorozat nem volt elegendő ahhoz, hogy rákényszerítse az önkormányzatot az Összefogással való együttműködésre, úgy hogy abból később talán valódi partnerségi viszony alakuljon ki. Megállapítható: nem alakult ki a hatalom részéről az a felismerés, hogy az Összefogás partnernek tekintésével és aktivitásuk használatával többet nyerhetnének, megalapozott döntések, fenntartható fejlesztések jöhetnének létre, szinte minden szereplő megalégedésére. Nincs mit csodálkoznunk ezen sem, az általános közfelfogás az önkormányzati döntési kompetenciákról és a rögzült évtizedes hatalomgyakorlási technikák – a folyamatosan rendelkezésre álló közgyűlési többség – nem kényszerítette ki az együttműködési mechanizmusokat, nem toltta el a hatalmi pozícióban lévőköt a partnerség felé.

Nem tettek jót a belső együttműködésnek az egyesületté alakulással, a stadionfejlesztéssel kapcsolatos markáns belső nézetkülönbségek. Az önkormányzati választásokon való részvétel, sajnos, nem bővülést, hanem az aktív tagok számának kismértékű csökke-

nését hozta. Nem beszélve arról, hogy az önkormányzat partnerségének hiánya, kiegészülve a nem megfelelő informáltság érzetével, igencsak frusztrálta a résztvevőket.

A közösségi tervezési alkalmak, a tervezési technikák – két okból is – korlátozottan kerültek alkalmazásra. Az egyik az, hogy a Nagyerdő oly sokrétű viszonyrendszert, bonyolult problémakört tartalmazott, amely igényelte az információk összegyűjtését, a helyzet minél jobb megismerését. A másik, hogy maguk a résztvevők az előadás formához, a passzív befogadáshoz voltak szokva, mintsem az aktív, alakító és alkotói részvételhez. Persze, az is hozzátartozik, hogy egy szöveg kidolgozása, a szombat délelőtti, négyöt órás információgyűjtés és beszélgetés nem tartogat annyi izgalmat, mint egy látványosabb, vizuális technikákat alkalmazó konkrét tervezési folyamat. Ennek ellenére sokan kitartóan eljárta az alkalmakra és gazdagították a koncepciót, és ez mindenképpen biztató a jövőre nézvést.

Ha summásan is, de azt állapíthatjuk meg, hogy mindent áthat a bizalom alacsony szintje. Tisztán látszik, hogy további energiát, aktivitást, ezzel együtt hatékonyságnövekedést csak akkor lehet elérni, ha tovább bővül az Összefogásban résztvevő aktív személyek köre – ekkor lehet továbblépni is. Ennek fényében, ami kudarcnak tűnik, sokkal inkább további kihívásnak tekinthető. Olyan törekvésekre van szükség, amelyek további szervezeteket és magánszemélyeket vonnak be, fenntartják az érdeklődés és a részvétel magas szintjét. Az Összefogás előtt álló kihívás tehát, mit sem változott az alakuláshoz képest, ehhez kell megfelelő módszereket választani és alkalmazni, ebbe kell további energiákat fektetni. Nem kár a gőzért!

Irodalom

- Ajánlások a részvétel fejlesztéséért. (szerk.: Giczey Péter) Debrecen: SZÖVETSÉG a Közösségi Részvétel Fejlesztéséért Egyesület 2010.
- Bardóczy Sándor–Giczey Péter (szerk.) (2010): Kézikönyv a közösségi városmegújításról. Budapest: Közösségfejlesztők Egyesülete. [http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/Azadatt.nsf/cb64d6a7ffc532248525670c0080efa5/2c650dfb392c5898c12577dd003cdb4a/\\$FILE/Kezikonyv_a_reszveteli_varosmegujitasrol_v2.pdf](http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/Azadatt.nsf/cb64d6a7ffc532248525670c0080efa5/2c650dfb392c5898c12577dd003cdb4a/$FILE/Kezikonyv_a_reszveteli_varosmegujitasrol_v2.pdf)
- Tervezz Bátran! Közöd van hozzá! Budapest: A Közösségfejlesztők Egyesülete Városmegújító munkacsoportja, 2011. [http://kka.hu/weblapok.nsf/23e5e39594c064ee852564ae004fa010/9ce773b74dbe4803c1256b00005e88ec/\\$FILE/tervezz_batran.pdf](http://kka.hu/weblapok.nsf/23e5e39594c064ee852564ae004fa010/9ce773b74dbe4803c1256b00005e88ec/$FILE/tervezz_batran.pdf)

Jegyzet

- 1 <http://www.haon.hu/hirek/hajdu-bihar/cikk/teljesen-atalakul-a-debreceni-nagyerdo/cn/news-2009020207025991>
- 2 Az Agora levelezőlistájára a Napló szerkesztőségének meghívására a közélet iránt érdeklődő magánszemélyek kerültek fel 2006-ban. Az ott felvetett témákból rendszeresen szemlész és kivonatokat közöl a napilap, megkeresi az illetékeseket, egyfajta közéleti vita-, problémamegoldó fórumként működik.
- 2 <http://www.haon.hu/hirek/hajdu-bihar/cikk/nemtetszo-tervek-keszulnek-a-nagyerdore/cn/news-2009042308015417>
- 3 A tagok felsorolása itt: http://nagyerdoert.hu/sajtokozolemenyek/civil-osszefogas-nagyerdoert_20090608
- 4 <http://www.haon.hu/hirek/hajdu-bihar/cikk/nemtetszo-tervek-keszulnek-a-nagyerdore/cn/news-2009042308015417>

- 5 <http://www.nagyerdoert.hu/content/atfogo-nagyerdo-terv-iranyelvek>
- 6 Néhány részlet az anyagból, amely konkrét ötleteket is tartalmazott: trolibusz vonal kiépítése, a közösségi közlekedés preferálása a Nagyerdő könnyebb megközelíthetősége érdekében. Személygépjárművek parkolási lehetősége a Parkerdő külső területére kerüljön, ezzel is védve a természetet. A régóta használaton kívüli szabadtéri színpad felújítását úgy kell elvégezni, hogy alkalmas legyen koncertek, nyári színházi előadások, fesztiválokhoz kapcsolódó programok rendezésére. Nagyerdei Kultúrparkban a játékpark megújítása. Természetvédelmi, erdészeti szakemberek bevonásával oktatási programot kell kidolgozni, ezzel is növelve a meglévő erdei iskola vonzerejét.
- 7 Csónakázó felújítása. Kemping újraindítása amelyben telepített – komfortos, fűthető, felszerelt – mobil lakóautók is legyenek. A Thermál Szálloda gyógyszállóvá alakítása, valamint egy wellness szálloda építése a strand területén belül. A Nagyerdei Stadion helyén Magyarország domborzati és vízrajzi jellemzőinek kialakítása (a klagenfurti Minimundus mintájára), amely kb. 30 település és tájegység megjelenítésére lenne alkalmas, várhatóan nagy érdeklődésre számot tartó attrakcióként, új funkciót biztosítana az elavult létesítménynek.
- 8 <http://nagyerdoert.hu/content/kerdoiv-nagyerdorol>
- 9 A munkacsoportról bővebben: <http://varosmegujitas.wordpress.com/>
- 10 A műhelyről részletes beszámoló itt olvasható: <http://nagyerdoert.hu/content/beszamolo-nagyerdoert-osszefogas-tervezz-batran-kozossegi-tervezzo-rendezvenyerol>
- 11 http://nagyerdoert.hu/sajtokozelemenyek/nagyerdo-piknik-2010-majus-1_20100428
- 12 <http://www.dehir.hu/debrecen/debreceni-hirek/2010/04/30/170329/szepulo-parkerdo/>
- 13 http://nol.hu/belfold/etikatlansaggal_vadoljak_kosa_lajost_a_debreceni_civilek Debrecen közgyűlésében 1998 óta kényelmes (50%-ot bőven meghaladó) többségben van a Fidesz.
- 14 http://nol.hu/belfold/kosa_lajos_es_a_fidesz_arculcsapta_a_debreceni_civileket
- 15 Az önkormányzat által szervezett nyári hétvégi kulturális rendezvénysorozat.
- 16 Az egyetemisták, fiatalok részére a Nagyerdei Stadionban és környezetében szervezett nyári fesztivál.
- 17 A Városvédők és Civil Fórum elnökei.
- 18 <http://www.mr1-kossuth.hu/mrplayer.php?archive=2941>
- 19 A vázlat elkészítése során a következő témaköröket tartották fontosnak: Növényállomány karbantartása. Tulajdonviszonyok tisztázása (pl. terület állami, épület magán; volt napközis tábor helyzete), szabályozás kérdései. Meglévő építészeti értékek megóvása, elsősorban az eredeti funkciók megtartásával, fejlesztésével (szabadtéri színpad, víztorony, stadion, villák, WC). Kulturális értékek megőrzése, hagyományörzés, irodalom (pl. szoborpark). Biztonság. Környezettudatos nevelés, ismeretszerzés. A terület funkciók szerinti felosztása. Stadion-, kultúrpark-fejlesztés. Tömegközlekedés – parkolás, kerékpárút. Idegenforgalom/turizmus (szállodák). Egészségügy/egészségturizmus. Gyógyfürdő- és strandfejlesztés. Parkerdő üzemeltetése (átlátható finanszírozás és forrásteremtés). Környezet és természetvédelem (víz). Civil kontroll – tájékoztatás.
- 21 <http://nagyerdoert.hu/content/2010-evi-nagyerdo-konferencia-eloadasai>
- 22 <http://video.haon.hu/hajdu/kosa-lajos-a-leendo-stadionrol?autoplay=true>
- 23 <http://www.haon.hu/lakohelyem/nagyerdo/cikk/a-nagyerdo-lesz-a-loki-uj-utthona/cn/news-2010092312335565>
- 24 A DVSC labdarúgócsapatának beceneve.

JOGOS-E A VERSENYELŐNY?

– Nonprofit gazdasági társaságok és más államközeli civil szervezetek a sportban

Bukta Zsuzsanna

■ A magyar civil szféra történetében az 1990-es évek vége az ún. „második nonprofit szektor” kialakulásának időszaka volt. Mára a köztestületek, közalapítványok, nonprofit gazdasági társaságok alkotta csoport több szempontból is a szféra meghatározó tényezőjévé vált. A sport szegmensben is jelen voltak az állam által alapított szervezetek, de számuk az elmúlt évekig elenyésző volt. A sportkormányzat által létrehozott köztestületek és közalapítványok története főként az államközeli nonprofit szervezetek státusának, szerepének ellentmondásairól, a modern kormányzati–civil kapcsolattal szembeni értetlenségről tanúskodnak.

Az önkormányzatok a magyar sport legfontosabb tényezői, amelyek a rendszerváltás óta próbálják településeiken megalkotni a feladatellátás ideális modelljét. A sportlétesítményeket üzemeltető, önkormányzatok által alapított nonprofit gazdasági társaságok számának dinamikus növekedéséből arra lehet következtetni, hogy ez a szervezeti forma felel meg leginkább az üzleti, állami és civil szerepvállalást is igénylő, heterogén sport-szférában.

A jelen tanulmány célja, hogy bemutassa a sportszférában működő, állami vagy önkormányzati alapítású nonprofit szervezetek helyét, szerepét, működését, alapítójával való viszonyát, a lehetséges alternatívákat. Az elemzéshez a Központi Statisztikai Hivatal civil szervezeti adatbázisát, az önkormányzati és civil szervezeti felméréseket, az érintett szereplőkkel készült interjúkat, valamint az önkormányzatok által a nonprofit gazdasági társaságokról rendelkezésemre bocsátott anyagokat használtam fel.

A kétarcú civil szféra kialakulása

A magyar civil szervezeti kutatásokban kezdettől fogva jelen volt az egyes államközeli, privilegizált helyzetben levő szervezetek megkülönböztetése a kisebb, jellemzően öntevékeny szervezetek nagy tömegétől. A mennyiségi adatok mögötti valódi tartalom elemzésekor rendszerint feltűnő aránytalanságokat figyeltek meg. Bullain Nilda szerint (2003) bő évtizeddel a szféra kialakulása után „még mindig keverednek a civil és félállami nonprofit szektor szervezetei, fogalmai”. Bullain rámutat arra is, hogy Kelet-Közép-Európában a civil szektor ugyan kevésbé intézményesült, de kevésbé is független az államtól az európai átlaghoz képest. Az 1990-es években az állam és a nonprofit szektor viszonyát még elsősorban a „gúzsba kötve táncolás” (Lévai 1997), illetve az a civil dilemma jellemezte, hogy a államtól való teljes függetlenséget, ezáltal gyakran az anyagi létbizonytalanságot, vagy a pénzügyi támogatást, és ezzel együtt bizonyos mértékű kiszolgáltatottságot válasszák-e a szervezetek. (Sebestény 2004). „Dilemmák” erről a kapcsolatról tehát – mind állami, mind civil részről –, már a rendszerváltás utáni évtizedben megfogalmazódtak.

Az állam a rendszerváltás után nemcsak a civil szféra kialakulásának jogi-erkölcsi, sőt anyagi támogatója volt, hanem számos esetben maga is alapítóként lépett fel. A köztisztviselők, közalapítványok, illetve közhasznú társaságok¹ az 1993. évi XCII. törvény óta alapíthatók. A civil, az üzleti és a kormányzati szféra határvidékén álló szervezeti formák létrehozása jól példázza azt a bizonytalanságot, amely a kormányzat részéről bizonyos átadandó feladatok tekintetében fennáll: tisztán alulról szerveződött civil szervezetekre nehéz szívvel bízni közfeladatot, állami intézményekben viszont nem elég hatékony a feladatellátás. Ezek a köztisztviselők állami alapításúak, feladatellátásukat az állami költségvetés nagyrészt fedezi, de működésüket tekintve teljesen függetlenek, önálló önkormányzattal rendelkeznek, bizonyos szervezetek esetében jelentős a saját bevételük is. A legtöbb esetben pénzügyileg erősen kötődnek az államhoz, jogilag azonban a civil szféra részei. Nem igazán segíti elő a társadalmasodást, hogy számos esetben ezek a szervezetek nem az állami szolgáltatás konkurenseként jelennek meg, hanem annak védőszárnyai alatt léteznek (Enyedi–Tamási 1997).

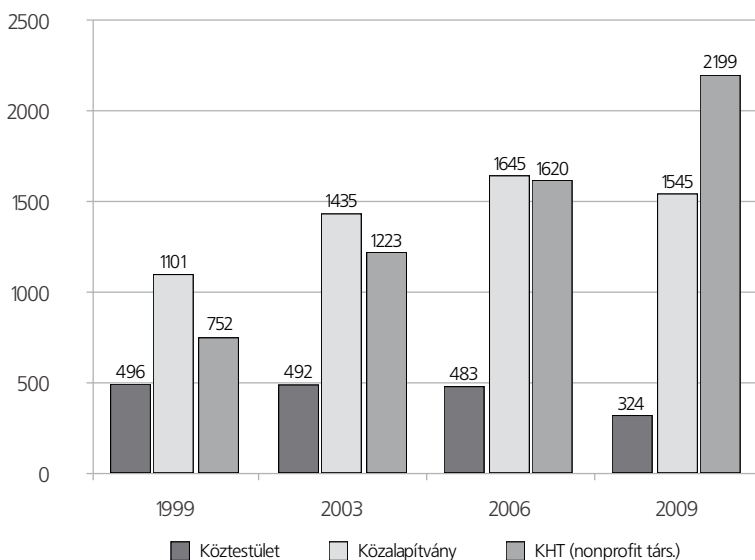
A legpikánsabb a köztisztviselők helyzete: ez a szervezettípus elsősorban az érdekképviseletekre jellemző. Hogyan képviseljük egy szakma vagy társadalmi csoport érdekeit hatékonyan azok a szervezetek, amelyeket felülről hoztak létre, és finanszírozásuk is nagyrészt állami forrásokból történik? Míg a közalapítványok létrehozásának motivációja gyakran a rugalmasabb és olcsóbb pénzkezelés volt, addig a (volt) közhasznú társaságok főként a közszolgáltatások hatékonyabb, üzleti szemléletű ellátására jöttek létre.

Mindenesetre, az 1993. évi XCII. törvény hatása a következő néhány évben a civil szektorban nem okozott drasztikus szervezetszám-emelkedést. Kétségtelen azonban, hogy az új szervezeti formák alapítása elindított egy folyamatot, de sem számában, sem bevételeiben nem volt még feltűnő a köztisztviselők, közalapítványok, közhasznú társaságok jelentősége a szektor egészét tekintve.

A 2000-es évek civil statisztikáiban viszont már egyértelműen megmutatkozott az a tendencia, amelyet Kákai László (2005) a civil szektor torzulásának, „második nonprofit

szféra kialakulásának” nevez. A magyar civil szervezetek számában az évezred utolsó éveiben stagnálást, sőt némi csökkenést figyelhettünk meg, miközben az államközeli nonprofit szervezetek száma jelentősen nőtt. Ez a folyamat a közalapítványoknál az évtized közepére lelassult, a köztestületeknél pedig sosem volt jelentős, a néhány százas létszám már 1997-re beállt, és alig változott. A közhasznú társaságok (2009 óta nonprofit gazdasági társaságok) száma viszont azóta is dinamikusabban növekszik.

1. ábra. Az államközeli nonprofit szervezetek számának alakulása, 1999–2009

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon 1999, 2003, 2006, KSH, www.ksh.hu

A nonprofit gazdasági társaságoknál a motiváció egyértelmű: az állami, illetve főként önkormányzati alapítású, közvagyonot működtető szervezeteket a rugalmatlan állami szervezetrendszerből igyekeznek kiszervezni a rugalmasabb feladatellátás, a minél erőteljesebb üzleti tevékenység érdekében. Esetükben szó sincs önszerveződésről, állampolgári cselekvésről, még kevésbé az államtól való függetlenségről – vagyis a civil szervezeteket meghatározó jellemzőkről. A nonprofit jelleg ennél a szervezettípusnál szigorúan a gazdálkodásra értendő. A szektor bevételeinek jelentős emelkedését is ilyen „torzulásként” értelmezhetjük: az állam és az önkormányzatok burkolt önfinanszírozásaként (Kákai 2005).

A közhasznú társaságok és a közalapítványok számbeli növekedésénél is sokkal erőteljesebb volt bevételeik növekedése (illetve a foglalkoztatottak számának nagysága – a kettő természetesen szorosan összefügg). Az 1995-ös adatokhoz képest a közhasznú társaságok bevételei 2003-ra 30-szorosára növekedtek, miközben a szervezetszám éppen csak megtriplázódott. A legbeszédesebb adat szerint a nonprofit gazdasági társa-

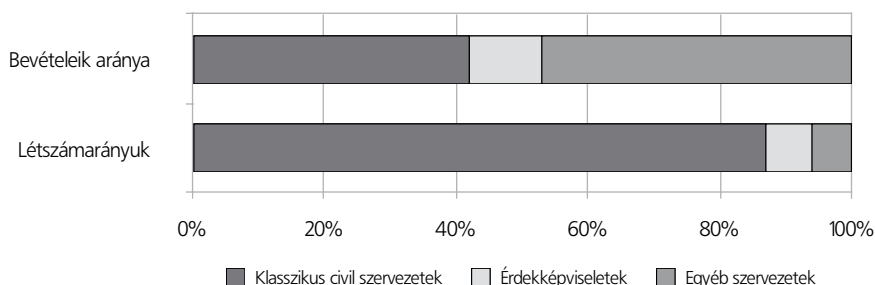
ságok 2009-ben a szektor bevételeinek 43 százalékát hozták, miközben létszámbeli arányuk csak 3,3 százalék volt. Az egy szervezetre jutó bevétel évek óta 200 millió Ft körül van, szemben a magánalapítványok 9, az egyesületek átlagosan 6 milliós éves bevételével.

A közalapítványok esetében egy szervezetre jelenleg 57 milliós bevétel jut, a növekedés a szervezettípus esetében 2003-ig volt feltűnő (ötszörös) mértékű, az utóbbi 5 évben nagyjából ugyanazon a szinten mozog. Ebben jelentős szerepet játszik a közalapítványok támogatásának radikális csökkentése (Kákai 2009), és ez feltehetőleg további bevételcsökkenést fog okozni a nonprofit szférában. Az egy szervezetre jutó bevétel a köztestületek esetében 78 millió Ft körül mozgott, így az utóbbi években ennél a szervezettípusnál a szervezetszám-csökkenés mellett az összbevétel nagyjából hasonló mértékű maradt.

A bevételi adatoknál is erőteljesebbek a foglalkoztatási jellemzők: 2007-ben az összes, civil szférában foglalkoztatott főállású munkatárs 60 százaléka közhasznú társaságoknál dolgozott, miközben például az egyesületeknél foglalkoztatottak száma jelentősen csökkent (Kákai 2009).

Az utóbbi tíz évben tehát a szektor feladatellátását tekintve két részre szakadt: a klasszikus, valódi civil szervezetek létszámában nagy tábora mellett létrejött egy kisebb, ám bevételeit tekintve nagy jelentőséggel bíró, kvázi civil szektor. Bocz János (2007) „Jéghegyek” című írásában civil, illetve nem civil nonprofit szervezetekként definiálja a két kategória tagjait. Az éves KSH nonprofit adatgyűjtés elemzésekor, 2005-ben is előkerült már a „klasszikus” civil szervezetek kategóriája, amely csak az egyesületek és a magánalapítványok csoportját jelenti, lényegesen valósabb képet festve a hazai civil társadalom erejéről, jellemzőiről. Véleményem szerint talán statisztikai-elemzési szempontból nem is szabadna a nonprofit szervezetek kategóriájába sorolni a nonprofit gazdasági társaságokat, bár az elkülönített elemzés is megfelelő módszer a reális kép alkotásához a magyar civil társadalomról.

2. ábra. A klasszikus és egyéb nonprofit szervezetek létszám- és bevételi aránya, 2005

Forrás: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2005, KSH

Az ábrán jól látszik, hogy az „egyéb” szervezetek kategóriája – amely tartalmazza a köztestületeket, közalapítványokat – létszámában nem éri el a teljes nonprofit szféra

együtizedét, miközben bevételeinek majdnem a fele ezeknél a szervezeteknél jelentkezik. A klasszikus szervezetek (az egyesületek és az alapítványok) létszámukban dominálják a szektort, bevételeik aránya azonban jócskán elmarad ehhez képest.

A szervezetek bevételi forrásait tekintve jelentősen megnövekedett az állami források aránya, míg az alaptevékenység bevétele, illetve a gazdasági tevékenység bevételei is visszaszorultak (Kákai 2009). Az állami támogatás arányainak növekedését egyértelműen az államközeli civil szervezetek számlájára írhatjuk: a 2. ábrán látható „egyéb” kategória esetén az állami források aránya 2005-ben 50 százaléka, ezen belül a közhasznú társaságok bevételeinek 44 százaléka, a közalapítványokénak 72 százaléka érkezik közpénzből. Aggodalomra ad viszont okot a teljes nonprofit szférában a saját bevételek csökkenő aránya: ez a szféra szolgáltató jellegének háttérbe szorulását jelzi.

A nonprofit gazdasági társaságok

A nonprofit gazdasági társaságok gazdálkodásukat tekintve kizárólag abban különböznek a vállalkozásoktól, hogy a profitot nem oszthatják szét, azt vissza kell forgatniuk az alaptevékenységbe. Ebből a szempontból tehát valóban a civil szervezetekkel mutatnak hasonlóságot. Alapítójuk általában egy személyben az állam vagy az önkormányzat, legtöbbször kft. formájában működnek. Amennyiben a szervezet állami vagyomból jött létre, kötelezően közhasznúvá kell válnia, és alapítójával szerződéses bérleti jogviszonyba kell kerülnie (Bognár 2006).

A nonprofit gazdasági társaságok üzletszerű gazdasági tevékenységet végeznek, miközben a köz hasznát szolgáló, általában nem profitképes szolgáltatásokat is nyújtanak. Jellemzően ilyenek a létesítményeket működtető, közszolgáltatásokat előállító szervezetek.

A gazdasági társaságokról szóló törvény 2006-os módosítása megszüntette a közhasznú társaságok intézményét – valójában megváltoztatta az elnevezésüket: teljes mértékben szétválasztotta a közhasznúság és a nonprofit működés fogalmkörét. Előbbi a bíróság által megítélhető, a szervezet működésére, társadalmi hasznosságára vonatkozó fogalom, utóbbi tisztán a működési formát jelzi (Bognár 2006).

A változás a legkevésbé sem volt drasztikus: a közhasznú társaságok számára két év állt rendelkezésre az átalakuláshoz, egyszerű és gördülékeny jogi eljárásban, gazdálkodási szabályaik nem változtak semmit. Ha még hozzátesszük azt, hogy a közvetlen állami juttatást kapó nonprofit gazdasági társaságoknak kötelezően folyamodniuk kell a közhasznúsági státusért, a jogalkotó végleg lelepleződik: a közhasznúság fogalmköre – legalábbis ennél a szervezeti formánál – egyértelműen a közfeladatok ellátásához kapcsolódik. Ez a tény erősíti Bartal Anna Mária feltételezését (Bartal 2005), miszerint az 1996-os közhasznúsági törvénnyel valójában az állam és a nonprofit szféra kapcsolatának szorosabbra fonódása valósult meg – szemben az eredeti céllal, a magántámogatások hatékonyabb bevonásával. A közhasznúság tehát ebben az értelemben összefonódik az állami jóváhagyás, gondoskodás, támogatás fogalmával.

Kik is vagyunk mi? című könyvében Kákai László (2009) a nonprofit gazdasági társaságok számának és súlyának csökkenését prognosztizálja a törvény kapcsán – feltételezése azonban az eddigi számadatok alapján nem bizonyult helytállóknak, sőt, az egyre növekedő létszám valószínűleg azt jelzi, hogy az új társasági formát az üzleti szférából érkező tevékenységek is felfedezték.

Az állam mint alapító a sport civil szférájában

A magyar sportszféra számos szereplője számára az állami gondoskodás, finanszírozás élő tapasztalat, hiszen 1989 előtt ez volt a természetes. Az elmúlt húsz évben konferenciák, stratégiai anyagok, sajtónyilatkozatok kedvenc közhelye volt, hogy „a sportban nem történt meg a rendszerváltás”. Ezt a megállapítást nem tartom teljes mértékben elfogadhatónak, mert elsősorban a szabadidősportban kialakult az igényeken alapuló, minőségi szolgáltatás és annak a piaca, akár egyesületi, akár vállalkozási formában működőképes csoportot alkotva (Bukta 2005/a).

Amennyiben vizsgálatunk tárgyát, az állam és a nonprofit szervezetek (főként a kormányzat és az országos hatókörű civilek) kapcsolatát nézzük, nagyjából igazat lehet adni az elcsépelet megállapításnak. A civil szervezetek a pénzszerzés legjobb módjának még mindig nem a szolgáltatások kialakítását és működtetését tartják, hanem azt, ha sok gyereket vonnak be az utánpótlás-nevelésbe, vagy jó eredményeket szállítanak, mert ezáltal több állami támogatást tudnak lehívni. Az állami fél részéről pedig volt és jelen is van egy állandó kényszer arra, hogy valamilyen rendszerbe állítsa a sport szervezeteit, akár mesterségesen beavatkozva, gátolva az önszerveződést. Kozma Miklós 2005-ben az állami szerepvállalást vizsgálta a Nemzeti Sportstratégia kapcsán a tartalomelemzés módszerével (Kozma 2005). A vizsgálat kiindulópontja az Osborne–Gaebler-féle korszerű állami irányítás modellje volt, amelynek alapelve többek között a vállalkozó, az eredményorientált, a decentralizált, a közösségi tulajdonú állam modellje. A műhelytanulmány végkövetkeztetése az volt, hogy a magyar sport állami irányítása meglehetősen patriarchális, a stratégia központi kérdésköre az állami támogatás és annak megfelelő arányai, elosztási elvei.

A magyar sport egyik legelőremutatóbb színtere paradox módon mégis az államháztartás egyik alrendszere, az önkormányzati szféra. A fent említett kutatás is hangsúlyozza, hogy Magyarországon talán a legbiztatóbb jel, amely a modern közigazgatás felé mutat, hogy az önkormányzatok és a helyi közösségek nagy hangsúlyt kapnak a szövegben – bár a magyar sport még mindig reménytelenül centralizált. Kétségtelen, hogy a helyi kormányzattal való kapcsolatnak voltak előzményei a sportban, mégis, egy természetes, önmagától kialakuló folyamat révén vált a helyi sportélet nagyon hasonlatossá a nyugati országokéhoz. Mindez a helyi közösségek, helyi piaci szereplők és leginkább a helyi önkormányzatok érdeme.

Köztestületek a sportban

A sportszervezetek közttestületként való működésének kísérletére több példát találunk az elmúlt két évtizedből. A részben törvény által létrehozott sportági érdekképviselők, ernyőszervezetek közül öt szövetség jogállása közttestület, helyzetük az aktuális kormányzati elképzelések alapján éppen változóban van – erről később lesz szó.

Az országos sportági szövetségek csak négy évet töltöttek el közttestületi formában 1996–2000 között, az állam és a szövetségek viszonya azonban talán a legtanulságosabb és legérdekesebb állam–civil viszonyrendszer a rendszerváltás utáni magyar sportéletben.

A sportági szakszövetségeket az különbözteti meg az egyszerű egyesületektől, hogy egy országban kizárólagos jogokkal rendelkeznek: ők a felelősök a sportág nemzetközi képviseletéért, ők szervezhetik a nemzeti bajnokságot, ők gondoskodnak a nemzeti válogatott kiállításáról. Emiatt természetesen nem alapíthatók szabadon, egy sportágban csak egyetlen szövetség létezhet. 1989 előtt a sport mindenkor kormányzati szervének fősztályai voltak, teljes állami felügyelet alatt. A rendszerváltás után automatikusan civil szervezetekké váltak, egyesületi státusba kerültek. Tevékenységükről a kormányzat úgy gondolta, hogy adott egy olyan feladat, amely fontos az ország számára (nemzetközi megítélésünk, a sportos hagyományaink, olimpiai szereplésünk kapcsolódik hozzá), korábban szinte állami szervként végezték a feladathoz kapcsolódó szervezést, ráadásul a tevékenység sok pénzbe is kerül. A kormányzat ebben a szituációban nehéz szívvel bízta rá a feladatot egy pusztán a tagjai és néhány választott tisztségviselője által vezetett szervezetre, nem szívesen adta hozzá a jelentős állami támogatást. Az állam bizonytalanságára a civil szféra fejletlensége is ráerősített: az 1989-es szabadsággal az önállóság terhei is rászakadtak a szövetségekre, amelyek nem voltak felkészülve a megváltozott körülményekre.

Az 1996-os, a rendszerváltás utáni első sporttörvény megalkotásakor tehát kapóra jött a két évvel korábban életre hívott közttestületi forma. A törvényben kötelezték a sportági szövetségeket, hogy alakuljanak át közttestületté, és ez az akkor létező közel 60 sportági szövetség esetében simán, egyetlen közgyűlési szavazás keretében meg is történt. Emellett a törvény a sportági szakszövetségek törvényességi felügyeletét az ügyészségtől az akkori sportkormányzati szerv, az Országos Testnevelési és Sporthivatal hatáskörébe utalta. Ennek egyik oka az volt, hogy a sport speciális terület, amely nem tudja kivárni a hosszadalmas államigazgatási eljárásokat olyan szervek részéről, amelyek nem ismerik a természetüket. Emlékezhetünk azonban arra a kínos afférra, amikor 1999-ben az akkor hivatalban lévő sportminiszter felügyeleti jogánál fogva menesztette a Magyar Labdarúgó Szövetség elnökét, és az arrogáns lépés nemcsak itthon, hanem a nemzetközi sportéletben is botrányt kavart. Nemcsak nálunk fordult elő hasonló eset, és akár a nemzetközi civil sportháló diadalának is tekinthetjük, hogy ilyen esetben mindig a nemzetközi sportszövetség kerekedik felül a nemzeti kormányokon.

A közttestületté való átalakulási kényszert (a sporthivatal törvényességi felügyeletével együtt) a 2000-es sporttörvény szüntette meg. Ugyanez a törvény viszont (a Magyar Olimpiai Bizottság mellett) létrehozott három, teljesen új közttestületet: a sport országos

érdekképviseleti szerveit, a Nemzeti Sportszövetséget (NSSZ), a Nemzeti Szabadidősport Szövetséget (NSZSZ) és a Fogyatékosok Nemzeti Sportszövetségét (FONESZ). A Magyar Paralimpiai Bizottság, amely addig civil szervezetként működött, 2004-ben vált az ötödik köztestületté – saját vezetőségének erős lobbija eredményeképpen. A Magyar Olimpiai Bizottság (MOB) már az 1996-os sporttörvény óta – a sportági szövetségekhez hasonlóan – köztestület volt, jogállásában így nem következett be ekkor változás.

1. táblázat. A sport köztestületeinek és közalapítványainak feladata, jogállása és jelenlegi helyzete

Civil szervezet a sportban	Feladata, szerepe	Jogi státusának változása	Jelenlegi helyzete
Sportági szövetségek (kb. 80-90 szervezet)	A sportágak csúcsszervei, a sportág hazai ügyeit és nemzetközi kapcsolatait menedzselik	1989-ig állami szervek, 1989-től egyesületek, 1996–2000 köztestületek, 2000 óta egyesületi formában működő, speciálisan nevesített szervezetek	Országos sportági szövetségként vagy sportági szövetségként működik, előbbi a bíróságon külön szervezeti kategória
Magyar Olimpiai Bizottság	Az olimpiai szereplés és a felkészülés irányítója, szervezője. Általában a magyar sportszakmai kérdések kulcsszerve	1895 óta önálló egyesület, 1996-ban köztestületté válik, azóta is ebben a formában működik	Köztestület marad, az államtól jelentős, főleg forráselosztási szerepet vesz át
Nemzeti Sportszövetség	Valamennyi (olimpiai és nem olimpiai) sportági szövetség ernyőszervezete, szakmai érdekképviselete	A 2000. évi sporttörvény hozza létre, köztestületi státusban	Elveszíti köztestületi státusát, érdekképviseletként működik tovább
Nemzeti Szabadidősport Szövetség	A versenysporton kívüli területek (diákisport, szabadidősport) szervezeteinek érdekképviselete	A 2000. évi sporttörvény hozza létre, köztestületi státusban	Elveszíti köztestületi státusát, érdekképviseletként működik tovább
Fogyatékosok Nemzeti Sportszövetsége	A különböző fogyatékosági ágakban működő sportszövetségek ernyőszervezete, a fogyatékos sport érdekképviselete	A 2000. évi sporttörvény hozza létre, köztestületi státusban	Elveszíti köztestületi státusát, érdekképviseletként működik tovább
Magyar Paralimpiai Bizottság	A Paralimpiára való felkészülés és részvétel szervezése	1997 óta létezik egyesületi formában, 2004-től köztestület	Elveszíti köztestületi státusát, egyesületként működik tovább
Wesselényi Miklós Sport Közalapítvány	Elsősorban a szabadidősport szervezetek és programok támogatása pályázati úton; sportolói ösztöndíjak folyósítása; a Központi Sportiskola fenntartója	1996-ban alapították, 1998-ban egyesül a Gerevich közalapítvánnyal	Folyamatban van a megszüntetése, feladatainak átadása a MOB-hoz és más szervezetekhez
Mező Ferenc Sport Közalapítvány	Idős, rászoruló, olimpiai járadékban nem részesülő egykori sportolók segítése	1996-ban alapították	Gyakorlatilag már megszűnt, feladatait a MOB bizottságaként végzi tovább

Az a tény, hogy az állami sportirányítás igényelte az ilyen szervezetek létét, és így vagy úgy törvényekkel, félállami szervezetek létrehozásával próbálta ezek létrejöttét elősegíteni, mindenképpen az olyan civil partner iránti igényt fejezi ki, amely a heterogén szférának minél egységesebb képviselője. A szervezetek feladata ugyanis elsősorban a területre szánt állami támogatások szétosztása volt. A Nemzeti Sportszövetség létrehozásának fő oka az addigra már az olimpiai sportágak számának duplájára emelkedő számú sportági szövetség egy közös ernyőszervezetbe terelése volt.

A Nemzeti Szabadidősport Szövetség olyan terület érdekképviselőjét kellett volna, hogy ellássa, amely ilyen formában „lefedhetetlen”, és olyan tagszervezetei voltak egyszerre, mint az egyetemi sportot vagy a közoktatási diáksportot szervező szövetségek, illetve különböző szabadidősport szövetségek – nem csoda, hogy alig találtak közös nevezőt a ténykedésüket illetően. A FONESZ léte sem feltétlenül indokolt, amellet, hogy a terület hírhedt az érdekellentétekről, a fogyasztókossági áganként szerveződött fogyasztók sportjának szövetségei saját önálló versenyrendszerükkel foglalkoznak. Közös szervezetük létjogosultságát maximum a működési költségek lefaragása jelenthette a közös irodával.

A köztestületek tagjai a kormányzati akarat híján aligha egyesültek volna. Ez alól csak a sportági szövetségek közös szervezete kivétel, hiszen ilyen típusú ernyőszervezet már 1989 óta létezett, nem túl jelentős civil szervezetként, és hasonlókra számos nemzetközi példát is találunk. Az olimpián kívüli sportágak és szövetségeik egyre növekvő száma valószínűleg erősítette volna a már meglévő szervezetet, vagy kinőtte volna magát egy másik érdekképviselő. A kormányzat ezt nem várta meg, részben külföldi mintára maga gondoskodott a létrehozásáról. A sportági szövetségeknek kötelezően előírták a belépést, pontosabban az állami támogatás kritériumaként tették meg. Ez 2000-ben váltott ki némi felháborodást a szervezetek részéről, de 2004 után, amikor a következő sporttörvény ezt a kényszert feloldotta, nem léptek ki a szövetségek az NSSZ-ből. Ennek a fő oka az volt, hogy ez a szervezet találta meg a legjobban a szerepét, és olyan szolgáltatásokat fejlesztett ki, amelyekre valódi igény mutatkozott.

A köztestületek egyébként presztízsnövelő tényezőnek érezték saját jogállásukat, nem véletlen, hogy a Magyar Paralimpiai Bizottság önként igyekezett a státust megszerezni. Volt azonban hátulütője is a közttestületiségnek: bizonyos pályázati lehetőségektől – pl. Nemzeti Civil Alapprogram – ezek a szervezetek elestek, legfeljebb tagszervezeteiken keresztül tudtak működési támogatásokat lehívni.

A 2005-ben elfogadott Nemzeti Sportstratégia már felvetette a széttagolt közttestületi szervezetrendszer egységesítését, a szervezetek összevonását vagy profiltisztítását. Jól bizonyítja a patriarchális gondolkodásmódot, hogy maguk a szervezetek éveken keresztül, amíg ez a kérdés napirenden volt, semmilyen elképzeléssel, koncepcióval nem álltak elő, legfeljebb a kormányzat által felvetett lehetőségekre reagáltak. 2010-ig is főként azért nem változott semmi, mert az aktuális kormányzat nem akarta megbolygatni a status quót. Feltehetőleg ebben az időszakban a kormányzat nyitott lett volna bármilyen, a közttestületek felől érkező reformelképzelés megtárgyalására, de a korszakot inkább a kicsinyességig is elmenő minisztérium–MOB politikai színezetű ellentét hatotta át.

A jelenlegi kormányzat viszont már tett egy határozott lépést a köztestületi rendszer megváltoztatására. Az állami sportfinanszírozás egycsatornássá tételének zászlaja alatt a MOB maradna az egyetlen köztestület, a többiek maradhatnak egyesületi státusban. Érdekes lesz, hogy melyik egyesület marad fenn, illetve szervezetüket tekintve milyen változások fognak náluk bekövetkezni. Izgalmas idők várnak a MOB-ra is, amelyik egyetlen szervezetként vállalná a teljes magyar sport irányítását. Ebből egyelőre csak az látszik, hogy a feladatokat, szervezeteket, és a velük járó állami finanszírozást igyekeznek mind maguk alá gyűrni, miközben koncepció híján valódi változás egyelőre nemigen látszik, hacsak az nem, hogy a pénzosztás adminisztratív feladatköre az állami szervtől áttevődött a köztestületre, még néhány munkatársat is átvett az olimpiai bizottság. A köztestületi profiltisztítás törvényi egyeztetése is folytonosan csúszik, a szervezetek részéről csak abban van egyetértés, hogy a rendszert meg kell változtatni. Párbeszéd pedig szinte alig van, csak a legfelsőbb szinteken zajlik az egyeztetés.

Az átalakítási lázban beszédes Czene Attila sportállamtitkár nyilatkozata: a rendszer-váltás után húsz évvel is arról szól, hogy a kormányzat saját feladatának tekinti a sport civil szféráját kitalálni és felépíteni: „a nem kormányzati szint struktúrájára vonatkozó javaslatok kidolgozását számos európai tagállam állami és civil sportirányítási modelljének áttekintése előzte meg.”² Igaz, ebben a „lomtalanítási” akcióban, amikor a sport állami forrásainak elosztását külső szervezet gondjaira próbálják bízni, érthető, hogy biztos kezekben szeretnék tudni a feladatot, akár civil szervezet végzi majd, akár nem...

Sport közalapítványok

A sportban működő közalapítványok nagy része önkormányzatok által életre hívott, a helyi sportéletet finanszírozó, az önkormányzati finanszírozást kiegészítő szervezetek. Országos szinten összesen három közalapítvány működött, jelenleg valamennyinek a megszüntetése, feladatának átadása történik.

Az 1996-os sporttörvény hozott létre a magyar sportban első alkalommal országos sport közalapítványt, akkor még a versenysportot és a szabadidősportot szétválasztva a Gerevich Aladár és a Wesselényi Miklós Közalapítványt. A két közalapítványt – többek között politikai és személyi okokból – 1999-ben összevonták, Wesselényi Miklós Sport Közalapítvány (WSKA) néven működött tovább, és átvette a Gerevich alapítványtól az él-sportolók ösztöndíjrendszerének kezelését. Az 1996-os sporttörvénnyel egyidejűleg került megalapításra a Mező Ferenc Sport Közalapítvány, amely a nyugdíjas olimpiai és világbajnoki érmes sportolókat és sportszakembereket támogatta.

A közalapítványok létrehozásával és finanszírozásával a magyar sport támogatási rendszerébe egy teljesen új elem került. Korábban csak egyedi döntéssel vagy normatív úton kaptak sportszervezetek állami támogatást, míg a közalapítványok legfontosabb pénzelosztó mechanizmusa a pályázat lett. Az állam–civil kapcsolat szempontjából nagyon lényeges változás, hogy a törvények a közalapítványok részére automatikus pénzforrásokat biztosítottak, méghozzá igen jelentős összeggel. A totó teljes játékadója,

a sorsolásos szerencsejátékok adójának 12 százaléka, valamint később a bukmékeri rendszerű fogadások játékadójának 50 százaléka került automatikusan a sportba, egészen pontosan közvetlenül a sport közalapítványokhoz. Ez a döntés az állam részéről egyértelműen a civil szervezetek szerepének felértékelését jelentette, a teljes kormányzati bizalom megnyilvánulásaként lehet értelmezni. (Az már csak a véletlen „játéka” volt, hogy a 2000-es évek elejének többszöri óriási lottóláza miatt a becsült bevételi összeg olykor jócskán meghaladta az előzetes várakozásokat, néha előkészítetlen döntéseket, pályázatokat is eredményezve). A közalapítványok kuratóriumaira bízott összeg évente kb. 3-4 milliárd forintot tett ki. A 9 tagú testületekben csak 2 tag jelölésére tett javaslatot a kormányzat, a többiek valamennyien társadalmi szervezetek (többnyire ernyőszervezetek) delegáltjai voltak.

A civil szféra ilyen mértékű szerepének biztosítása sajnos nem sokáig tartott. 2004-ben az automatikus szerencsejáték-adó bevételeket megvonták a közalapítványoktól, és azok közvetlenül a kormányzati szerv költségébe kerültek. Ebből az összegből továbbra is juttattak pályázatra kiírandó forrásokat a közalapítványoknak, azonban ennek mértékét már az állam határozta meg, saját belső költségvetésének figyelembe vételével. Ez persze azt jelentette, hogy a pályázati összegeket jelentősen megnyirbálták, a forrásautomatizmus időszakához képest nagyjából tizedére csökkent a közalapítvány döntésére bízott összeg.

Annak megítélésére nem szívesen vállalkozom, hogy a közalapítványok kilencfős kuratóriumainak pályázati döntései helyesek, védhetőek, kellően szakmaiak voltak-e (az automatizmus megszüntetésének fóként ez volt a fedő indoka). Ahhoz nem kell különösebb pályázatértékelői, bírálói tapasztalat, hogy a WSKA pályázati felhívásából kiderüljön, a meglehetősen lebutított kiíráson nagyon könnyű volt támogatáshoz jutni. A szervezetek nem voltak versenyre, igazi minőségi programok kidolgozására ösztönözve, nem ritkán olyan szervezetek, tevékenységek is részesülhettek komoly összegekből, amelyek nem valósították meg a vállalt programot. Ez egyrészt a tapasztalatok, illetve az ellenőrzési rendszer hiányából fakadt, másrészt abból a problémából, hogy kis volumenű programokra adott kis összegű támogatásokat nem volt túl szerencsés országos szervezetnek osztania. A szubszidiaritás elvének sokkal jobban megfelel a területi (régión vagy megyei) szintű pályáztatás, amelynek rendszerét azonban a sport közalapítványoknál nem építették ki.

Ezektől a gyengeségektől függetlenül mégis bátor és szép gesztus volt közvetlen költségvetési támogatást áramoltatni a közalapítványhoz, és ennek megvonása (főleg nyomában a drasztikus csökkentéssel) negatív üzenet volt a sport civil szférája felé.

A sport közalapítvány a fent részletezett funkciói mellett egyébként ugyanúgy szolgált a kormányzati szerv bizonyos feladatainak megkönnyítésére is. Ilyen volt például a kiemelkedő eredmények után járó sportolói jutalmazások kifizetése, amely az alapítványi kifizetés miatt járulégmentes volt, így az állam „megúszta” a személyi kifizetésekkel járó közterheket.

Jelenleg a Wesselényi Alapítvány megszüntetése zajlik. A kormányzat közalapítványok ellen indított hadjáratának ugyanúgy része volt ez a lépés, mint a sportszakmai és

finanszírozási feladatoknak a MOB-hoz való begyűjtése. A szabadidősportos pályázati pénzek, döntések, eljárásrend kapcsán egyelőre semmi érdemleges információhoz nem lehet hozzájutni, senki nem tud mást, mint hogy ez is „megy a MOB alá”. A közalapítvány vagyónának sorsa is nyitott kérdés.

A magyar sport másik közalapítványa a Mező Ferenc Közalapítvány volt, amely az idős, rászoruló sportolók pénzügyi támogatását tűzte ki célul. A kormányzati szemszögből csekély összeggel gazdálkodó alapítvány 1996-tól kezdődően változatlan formában és célokkal működött, csak 2006-ban volt egy kísérlet a megszüntetésére. Ekkor a feladatát a kormányzati szerv vette volna át, amely elméletileg nem okozott volna problémát, gyakorlatilag azonban annál többet. Az alapítvány működésének lényege, hogy gyorsan, rugalmasan osszon állandó és alkalmi segélyeket, és ezt a feladatot egy pár fős kuratórium és egy külön ügyintéző sokkal gyorsabban és egyszerűbben oldja meg, mint ha az ügyek bekerülnének az államigazgatás fogaskerekei közé.

2011-ben ezt az alapítványt is elérte a végzete: szintén a MOB égisze alá került bizottsági formában, állami támogatását ezentúl az olimpiai bizottság kapja. A megszüntetés itt is egybeesett a kormány közalapítványokat felülvizsgáló, költségcsökkentési és profiltisztítási célzatú akciójával, de a Mező Ferenc Közalapítvány sorsa sem ez alapján dőlt el, hanem a sportkormányzat szándékából. Bár a lépésnek különösebb jogi-költségvetési racionalizálási okai nincsenek, a feladatellátás itt valószínűleg nem sérül, tulajdonképpen a kormányzat a közalapítványtól a köztestülethez helyezte át a tevékenységet.

Az átalakulás egészére az egy zászló alá terelés jellemző, csekély megtakarítással és ésszerűsítéssel. A feladat ugyanúgy megoldásra vár, csak immár egy köztestületnél. Naivnak kell lennünk ahhoz, hogy ne lássuk, a döntés nagyrészt politikai indíttatású, de lehet akár valódi társadalmasodás és hatékonyabb feladat-ellátás is a vége – ennek leginkább a koncepciótlanság, a változás előkészítetlensége lesz az akadály.

Nonprofit gazdasági társaságok a sportban

A nonprofit szféra többi tevékenységi területéhez hasonlóan a sport területén is egyre népszerűbb a nonprofit gazdasági társasági forma választása. Kevés kivételtől eltekintve valamennyi szervezet elsősorban sportlétesítmények fenntartásával foglalkozik.

Előjáróban néhány számadat. A szervezetek száma kis mértékben, de folyamatosan emelkedik évek óta, lendületesebb növekedést 2007 óta lehet megfigyelni, bár az alapvetően alacsony számok miatt óvatosan kell ezt a tendenciát kezelni. Jómagam minisztériumi önkormányzati referensi és jelenlegi érdeklődésem folytán mintegy 10 éve vagyok kapcsolatban a szakmával, és egy 2009-es tanulmányom készítésekor megfigyelt változások, illetve egyéb információk alapján állítom, hogy komoly tendenciáról beszélhetünk az önkormányzati feladat-ellátásban, amely az elkövetkező években is egyre inkább éreztetni fogja a hatását.

A 2009-es KSH adatfelvétel szerint 99 szabadidős nonprofit gazdasági társaság létezik, nevükből általában pontosan lehet következtetni a tevékenységükre. (A statisztikai

adatfelvétel egységesen a szabadidős szegmensben jeleníti meg az általában vegyes profilú szervezeteket). Valamennyi szervezet kft. formájában működik. 68 szervezet nevében található meg a sport vagy valamilyen sportággal kapcsolatos kifejezés, a többiek nagyrészt üdültetéssel, rendezvényszervezéssel, ifjúsági szolgáltatással kapcsolatba hozható nonprofit gazdasági társaságok. Könnyen elképzelhető, hogy más tevékenységcsoportoknál is megjelenik részben sportlétesítmény-üzemeltetéssel foglalkozó nonprofit gazdasági társaság: például a kultúra vagy a településfejlesztés kategóriájában. A nonprofit gazdasági társaságot létre nem hozó önkormányzatoknál is gyakori, hogy a település összes közintézményét egy holdingban üzemeltetik.

A statisztikai adatgyűjtésre válaszoló 59 szervezet nagyjából összesen 10 milliárd Ft éves bevétellel rendelkezik, ez szervezetenként átlagosan 170 millió Ft-nak felel meg. Itt vannak jelentős különbségek, a létesítménnyel nem foglalkozó szervezetek esetében ez az összeg jóval alacsonyabb, míg néhány „nagyüzem” (pl. egy nagy üdülőcentrum) adatai kirívóak.

A továbbiakban a nonprofit gazdasági társaság szervezeti forma létjogosultságát, előnyeit és hátrányait az önkormányzati sportfeladatok és sportfinanszírozás szemszögéből vizsgálom.

Az önkormányzatok szerepe a sportban

A rendszerváltás utáni tapasztalatok, sportvezetők véleménye és nemzetközi példák is alátámasztják, hogy a sport, bár eredendően civil tevékenység, részben közfeladat, jóléti szolgáltatás. Az állami és önkormányzati szervek feladata a feltételek megteremtése, a diáksport támogatása, a civil tevékenység elősegítése. Mivel a sport nagyrészt helyi érdekeltségű tevékenység, az önkormányzatoknak a közfeladat ellátásában jóval nagyobb szerepük van, mint a központi kormányzatnak.

A helyi – elsősorban a települési – önkormányzatoknak a lakosság sportjában betöltött szerepe szerte Európában igen nagy, és a rendszerváltás után néhány évvel Magyarországon is természetessé vált. Az Európai Sport Charta 4. § 3. bekezdése is fontosnak tartja az önkormányzati szerepvállalást, főként a létesítmények építésében, fejlesztésében és fenntartásában: „Mivel a sportolási lehetőség részben a létesítmény ellátottságtól, a létesítmények számától és kihasználtságától függ, azok tervezését és kialakítását állami (kormányzati és önkormányzati) feladatnak kell tekinteni.” Az Európai Parlament a 2007-es sportról szóló Fehér Könyvről alkotott állásfoglalásában szintén kiemeli az önkormányzatok szerepét: „ (...) hangsúlyozza régiók és a helyi önkormányzatok jelentőségét a következő területeken: hivatalos sportrendezvények és tömegsport-rendezvények szervezése, infrastruktúra kiépítése, valamint a sport és az egészséges életmód uniós polgárok – különösen az iskolaköteles fiatalok – körében való előmozdítása.” A hivatalos dokumentumok rendre kiemelik a sportszervezetek, az önkéntesség szerepét a sport szervezésében, viszont az állam és az önkormányzatok szerepvállalását mintegy garanciának tartják arra nézve, hogy a sportfeladatok ellátásához biztosítottak a feltételek.

Magyarországon a rendszerváltás előtt a helyi és megyei tanácsok sporttal foglalkozó egységei, munkatársai leginkább felügyeleti szerepet játszottak a sportban. Ellenőrizték, nyilvántartották az egyesületeket, támogatásokat osztottak (túlnyomórészt eredmények, illetve egyedi döntések alapján). Az egyesületeket állami vállalatok, illetve különböző ága-
zatok (szövetkezetek, minisztériumok) tartották el, közvetlen és közvetett (pl. „sportállá-
sok”) útján.

A létesítmények szintén vagy egy állami nagyvállalat tulajdonában voltak, vagy közvetlenül állami tulajdonban. A tulajdoni viszonyok tisztázatlansága igazán nagy problémát a rendszerváltást követő privatizációkor okozott. Mivel nem védte jogszabály a sporttevékenységre használt területeket és ingatlanokat, azokat nem sport céljára is értékesítették, eladták, felszámolták. A helyi önkormányzatok nagy része 1990-ben felismerte részben a saját, részben a sport érdekét az egyesületek és a létesítmények megtartásában, és ez vezetett oda, hogy napjainkban a sportlétesítmények több mint 70 százaléka önkormányzati tulajdonban van, és a helyhatóságok meghatározó szerepet játszanak az egyesületek finanszírozásában is.

A települések feladatvállalása – különböző mértékben – a sport mindhárom területére kiterjed: a helyi versenysportra, a lakosság szabadidős sporttevékenységére, illetve a diáksportra. A szerepvállalás mértéke részben a terület igényeitől, részben az önkormányzati szándéktól függ.

- A minőségi versenysport támogatása elsősorban várospolitikai jelentőségű, presztízs-kiadás, csakúgy, mint nagy nemzetközi események szervezésének felvállalása. Annak ellenére, hogy a magántőke és a szponzorok bevonhatósága a sportnak ezen a területén a legnagyobb mértékű, az önkormányzati szerepvállalás mindkét fél számára nagyon fontos: az egyesületnek (ma már sok esetben vállalkozásnak) a létbiztonságot, a létesítményt és az utánpótlás-nevelés finanszírozását jelenti, az önkormányzatnak a város hírnevének öregbítését, a fiatalok sportolásra motiválását, a közösségi élmény egy forrását, és ezáltal természetesen politikai tőkét. Összegét tekintve a létesítmények üzemeltetése után ez a legnagyobb teherterhelés az önkormányzatok büdzséjében.
- Az alacsonyabb szintű, szervezett amatőr versenysport és a szabadidősport egyesületek, valamint rendezvények közvetlen finanszírozása a benne részt vevő lakosságnak nyújtott támogatásnak minősül.
- Az iskolai testnevelés és a diáksport támogatása a leginkább kötelező feladatként értelmezhető ügy, amelyet – nem elégséges – kormányzati normatívával is ösztönöz az állam. E két terület működéséhez alapvetően kevesebb forrásra van szükség, ezzel összhangban az önkormányzati támogatás is kisebb összegű, bár az egyes szervezetek életében ez is nagy jelentőségű.

A 2. táblázat tartalmazza az önkormányzati sporttámogatás nagyságrendjét, településtípusonként és a sport egyes területeire lebontva. A számok jól tükrözik, hogy a sportban főleg a létesítmények fenntartása és a minőségi versenysport kerül nagyon sokba. Előbbinél a finanszírozást a saját bevételek, utóbbinál az üzleti szférából és a magánbefizetésekből (pl. szülők) érkező bevételek egészítik ki jelentős mértékben.

A sport valamennyi területe számára kulcsfontosságú a megfelelő sportlétesítmények rendelkezésre állása. A létesítmény az alapja, tengelye a sportnak, építése befektetés: köré szerveződnek a sportolók, az egyesületek, a programok, a kezdeményezések. Az önkormányzatok a létesítmények fenntartásával és fejlesztésével látják el leginkább a sporthoz kötődő közfeladataikat.

Magyarországon a sportolásra alkalmas létesítmények zöme önkormányzati tulajdonban van. (kb. 75-80 százalék). Európa más országaiiban is hasonló az arány, azzal a különbséggel, hogy a poszt-socialista országokon kívüli államokban jelentősen több van magánkézben. Ott is jellemző azonban, hogy a nagyobbak, nehezebben fenntarthatók (csarnok, uszoda stb.) az önkormányzatok tulajdona.

2. táblázat. A sport területeinek önkormányzati támogatása településtípusonként és százalékos arányban (millió Ft-ban, 2005)

	Megyei Jogú városok	Egyéb vidéki települések	Budapest (főváros + kerületek)	Megyék (Bp. nélkül)	Összesen
Versenysport, UP-nevelés	3270 (40%)	2600,0 (40%)	750 (30%)		6 620,0
Szabadidősport (rendezvények, sportszervezetek)	1103 (13,5%)	877,5 (13,5%)	625 (25%)	285,0 (50%)	2 890,5
Diáksport	368 (4,5%)	292,5 (4,5%)	125 (5%)	256,5 (45%)	1 042,0
Létesítmények	3495 (42%)	27300 (42%)	750 (30%)	28,5 (5%)	7 003,5
Összesen	8177	6500	2500	570	17 747,0

Forrás: Bukta 2005b.

Hogyan alakult az önkormányzati feladatellátás a sport területén?

A településeken elsősorban a sport civil szervezetei és az önkormányzatok működnek együtt a helyi sportfeladatok ellátásában. Az üzleti szféra főleg a kisebb létesítmények üzemeltetésében, sport kisvállalkozások (pl. fitneszterem, teniszklub) működtetésében játszik szerepet.

Az önkormányzati apparátusban általában sporttal foglalkozó munkatársak a művelődési, oktatási, egészségügyi, ifjúsági osztályhoz/csoporthoz tartoznak. A feladatkör anynyiban tér el más területektől, hogy a hagyományos közigazgatási feladatokon túl a „sportos” gyakran szervezési feladatokat is ellát, szoros együttműködésben dolgozik az iskolákkal, testnevelő tanárokkal, egyesületekkel, ezért az időbeosztását, munkaidejét is nehéz a hivatali munkaidőhöz igazítani. Megjegyzendő, hogy a civil szervezetek önkéntesei és az önkormányzat fizetett, sporttal foglalkozó munkatársai gyakran ugyanazok az emberek, vagy szorosan együtt dolgoznak pl. a rendezvények szervezésében. Az önkor-

mányzatok részéről tehát gyakran a civilek „láthatatlan” támogatása a saját munkatárs sportszervező tevékenysége is.

Az utóbbi másfél évtizedben nagyjából a létesítmények gazdaságos üzemeltetése, illetve a fent említett, rugalmasságot igénylő sportszervezői munka érdekében hozott létre egyre több települési önkormányzat sportcentrumot, sportintézményt, és – részben vagy teljes egészében – az önálló intézményre bízta a sportszakmai munkát is. Ezek a 90-es években még főként önkormányzati intézményként működtek, esetleg közös városüzemeltető intézménybe vagy önálló holdingba tartoztak. A közhasznú társaságok, majd nonprofit gazdasági társaságok ezekből az intézményekből vagy sportcentrumokból alakultak, egyre növekvő számban.

A háttérintézmény, illetve nonprofit kft. feladatkörébe gyakran kerül át a rendezvény-szervezés, a diáksport iskolák közötti koordinálása, a sportpályázatok lebonyolítása, vagyis az önkormányzati sportfeladatok nagy része is, míg az önkormányzatnál legfeljebb egy, döntés-előkészítéssel foglalkozó munkatárs marad. Szintén népszerű az a tendencia, hogy a városi sportiskolát (egyesületi formában működő utánpótlás-nevelési centrumot) is összevonják a sportintézményekkel, így szakmailag könnyebb a tevékenység szervezése.

A köztisztviselői státusban dolgozó önkormányzati kollégák körében az átalakulás kapcsán pár éve erősen érezhető volt a tartózkodás. Az élet azóta több helyen is igazolta, hogy a legtöbb településen a sportfeladatok ellátása hatékonyabb, szervezettebb lett. A létesítmények üzemeltetése és a sportszakmai feladatok nagymértékben érintkeznek, könnyebben, rugalmasabban lehet őket ellátni, a sportmunkatársak pedig a gyakran esténként és hétvégén zajló sportrendezvények szervezését kötetlenebb munkaidőben végezhetik, mint a merev köztisztviselői státusban. Az önálló intézmények számlakezelése, pénzkifizetése is gördülékenyebb lett.

Miért választják az önkormányzatok a nonprofit gazdasági társasági formát?

A fentiekből következik, hogy az önkormányzati feladatellátás két legköltségesebb tétele a létesítményfenntartás és a minőségi versenysport támogatása. Utóbbi persze nem lenne feltétlenül az önkormányzat feladata, de kevés az olyan település, ahol ezt az önkormányzat nem vállalja fel. A sport – sok más területhez hasonlóan – civil, állami és üzleti tényező is egyben. A létesítménynek mindhárom tényezőhöz van köze. Nem meglepő hát, ha a nonprofit gazdasági társaság, amely mindhárom keveréke, a legideálisabb szervezeti forma a feladat-ellátáshoz. A létesítmények az önkormányzatok tulajdonában vannak, és ennél jobb megoldást egyelőre nemzetközi szinten sem találtak ki. A fejlesztésekre, a működtetésre közpénzeket áldoznak, hiszen a települési tulajdon fenntartása önkormányzati feladat. Az üzemeltetés bizonyos részei, eladható elemei az üzleti logika alapján működnek, és csökkenteni tudják a fenntartás közterheit. Mivel ezek a bevételek általában nem tudják fedezni a teljes üzemeltetést, a szervezet nem tud másképp működni, mint nonprofit alapon. Nem utolsósorban a település civil szervezeti számára

is az egyik legfontosabb támogatás a közpénzből fenntartott infrastruktúra kedvezményes vagy ingyenes használata, esetleg az üzemeltetésben való partnerség.

Miért nem működik üzleti alapon?

A létesítmények jelentős része – főleg a rossz konstrukcióban épített, nehezen kihasználható, nagy építmények – nem üzemeltethető nyereségesen, de még nullszaldósan is alig. A vállalkozók ezt természetesen nem vállalják, így a kiadások nagy része az önkormányzatokra marad. Tapasztalatok alapján jelenleg Magyarországon – bizonyos feltételek mellett – a műfüves labdarúgópályák, a tenispályák, a fedett szabadidőközpont, élménypark, extrém park, illetve a strandként is üzemeltethető uszodák működtethetők nyereségesen. A jégpálya is képes önfenntartó lenni, ha megfelelő technológiával épül. Többé-kevésbé a modern, energiatakarékos sportcsarnokok is fenntarthatók, ha kellően alacsony a rezsijük, és elég sok sporton kívüli rendezvényt hoznak a létesítménybe. A nagy nyereség azért ezeknél sem jellemző, inkább a szolid profit vagy a nullszaldós működés a gyakori.

Azokban a létesítményekben, amelyeket üzleti vállalkozások üzemeltetnek, a kispénzű sportegyesületek nagy része, az iskolák, a szegényebb sportszövetségek nem tudják megfizetni a bérleti díjat – márpedig a sportszféra nagy részét ilyen szervezetek jelentik. A diáksport, a fogyatékosok és más hátrányos helyzetű csoportok sportolási lehetőségeinek biztosítása nem a piac szabályai szerint működik, hanem támogatandó közfeladat, vagy pályázati úton megvalósuló, általában civil szervezésű program. Az alacsony szintű versenysport és a szabadidősport már inkább az igények szerint szerveződik, de a költségeik kedvezmények nélkül gyakran hiúsítanak meg az egyébként szintén nagyon hasznos tevékenységet. Budapesten egy üzleti alapon működtetett nagyon szép, modern sportközpont napközben üresen tátong, mert nem engedheti meg magának, hogy ingyen vagy alacsony áron beengedje az iskolákat, egyesületeket. Egy nagy rendezvénycsarnok tulajdonosa pedig beszélgetésünkön arra panaszkodott, hogy családasként tapasztalta, létesítménye nem tud a sportrendezvényekből fennmaradni. Mindkét helyen koncertek, céges rendezvények, vásárok, szalagavatók, kiállítások biztosítják a bevételeket – és csak ritka vendégek a sportolók, akiknek a létesítmények eredetileg készültek.

Miért nem működik civil szervezeti formában?

A sportban találunk példát arra, hogy egyesületek üzemeltetnek, sőt tulajdonolnak sportlétesítményeket. Ezek azonban kisebb létesítmények: füves focipályák, tenispályák, nyitott kispályák. Fedett csarnokot, uszodát, jégpályát nagyon ritkán találunk egyesület tulajdonában. Sokkal gyakoribb, hogy az üzemeltetési jogokat kapják meg vagy veszik meg az államtól vagy az önkormányzattól. Magyarországon a legismertebb példa erre a

Vasasé: a fővárosi egyesület ingyen kapta meg az államtól jelentős számú létesítményeinek üzemeltetési jogait. Meg kell viszont jegyezni, hogy az egyesületként működő Vasas több kft.-t is létrehozott, többek között a létesítményei fejlesztésére és üzemeltetésére, sőt a marketing tevékenységének szervezésére is.

Kevés olyan jól működő civil szervezet van azonban a magyar sportban, mint a Vasas. Az önkormányzatok a tulajdonukban lévő létesítményeket nem szívesen bízzák egyesületekre, mert általában nem tartják őket jó gazdáknak. A kluboknak nincsenek forrásaik a fejlesztésekre, sokszor a fenntartásra sem. Lelakják, nem felelősen gondozzák az átadott vagyont. Kis volumenű létesítményeknél vannak jó példák is. Az olyan méretű létesítmény vagyon esetében azonban, amelyeket a nonprofit gazdasági társaságoknál találunk, az önkormányzat fontos érdeke, hogy felügyelje, megfelelően kézben tartsa vagyontát. Az egyik megyeszékhely nonprofit gazdasági társaságának ügyvezetője említette, hogy a felügyelő bizottság szinte havonta ülésezik, szigorú a könyvvizsgálat, és gyakoriak az önkormányzati bizottság előtti beszámoltatások.

A civil szférán belül a sport és a szabadidős szegmens területén a legalacsonyabb a foglalkoztatottság, a legtöbb az önkéntes. A létesítmények fenntartása azonban gazdasági szemléletet, profizmust, munkavállalói státust igényel. A gyakran csak sportszakmai kérdésekben járatos, az általános sportmenedzsmenttel is hadilábon álló sportegyesületi foglalkoztatottaknál nincs meg az a szaktudás, amellyel létesítmény-fenntartói feladatot vállalhatnának. A civil szféra erősítése, nagyobb szerepvállalása esetleg úgy valósulhatna meg, hogy kisebb létesítményeket, nagy komplexumok egy részét adja át az önkormányzat üzemeltetésre, és ezeknél a konstrukcióknál a civil szervezeteket a vállalkozásokkal szemben előnyben részesítené.

Működési tapasztalatok

A sportban működő, önkormányzati alapítású nonprofit gazdasági társaságok működési tapasztalatairól két fővárosi és négy vidéki nonprofit kft. vezetőjét interjúvoltam meg.

1. Az alapítás ideje és körülményei. A KSH 2009-es adatfelvétele szerint a szabadidős szegmensben 99 szabadidős nonprofit gazdasági társaság található. Az adatok alátámasztják, hogy a szervezettípus alapítása az utóbbi néhány évben lett „divatos”. 2007-ig nem igazán beszélhetünk tendenciákról, évente csak néhány kft. alakult. Szembetűnő viszont, hogy a szervezetek majdnem fele – összesen 48 – 2007 és 2009 között alakult meg. Ha az alapítási láz az utolsó két évben sem hanyatlott, akkor 2011 végére akár másfélszeresére is nőhet a nonprofit gazdasági társaságok száma a szabadidős szegmensben. Ez az adat igazolja az általam beszélgetések, információgyűjtés során tapasztaltakat. A jelen adatgyűjtés során is számos olyan választ kaptam önkormányzati sportvezetőktől, hogy „mi is tervezzük az átalakulást nonprofit kft.-vé”.

A kollégák egybehangzó véleménye szerint az önkormányzatok egyre nehezedő helyzetében az alapítás fő motivációja a gazdasági racionalizálás. Az is fontos tényező,

hogy a rendszerváltás után az önkormányzatok által átvett sportingatlanok általában leromlott állapotához képest az utóbbi húsz évben jelentős fejlesztések mentek végbe, és a tulajdonos felismerte, hogy beruházásokkal hosszú távon csökkenthetők a kiadások. Egy rossz állapotú sporttelepen például a bitumenes pályákra műfüveseket építettek, a rossz állapotú klubházba fitnesztermet, bérbe adható helyiségeket alakítottak ki. A minőségi szolgáltatásokat nyújtó sportlétesítményekre már van fizetőképes kereslet, érdemes őket reklámozni, hirdetni, minél több bevétellel segíteni a fenntarthatóságot – és az ilyen jellegű profizmus jobban igényli a szakemberek alkalmazását, az üzleti alapú működést, a minőségi munkában érdekelt, független szervezetként.

A nonprofit gazdasági társaságok alapításának okai között megjelenik az ÁFA visszaigényelhetőségének a lehetősége is. Az egyik megyeszékhelyen az önkormányzati sportvezető szakmai alapon kidolgozott, a város létesítményeit és sportiskoláját egy fedél alatt üzemeltető, önálló nonprofit gazdasági társaság javaslatát vetette fel, amelyet a közgyűlés egyhangúlag elutasított. Amikor rövid időn belül a sportcsarnok felújításáról kellett dönteni, és felmerült az ÁFA visszaigényelhetőségének a kérdése, a közgyűlés azonnal visszavette a napirendjére és meg is szavazta az elképzelést. Egy ilyen felújításnál az önkormányzat akár több tízmillió forintot nyerhet az ÁFA miatt, nem csoda tehát, ha ez az indok elegendő a nonprofit gazdasági társaság megalapításához. Számos olyan városban, ahol felújításokat terveztek, a felújítandó létesítményt (gyakran pl. a stadiont, futballtelepet) külön üzleti vállalkozás működteti, míg a fel nem újított létesítmények maradtak önkormányzati intézmények.

Több városban, kerületben is találkoztam azzal, hogy az önkormányzat kipróbálta már szinte valamennyi működési modellt – a tisztán üzleti vállalkozástól a közös városüzemeltetésen keresztül az önkormányzati intézményig, és végül a nonprofit kft.-t találták a legmegfelelőbb formának. Azokon a helyeken, ahol még – 2007 előtt – közhasznú társaságot alapítottak, a szervezet zökkenőmentesen alakult át nonprofit gazdasági társasággá.

2. Feladatok, tevékenységi körök a nonprofit gazdasági társaságnál. A létesítmény-üzemeltetés valamennyi, általam vizsgált nonprofit gazdasági társaság esetében a legfontosabb alapfeladat. Ezen túl nagyon vegyes képet mutat a szervezetek feladatköre. Több városban is jellemző, hogy a városi sportiskola a nonprofit kft. éjsze alatt működik, általában önálló gazdasági egységként. Ilyenkor az utánpótlásnevelés céljaira a létesítményeket ingyen használják (vagy névleges szerződést kötnek, ilyenkor valójában az önkormányzat egyik zsebéből a másikba teszi a pénzt).

Általában sportszervezéssel is foglalkozik néhány fő, hiszen a sportrendezvények lebonyolítása a létesítményekkel szorosan összefüggő feladat. Az önkormányzatok kötelező sportfeladatoként meghatározott diáksport szervezését inkább civil szervezetek – testnevelő tanárokból álló diáksport bizottságok, szövetségek – végzik. Az önkormányzat apparátusát önálló sportintézmény létrehozásakor gyakran leépítik egy főre, aki a sport tárgyú döntés-előkészítést végzi. Az egyesületek pályáztatását, támogatási szerződéseket is köztisztviselő látja el, nem jellemző, hogy a közvetlen egyesületi sporttámogatásokat az önkormányzatok átadják a nonprofit gazdasági társaságnak.

Többen említették, hogy a sportesemények mellett egyéb városi rendezvényeket is szerveznek (koncertek, tűzijáték, városi ünnepek), városüzemeltetési feladatokat is ellátnak (pl. szökőkutak, terek, hidak működtetése). Utóbbiakat az önkormányzattal kötött vállalkozási szerződés alapján végzik. Egy kistélepülés nonprofit kft.-je – amely PPP-konstrukcióban épített iskolai sportcsarnokot üzemeltet – az iskolai és szociális étkeztetési feladatokat is ellátja, szintén szerződéses alapon. Gyakori feladat még a létesítmények üzemeltetésén kívül a napközis és bentlakásos táborok, vendégházak, más szálláshelyek üzemeltetése, a velük kapcsolatos szervezési feladatok ellátása.

3. A nonprofit gazdasági társaságok bevételei, az önkormányzati támogatás és ellenőrzés. Az önkormányzatok általában a közgyűlés előtti beszámolási kötelezettség, az üzleti terv elfogadása, valamint a felügyelő bizottság útján ellenőrzik a nonprofit gazdasági társaságok működését. A vállalt feladatokról a szervezet és az önkormányzat minden évben köt egy közhasznú szerződést, amelyben a pontos feladatokat rögzítik.

A KSH adatok tanúsága alapján egy szabadidős nonprofit kft.-re átlagosan 170 millió forint bevétel jut. Az általam meginterjúvott nonprofit gazdasági társaságok éves bevétele ennél jelentősen nagyobb, mivel nagy részük sok létesítményt üzemeltet (200 és 450 millió Ft között van). Kiadásaiknak hozzávetőlegesen 40-60 százalékát tudják saját és gazdálkodási bevételből kitermelni, a többit az önkormányzat adja. Több helyen előfordul, hogy az önkormányzat bizonyos minimális bevételi kötelezettséget ír elő a nonprofit kft. számára, esetleg folyamatosan növekvő mértékűt – nagyjából a bevételek 40-50 százalékát. Általában azonban jellemző, hogy ha ezt a nonprofit gazdasági társaság nem tudja produkálni, akkor az önkormányzat kiegészíti a támogatást. Az is tendenciaszerű, hogy a korábban alapított nonprofit gazdasági társaságokkal szemben kevésbé szigorúak az elvárások. Az egyik megyeszékhely nonprofit kft.-jénél, amelyet már 1996-ban megalapítottak, nincs kötelező bevételi minimum, nincsenek rászorítva a bevételek maximalizálására. Igaz, itt a nagy számú élvonalbeli profi sportcsapat miatt a sportcsarnok kiadása is szinte lehetetlen. Ezt a nonprofit gazdasági társaságot mindenesetre körülengi a régi idők szele, amikor a sportszervezetek mindent ingyenesen megkaptak az önkormányzattól, és a hírnév, az eredmény jóval előrébb való volt, mint a gazdaságos működtetés.

Az utóbbi pár évben alapított szervezeteknél már az alapkoncepció az volt, hogy az önkormányzat hozza ki a lehető legtöbbet az üzemeltetésből, és erősen szorítja a nonprofit gazdasági társaságokat az üzleti alapú működésre. A bevételek nem önkormányzattól származó része főként a bérbeadásokból, jegybevételekből, sportiskolai tagdíjakból származnak. Több szervezet is említette, hogy szponzori támogatásokat, sőt adományokat is tudnak gyűjteni. Egy megyeszékhelyen a 68 csapatos városi kispályás labdarúgó-bajnokság megrendezését egy helyi vállalkozás segítette pénzzel, névadó szponzor-ként. A létesítmények reklámfelületei, változó módon ugyan, de szintén értékesíthetők, és jó bevételt hoznak a korábban is említett céges rendezvények, vállalati sportnapok is.

A kiadások legnagyobb tétele az üzemeltetés, amely magában foglalja a rezsit, a karbantartást, javításokat, állagmegóvást. Emellett jelentős a személyi kifizetések tétele, főként, ha sportiskola is működik a nonprofit kft. égisze alatt.

4. Sportegyesületekkel, más civil szervezetekkel, a városi közösségekkel való viszony. Valamennyi vizsgált nonprofit gazdasági társaság esetében – mind működési, mind kapcsolati téren – kulcsfontosságú tényező, hogy a létesítményeket milyen mértékben használják kiemelt városi élcsapatok. A fedett csarnokok, uszodák, jégpályák kiadhatóságát meghatározza, hogy a kosárlabda, kézilabda, vízilabda, jégkorong és röplabda sportokban a hivatásos csapatok mennyi edzésidőt és mérkőzésidőt igényelnek. A legritkább esetben fordul ugyanis elő, hogy ezek a klubok (amelyek magas szinten már vállalkozásként működnek) bérleti díjat fizetnek a használatért. Tulajdonképpen a létesítményhasználatot az önkormányzat finanszírozza, hiszen, amint láttuk, a nonprofit gazdasági társaság veszteségét az önkormányzati támogatás fedezi. A nonprofit kft. ettől függetlenül bérleti szerződést köt a csapatokkal, és a díjakat be is szedi – majd az önkormányzat támogatásként kifizeti a kluboknak. Kecskeméten, Győrben, Szolnokon jelentős mértékű a létesítmények klubok általi használata, kisebb városokban, élcsapattal nem rendelkező településen viszont a rendezvények, céges bérletek élveznek elsőbbséget.

A városi rendezvények és a diáksport céljaira általában ingyenesen állnak rendelkezésre a létesítmények, a város és a nonprofit gazdasági társaság szerződésében ezt is lefektetik. Más városi egyesületek gyakran nyomott áron, a piacinál jóval kedvezményesebben jutnak hozzá a létesítményhasználathoz. Általában a nonprofit gazdasági társaságok árképzésében szerepet játszik a nyereségen túl a település közösségeinek mind szélesebb körű bevonása, azoké is, amelyek nem vagy alig tudják megfizetni ezeket a szolgáltatásokat. Ezek a csoportok, vagyis a diákok, fogyatékosok, idősek, illetve az utánpótlás-neveléssel foglalkozó klubok a kihasználatlan délelőtti, kora délutáni órákban is igénybe tudják venni a pályákat.

A létesítmények kihasználtsága a tapasztalatok szerint nagyon jó, ez sajnos részben annak is köszönhető, hogy nincsen nagy konkurencia, kevés a megfelelő színvonalú létesítmény az országban. Egy település valamennyi sportlétesítményének közös üzemeltetése lehetőséget ad egyfajta bevételi egyensúly létrehozására (például a strand funkció nyáron kompenzálja a belső pályák rosszabb hatékonyságú kiadhatóságát), illetve arra is, hogy több rendezvényt párhuzamosan megoldhassanak. A szállás, étkeztetési szolgáltatásokat is jól össze tudják kapcsolni a sportrendezvényekkel.

Összegzés

A „második nonprofit szektor” kialakulásával, elemzésével foglalkozó kutatók írásai azt sugallják, hogy a főként nonprofit gazdasági társaságok által fémjelzett csoport növekedése a civil társadalom szempontjából negatív jelenség: a „tévhit”, „torzulások” kifejezések is ezt sejtetik. Nyilván elsősorban a klasszikus önszerveződések szerepét féltik az elemzők, ám egyáltalán nem biztos, hogy az ő háttérbe szorulásukkal jár együtt az állam által alapított szervezetek számának növekedése. A sport szegmens kapcsán elemzett szervezetek közül a közalapítványok és köztestületek története számomra is egyértelműen kudarc történetnek tűnik. Az állami–civil együttműködés mindkét részről való

félreértése, mesterséges, koncepció nélküli alakítása azt jelzi, hogy a kormányzati szereplők már nem képesek a sportirányítási feladatok ellátására, a civil szereplők pedig még nem alakították ki maguktól azt a struktúrát, amely a bizonytalankodó állam megfelelő partnere lehetne. A kulcsfontosságú, de senki által szívesen nem vállalt sportlétesítmények működtetésének esetében viszont a nonprofit gazdasági társasági forma ideális megoldásnak tűnik, jelenleg egyik alternatívája sem képes hatékonyabban kezelni ezt a területet. A klasszikus civil sportszervezetek számára is fejlődési lehetőségeket rejt magában az ugyan az állam által létrehozott, mégis a hatékony, üzleti szemléletű működés felé mutató szervezetek példája, a velük való együttműködés. Az önkormányzatok pedig, ha képesek a sportfeladatok ellátását „elengedni” egy független szervezetbe, a civilekkel való egyéb partnerséghez is nyitottabban állhatnak hozzá. Mivel a folyamat még csak az elején tart, ezzel a reményteljes gondolattal várhatjuk a folytatást, figyelhetjük az „első” és „második” nonprofit szféra kapcsolatának fejlődését.

Irodalom

- Bartal Anna Mária (2005): *Nonprofit elméletek, modellek és trendek*. Budapest:Századvég.
- Bocz János (2009): „Jéghegyek”. *Tévhitok, avagy a magyar nonprofit szektor mélységei*. *Civil Szemle* 4., 24–50.
- Bognár Piroska (2006): *A nonprofit gazdasági társaságok*. Budapest:HVG-ORAC.
- Bukta Zsuzsanna (2005/a): *A sport civil szférája Magyarországon*. *Civil Szemle* 3., 59–77.
- Bukta Zsuzsanna (2005/b): *Társadalmasodás kontra állami szerepvállalás a sportban a rendszerváltás után*. PhD disszertáció (kézirat).
- Bullain Nilda (2005): *Átfogó nonprofit jogi reformkoncepció – lépések egy értékalapú civil jövőkép felé*. *Civil Szemle* 1., 5–25. o.
- Enyedi György–Tamási Péter (1997): A kibontakozó nonprofit szektor. In: *A kibontakozó nonprofit szektor*; INFO-Társadalomtudomány, 42., 3–6.
- Kákai László (2005): *Torzulások a magyar nonprofit szektorban*. *Civil Szemle* 3., 38–46.
- Kákai László (2009): *Kik is vagyunk mi? Civil szervezetek Magyarországon*. Pécs:Publikon Kiadó.
- Kozma Miklós (2006): *Gondoskodó állam a XXI. századi magyar sportban? Az Osborne–Gaebler-féle korszerű állami szerepvállalás modelljének vizsgálata a Sport XXI. Nemzeti Sportstratégia vitaanyagában a tartalomelemzés módszerével*. Budapesti Corvinus Egyetem Vállalatgazdaságtan Intézet, Műhelytanulmányok. 66. sz. műhelytanulmány.
- Lévai Katalin (1997): Az önkormányzatok és a non-profit szektor közötti együttműködésről. In: *Egymás jobb megértése felé*. Tanulmányok az állam, az önkormányzatok és a non-profit szervezetek viszonyáról Magyarországon. *Civil Társadalom Fejlesztéséért Alapítvány*.
- Sebestény István (2004): *Civil dilemmák, civil kétélyek a civil szervezetek (köz)életében*. *Civil Szemle* 1., 29–40.

Jegyzetek

- 1 A Gazdasági Törvény szerint 2007. július 1-je után már nem alapítható, a már létező közhasznú társaságok 2009. július 1-jéig nonprofit korlátolt felelősségű társaságként működhetnek tovább, vagy más nonprofit gazdasági társasággá alakulhattak át, esetleg jogutód nélkül megszűnhettek.
- 2 2011. május 3. Mit hoz az új sporttörvény? <http://www.hirextra.hu/2011/05/03/mit-hoz-az-uj-sporttorveny/>

A HELYI FEJLESZTÉSI ÜGYNÖK MINT KÖZPOLITIKAI ESZKÖZ

Balogh Márton–Incze Zsuzsánna–Csáki Rozália

Bevezetés

■ Napjainkban az európai és ezen belül a romániai – szűkebb értelemben véve az erdélyi – társadalom gyökeres változásokon megy keresztül úgy társadalmi, mint politikai és közösségi szinten egyaránt. Ebben a kontextusban a leggyakrabban használatos fogalmak közé tartozik a közigazgatási reform, az önkormányzatok és civil szervezetek közti partnerség és a fejlődés. Jelen tanulmányunk középpontjában egy olyan helyi fejlesztési gyakorlati modell bemutatása áll, amely a civil szervezetek és önkormányzatok közti partnerség elvén alapszik, és amely területileg kisvárosokat és vidéki közösségeket céltott meg. E modell új szereplők bekapcsolását teszi lehetővé a lokális fejlesztési folyamatokba. Azt is mondhatjuk, hogy paradigmaváltás valósul meg általa, hiszen egy erősen központosított rendszer(szemlélet)től eltérően a helyi kezdeményezésen alapuló fejlesztési modell meghonosításáról beszélünk. Ebben a kontextusban jelentős szerep jut a közösségnek, mivel az ő feladata a helyi fejlesztési politikák kezdeményezése és ezek stratégiai összehangolása. Így kiemelt szerep jut a helyi adottságoknak, azok figyelembevételének, továbbá a külső lehetőségek ismeretének (országos és nemzetközi finanszírozási programok), de ugyanilyen fontos, hogy helyben konkrét elképzelések fogalmazódjanak meg és meglegyen a szakképzett és elkötelezett humánerőforrás is.

Az európai integrációs folyamat is kihatással van egy ilyen típusú fejlesztési modell alkalmazására, hiszen az Európai Uniótól kapott támogatások lehívásához és felhasználásához egyaránt szükség van speciális struktúrára és erre szakosodott szakemberekre úgy az irányító hatóságok keretében, mint a kedvezményezettek szintjén.

Elméleti körkép

Miért fontos konkrét fejlesztési programokat kidolgozni vidéki közösségek és kisvárosok számára? A vidéki térségek Európa területének több mint 90 százalékát teszik ki és a lakosság fele (56 százaléka) él itt. A 27 tagország szintjén a bruttó hozzáadott érték 45 százalékát és a foglalkoztatottság 53 százalékát a vidéki térségek termelik¹. Európában két meghatározó demográfiai folyamatnak lehetünk tanúi. Az egyik a már rég ismert urbanizációs trend – a lakosság és gazdasági tevékenység a városokra vagy elérhetőbb vidéki zónákra vonzódik, eltávolodik az elszigetelt falvaktól – és nemrég elindult egy ellenfolyamat, a városról a vidék fele, amit a vidéken javuló közlekedési és IT infrastruktúra tesz lehetővé.

A legfontosabb foglalkoztató vidéken a szolgáltatóipar, viszont ez nagyrészt a közzféra irányításával valósul meg.² A magántulajdonú szolgáltatások alulfejlettek és az emberi készségek, képességek szintjén is hiányosság tapasztalható. Főleg azok a vidéki települések küszködnek gondokkal a fejlődés, munkáltatás, fenntarthatóság terén, amelyek távol esnek, nehezen megközelíthetők, elnéptelenedés vagy fokozott mezőgazdasági függőség jellemzi.

A vidékfejlesztés aktuális téma Romániában is, és az európai szinten észlelhető gondok, kihívások, rendkívül jellemzőek erre a térségre. Az ország területének 87 százaléka vidéknek minősül és a lakosság 45 százaléka él vidéken a statisztikai hivatal adatai és a romániai jogszabály szerint.³

Az infrastruktúra hiánya jelentős hatással van a gazdasági fejlődés és életminőség szintjére. A legfontosabb szükséglet az utak minőségének javítása és a közművesítés. A Nemzeti Vidékfejlesztési Terv alapján a megyei és községi rangú utak alig 10 százaléka van felújítva. Jelentős tőkehiány miatt elhanyagoltak és állapotuk folyamatosan romlik. Ennek köszönhetően a közszolgáltatások szintjén is komoly problémák merülnek fel; az egészségügyi és oktatási szolgáltatások nehezen elérhetők a vidéki lakosság számára, a vidéken élők alig 33 százalékának van kövízhálózatához hozzáférése, 70 százaléka saját forrásból és kutakból oldja meg az ivóvízellátást. A szennyvízhálózat kezdetleges állapotban van, a községek alig 10 százaléka rendelkezik csatornarendszerrel. (Nemzeti Vidékfejlesztési Terv, 2011:46. [PNDR])

A helyzet javítására az Európai Unió az utóbbi 10 esztendőben több mint 9 milliárd eurót bocsátott Románia rendelkezésére vidékfejlesztési célra. Ebből kb. 1 milliárd euró⁴ az előcsatlakozási, főképp Sapard alapok révén és kb. 8 milliárd euró⁵ a csatlakozást követően hozzáférhető alapokból. Az Európai Unió által kapott támogatások mellett még jelentős támogatás szerezhető nemzeti kormányzati forrásokból és más nemzetközi adományozótól. Az alapok lehívásához azonban projektszemléletű gondolkodásmódra van szükség, továbbá stratégiai tervezésre, a helyi érdekek, a helyi fejlesztési szereplők érdekeinek az összehangolására. Itt fogalmazódik meg a kérdés, kik azok a szereplők, akik ezeket a folyamatokat irányíthatják, és akik aktívan részt vesznek ezekben?

Amennyiben a háromszektoros társadalom fogalmával dolgozunk (Anheier 2005:4), azt mondhatjuk, hogy mindhárom szférának fontos szerepe van a helyi fejlesztési folyamatokban. Ahhoz, hogy egy harmonikus fejlődési folyamatról beszélhessünk, a három szereplő (közigazgatási intézmények, üzleti szektor és nonprofit, nem-kormányzati szervezetek) együttműködésére és tevékenységük összehangolására van szükség. Az önkor-

mányzat feladata a folyamatok koordinációja, az infrastrukturális fejlesztések végrehajtása, az üzleti szektor felelős a munkahelyek létesítéséért, a beruházások kezdeményezéséért, a civil, nonprofit szféra pedig a társadalom mobilizációjáért és különböző társadalomfejlesztési kezdeményezésekért.

Romániában igen sajátos helyzettel állunk szemben, mivel a községek és kisvárosok szintjén úgy az üzleti, mint a civil, nonprofit szektor alacsonyban szerveződött. A nonprofit szervezetek csupán 13 százaléka vidéki székhelyű (Nemzeti Statisztikai Hivatal, 2007 – Civil Szervezetek Fejlesztéséért Alapítvány – FDSC – feldolgozása alapján). Az üzleti szektort főképpen a kis- és középvállalkozások jelentik meg, de ebben az esetben is jóval lemaradva az országos átlagtól. Míg országos szinten 20,4 a kis- és középvállalkozás/1000 lakos az átlag, addig vidéken ez az érték csak 6,4 (Nemzeti Vidékfejlesztési Terv 2011:42).

Ezekből az adatokból is kiderül, hogy a vidéki térségben a helyi önkormányzatok és az állami hivatalok (a központi közigazgatás dekoncentrált intézményei által) azok a szereplők, amelyek fejlesztési feladatokat felvállalhatnak, hiszen ők a legjelentősebb foglalkoztatók a térségben, és komoly költségvetési erőforrás áll rendelkezésükre. Az önkormányzatok fejlesztési erőforrásai főképpen a helyi és nemzeti költségvetésből, illetve a nemzetközi támogatásokból adódnak.

A helyi fejlesztési kezdeményezések sikerét így nagymértékben befolyásolja a közigazgatási intézmények adminisztratív kapacitása.

A romániai közigazgatási struktúra ezelőtt majdnem fél évszázada, 1968-ban lett kialakítva, feladatkörüket tekintve azonban az 1990-es változások után a közigazgatási törvényt többször módosították. A mindenkori kormányzatok napirenden tartják a közigazgatási reformfolyamatok kezdeményezését és ezek felgyorsítását. Bármely reformintézkedés alapja egy új közintézmény-menedzsmenti, illetve új közpolitika-kidolgozási rendszer. Eme újítások arra törekednek, hogy javuljon a közintézmények eredményessége, felelősségérzete és átláthatósága. A romániai közigazgatás terén az elmúlt 21 esztendő alatt különböző felmérésekből, országjelentésekből kiderül, hogy a „közigazgatási reform kezdő fázisában járunk. A romániai közigazgatás működését továbbra is bonyolult és kevésbé átlátható procedúrák, illetve a közpolitikai döntések végrehajtásának gyenge kapacitása jellemzi.” (Európai Bizottság, 2003). Az elemzések másik fontos következtetése az, hogy nem létezik stratégiai tervezési kapacitás a közigazgatás szintjén – egy olyan jelenség, amely mind a helyi, mind a központi közigazgatás esetében észrevehető. A Közigazgatás Kapacitásnövelési Operatív Program (2007)⁶ kidolgozásánál elvégzett elemzések alapján két kategóriába sorolhatók azok a problémák, amelyekkel a romániai közigazgatás szembesül:

- A közigazgatás hitelessége – ez a létező struktúrára, a döntéshozatali folyamatokra, illetve a szervezeti eredményességre értendő.
- A lakossági igények iránt tanúsított nyitottság – ez főként a szolgáltatások biztosítására, a forráselosztásban a minőségi kritériumok figyelembe vételére és arra vonatkozik, hogy mennyire fektetnek hangsúlyt a változási folyamatokra.

Ezekből az értékelésekből kiindulva arra a következtetésre jutunk, hogy a romániai közigazgatás számára a legfontosabb kihívások: a közpolitikák megalkotása, ezek keretében történő döntéshozatal, illetve a meghozott döntések gyakorlatba ültetése.

A közpolitika-kidolgozási kapacitás fejlesztése nemcsak Románia szintjén fontos célkitűzés. A lisszaboni stratégia keretében, a tagállamok képviselői azt fogalmazták meg, hogy az elkövetkező tíz évben az európai gazdaság legyen a világ legdinamikusabb és legversenyképesebb gazdasága. Ez azt feltételezi, hogy a tagállamok a költségvetési, illetve a közpolitikai tervezésben közép- és hosszú távon gondolkozzanak, valamint rendelkezzenek kiértékelési kapacitással.

Mindezek mellett még megemlíthető, hogy a romániai közigazgatás kizárólag a jogi racionalitás szempontjai szerint működik, ami komplex procedúrákon és ezek betartásán alapszik. A rendelkezések gyenge minősége és a politikai változások nagyfokú törvényességi instabilitáshoz vezetnek. A közpolitikák kidolgozási folyamata koordinációt feltételez, illetve különböző szereplők bevonását. A közigazgatási reform – amelynek fontos eleme a közpolitika-alkotási kapacitás növelése – eredménye az, hogy helyi szinten miről tudnak dönteni az önkormányzatok.

Ebbe a komplex feltételrendszerbe tagozódik a gyenge felkészültséggel rendelkező helyi szintű humán erőforrás, amely annak ellenére, hogy nincs erre kapacitása, bekapcsolódik a fejlesztési folyamatokba. A társadalmi és gazdasági problémák sokaságának megoldása a helyi önkormányzatokra hárul. Ezek olyan komoly feladatok és kihívások, amelyeknek tapasztalat, tervezési kapacitás, szakképzett humán erőforrás és megfelelő felszereltség hiányában nem tud megfelelni. A fejlesztési folyamatok keretében a helyi önkormányzatok legfontosabb feladata a helyi fejlesztési stratégiák kidolgozása, a fejlesztési szükségletek és prioritások meghatározása.

A közigazgatási törvény értelmében (2001. évi 215. sz. törvény) az önkormányzatoknak lehetőségük van arra, hogy együttműködjenek más önkormányzatokkal, társulásokat hozhatnak létre, úgynevezett Községi Fejlesztési Egyesületeket (Asociații de dezvoltare intercomunitară). Ezek létjogosultságát a közigazgatási feldarabolttság (közel 3000 község), az önkormányzatok alacsony jövedelemszintje (saját forrásokból), a támogatási alapok lehívásához szükséges korlátozott kapacitás indokolja. Eme társulások előnye a pályázati alapok lehívásában, a társadalmi előrelépésben, hatékony környezetvédelemben, a természeti erőforrások racionális felhasználásában, a gazdasági fejlődésritmus megőrzésében, a foglalkoztatottság növelésében, a kulturális értékek és hagyományok megőrzésében, továbbá a turisztikai potenciál értékesítésében érhető tetten.

A fentebbiekben ismertetett problémák orvoslására dolgoztuk ki a Helyi Fejlesztési Ügynök elnevezésű modellt. E modell alap gondolata egy új feladatkör bevezetése a helyi közigazgatási struktúrába, amely révén gazdója lesz a fejlesztési folyamatoknak, a finanszírozási programok lehívásának és a partnerségek kialakításának. Ez paradigmaváltást feltételez a romániai közigazgatási intézmények keretében, mivel egy alapvetően végrehajtási feladatkörökre összpontosító struktúrában egy innovatív megközelítést próbáltunk érvényre juttatni.

A Helyi Fejlesztési Ügynök

Először 2002-ben közösségi facilitátor néven Erdély két megyéjében, Kolozs és Beszterce-Naszód megyékben indult el a Civitas Alapítvány közösségfejlesztési kísérleti

programja. A modell célja az volt, hogy támogassa a helyi fejlesztési politikák kialakítását, hozzájárulva ezáltal ahhoz, hogy a közösség képes legyen megszervezni önmagát, legyen részt a döntéshozatalban és a helyi problémák megoldásában. Ez a program a két megye tíz vidéki közösségben valósult meg a helyi és megyei önkormányzatok támogatásával. Vidéken leggyakrabban a helyi önkormányzat jelenti az egyetlen aktív szereplőt a helyi fejlesztésben. Annak érdekében azonban, hogy képesek legyenek helyi fejlesztési terveket kidolgozni és életbe ültetni, szükség van az önkormányzatok kapacitásának növelésére.

Ki a közösségi facilitátor? Az a személy, aki mozgósítja a közösség erőforrásait, elősegíti fejlődését, az életszínvonal javulását, mindezt a helyi adottságokra alapozva, de a társadalmi igényekre is figyelve. Fő feladatköre az önkormányzatok és a közösségek menedzsment kapacitásának a növelése, pályázati források mobilizálása a fejlesztési célok elérése érdekében, továbbá a szektorok közötti együttműködés kialakítása. Ami még fontos, hogy lehetőség szerint a helyi közösség tagja.

A közösségi facilitátorok minden résztvevő településen széles körű konzultációt folytattak a partnerségek kialakításához, a helyi fejlesztési tervek elkészítéséhez és az ebből adódó projektekhez (Sapard és Phare, Szociális és gazdasági kohézió), programokhoz szükséges források felkutatásában és elérésében is segítséget nyújtottak a közösségeknek.

A közösségi facilitátor feladatai:

- A közösség problémáinak és erőforrásainak beazonosítása;
- kapcsolattartás a helyi közösséggel;
- helyi fejlesztési stratégia kidolgozása;
- a helyi fejlesztési stratégia gyakorlatba ültetésének menedzselése;
- pályázatok kidolgozása és lebonyolítása;
- az önkormányzati képviselőtestület döntései előkészítésének asszisztálása.

Az emberi erőforrás az, ami képes megmozgatni további erőforrásokat, ezért a hangsúly a fejlesztési folyamatban résztvevő emberi tényezőkre került. Kialakult egy tíz fős csapat, akik képzésben részesültek, majd az önkormányzatokkal kialakított együttműködési szerződések értelmében elkezdték a közösségekben a fejlesztési munkát.

Néhány eredmény:

- minden partner településnek készült egy weboldala;
- kb. száz projektet (közigazgatás, közösségfejlesztés, környezetvédelem stb.) sikerült kidolgozni és különböző támogatási programokhoz benyújtani;
- mind a tíz partnerközség számára elkészült a helyi fejlesztési stratégia;
- a közösségek állami költségvetésen kívüli pénzügyi alapokhoz jutottak hozzá;
- helyi civil szervezetek jöttek létre vagy ezek létrehozása indult el.

A projekt időtartama alatt a közösségi facilitátorok – bár a munkájukat a kiválasztott önkormányzatok keretében végezték – a Civitas Alapítvány munkatársai voltak. A kezdeményezés sikerét bizonyítja, hogy a projekt befejeztével 9 facilitátor folytatni tudta a munkáját, de már mint az önkormányzat alkalmazottja.

Az eredmények azt bizonyították, hogy a kezdeményezés életképes, és lehet szélesebb körben is alkalmazni, azaz az ország összes közigazgatási intézményében, főleg a vidéki térségben.

A Civitas Alapítvány kezdeményezésétől teljesen függetlenül, Temes megyében egy másik civil szervezet, a temesvári Vidékfejlesztési Forrásközpont kezdeményezésében egy hasonló modell, a Helyi Promotor projekt valósult meg ebben az időszakban.

A Helyi Promotor olyan sajátos felkészültséggel rendelkező személy, aki a helyi önkormányzat alkalmazottjaként felismeri azokat a problémákat, amelyek a fejlődést gátolják és intézkedéseket, projektek javasol, kezdeményez ezek megoldására.

A kísérleti projekt keretében 1999-ben 20 Temes megyei önkormányzat (16 község és 4 kisváros) vett részt a programban.

A következő években három alkalommal is sor került a hálózat bővítésére.

Megvalósított eredményeik:

- 35 sikeres pályázat;
- helyi kezdeményezési csoportok létrehozása és 15 pályázat elkészítése;
- 15 helyi fejlesztési terv kidolgozása;
- nemzeti és megyei versenyeken megszerzett kitüntetés és elismerés;
- közösségi társulások létrehozása.

E két kísérleti projektből, egy széles körű partnerség keretében született meg a Helyi Fejlesztési Ügynök (HFÜ) modell. A helyi fejlesztési folyamat végső célja a helyi versenyképesség és életszínvonal javítása, amely csak úgy valósulhat meg, ha a helyi hatóságok olyan szervezeti kapacitást fejlesztenek ki, amely képes hatékony és hatásos helyi fejlesztési politikát fenntartani. Ez a helyi fejlesztési célkitűzés két fontos tényező révén valósulhat meg:

- Ha a közösség felelősségteljesebb a saját helyzetével és problémáival szemben, és aktívan bekapcsolódik ezek megoldásába.
- Ha javul a közösség tervezési és szervezési kapacitása.

Mindkét program magába foglalta ezeket a célkitűzéseket. A két program tapasztalata a helyi önkormányzatok intézményi fejlődése terén bizonyítja a modell értékét és a közösségek számára nyújtott előnyöket.

A Helyi Fejlesztési Ügynök a helyi önkormányzat, vagy a kistérségi társulás, avagy a helységben aktív civil szervezet alkalmazottja, akinek az a feladata, hogy képessége, tudása és információi birtokában támogassa a helyi fejlesztési folyamatokat az alábbiak révén: a helyi fejlesztési stratégia kidolgozási folyamatának az elősegítése, fejlesztési projektek kidolgozása és megvalósítása, partnerségek kialakítása, a község láthatóságának és ismertségének a növelése (a községi honlap elkészítése és aktualizálása).

A Helyi Fejlesztési Ügynök feladatköre

A Helyi Fejlesztési Ügynök feladatköre az alábbi tizenegy pontban foglalható össze:

- a közösségi erőforrások beazonosítása és mozgósítása;

- a helyi fejlesztési kezdeményezések elindításához és a stratégiai tervezéshez szükséges kedvező cselekvési keret kialakítása és támogatása;
- projektmenedzsment;
- a helyi formális és non-formális vezetők beazonosítása, helyi kezdeményező csoportok kialakítása;
- a közösségi problémák feltárása;
- a különböző érdekcsoportok közti közvetítés, intézményközi és országos, avagy nemzetközi együttműködések kialakítása;
- a közösség tájékoztatása, tanácsadás;
- a helyi szereplők segítése abban, hogy részt tudjanak venni a helyi és regionális fejlesztési tevékenységekben;
- marketing és településnépszerűsítő tevékenységek;
- pályázatírás, forrásszervezés;
- a helyi igényeken és szükségleteken alapuló egyéb tevékenységek.

Az önkormányzati törvény alapján az önkormányzat hatáskörébe tartozik többek közt a különböző szakterületeket lefedő stratégiák, előrejelzések és társadalmi gazdasági fejlesztési programok elfogadása, közszolgáltatások biztosítása, területrendezési és területfejlesztési projektek megvalósítása és nyomon követése, infrastruktúra kiépítése, karbantartása és felújítása is.

A fenntartható fejlődés elengedhetetlen feltétele a helyi önkormányzat reformja, mégpedig versenyképes és hatékony helyi politikákra épülve, ezzel javítva a helyi kormányzási kapacitást. Ám a hosszú távú és szélesebb körű változások érdekében ugyanígy fontos lenne javítani a decentralizált közszolgáltatások biztosításán, tisztázni kellene a különböző illetékes intézmények fejlesztési hatásköreit, növelni kellene az adózási rugalmasságot, meg kellene erősíteni az önkormányzatok kapacitását, hogy képesek legyenek fejlesztési politikákat és stratégiákat kidolgozni és életbe ültetni, ennek érdekében pedig európai uniós forrásokat elérni és ezeket menedzselni.

A közpolitikai folyamat a helyi fejlesztés terén a következő lépéseket foglalja magába: tájékoztatás, adatgyűjtés, fejlesztési prioritások megfogalmazása, stratégiák kidolgozása ezek gyakorlatba ültetése és a közpolitika kiértékelése.

Az önkormányzat szervezési módja, a fejlesztési politikára vonatkozó felelőségek letisztázatlansága megnehezítette a fejlesztési politikák kidolgozását és megvalósítását. A versenyképes fejlesztési politika meghatározását befolyásolta az is, hogy nem létezett vagy nem volt kidolgozva a fejlesztési közpolitikák elfogadására alkalmazható módszertan.

A két program tapasztalata azt mutatja, hogy a Helyi Fejlesztési Ügynök funkció egy hatékony intézmény lehet helyi szinten, amelynek szerepe:

- A közösség fejlődését fékező sajátos problémák azonosítása;
- megfelelő megoldások kezdeményezése a helyi közösség részvételével;
- tevékenységi stratégiák kidolgozása;
- olyan intézkedések beazonosítása, amelyek az elvárt eredményeket elérését és a projektek megvalósítását segítik elő.

Erre alapozva fejlődött és jutott országos szintre a Vidékfejlesztési Konzorcium keretében a Helyi Fejlesztési Ügynök modell. Az országos program keretében a következő tevékenységek valósultak meg:

- Hat forrásközpont létrehozása és működtetése. A forrásközpontok az érdeklődő önkormányzatokat segítik a megfelelő személy kiválasztásában és koordinálják a HFÜ-k munkáját.
- Képzések szervezése a forrásközpontok vezetőinek és a HFÜ-knek.
- Az ország nagyobb városaiban népszerűsítő regionális konferenciák szervezése, amelyekre a polgármestereket, helyi tanácsosokat és a megyei tanácsok képviselőit hívták meg. Ugyanakkor egy országos szintű konferenciára is sor került Bukarestben, amelyre az országos közigazgatási szerv, valamint a parlament képviselői voltak hivatalosak.
- Nemzetközi konferencia szervezése Temesváron, hogy a fejlesztési modellt más kelet- és délkelet-európai országok is megismerhessék (Szerbia, Ukrajna, Törökország, Örményország, Grúzia, Macedónia stb.).
- Információs füzeteket kiadása – RoADL (5 db román nyelven).
- Két levelezőlista (yahogroups) jött létre a HFÜ-kkel való aktív kapcsolattartás érdekében.
- Közpolitikai tanulmány készült a HFÜ-modell országos szintű alkalmazásának szükségességéről és a hivatalos országos vidékfejlesztési és közigazgatási rendelkezésekbe való bevezetés céljából (Policy Paper).

A projekt kezdeti évében (2004) 80 Helyi Fejlesztési Ügynök kezdett el dolgozni, majd 2005 és 2006-ban további 170 fő kiválasztására és képzésére került sor, akik a következő témájú képzéseken vettek részt: közösségfejlesztés, projektmenedzsment, pályázatírás, önkormányzatok működése és közpolitikák. A gyakorlat azt bizonyítja, hogy a tanulási, tapasztalatszerzési időszak lejárt és a Helyi Fejlesztési Ügynökök a közösségek számára fontos erőforrást jelentenek. Ugyancsak ebben az időszakban, a közigazgatási törvény, továbbá az Európai Unió vidékfejlesztési programja (pl. a LEADER Program) által nyújtott új lehetőségek hatására a Helyi Fejlesztési Ügynökök kistérségi társulások kialakítását kezdeményezték annak érdekében, hogy közösen lássanak el bizonyos közszolgáltatásokat, valamint, hogy növeljék esélyeiket az EU-s és más állami pénzforrások elérésében. Pozitív példaként említenénk meg itt Kolozs megyét, ahol 2006-ban két ilyen kistérségi társulás alakult meg. A program sikerét és fenntarthatóságát mutatja, hogy bár 2006 augusztusában lejárt a külső támogatás, a HFÜ hálózat továbbra is él, a központi és a megyei intézmények anyagi támogatása nélkül is.

A Helyi Fejlesztési Ügynökök között folyamatos információcserék, helyi és közös projektek, partnerségek alakulnak ki. A LEADER program elindulása új lehetőségeket nyitott meg a vidéki közösségek számára és az évek során az ilyen típusú kezdeményezésekben szakmai tapasztalatra szert tett Helyi Fejlesztési Ügynökök számára is. Ennek a programnak különös jelentősége van, hiszen a helyi akciócsoportok megalakulására és működtetésére nemcsak a LEADER program anyagi forrásainak az elnyerése miatt van szükség. A legfontosabb és talán a LEADER program egyik legnagyobb sikere az lehet, ha a térségek szereplői megértik a partnerség és az együttműködés fontosságát, és intenzív kooperáció alakul ki a térségben élő három szektor képviselői között. Ha mindenki számára a

társág fejlődése közös érték és érdek, amelyért cselekvő részvételre képesek, akkor megalapozhatják a térség fenntartható fejlődését, amihez nem csak a LEADER program forrásai járulhatnak hozzá. Ha csak formális partnerségek alakulnak ki, akkor azok nem képesek a térség fejlődését hosszú távon, fenntarthatóan szolgálni.

Ahhoz, hogy egy vidéki térség e program kedvezményezettjévé váljon, szükség van egy sajátos térségfejlesztési stratégiára, amely a térség fejlődése szempontjából fontos életképes projektek megvalósulását teszi lehetővé. A stratégia kiindulópontját a helyi közösségek által meghatározott igények és erőforrások jelentik. Nem utolsó szempont, hogy a térségnek rendelkezni kell a megnyert pénzügyi alapok menedzseléséhez, a projektek megvalósításához szükséges kapacitással, főként tapasztalt emberi erőforrással. Azok a közösségek, ahol a részvétel, a közösségbe való gondolkodás az előző projektek során a HFÜ segítségével elindult, az ő irányításával könnyebben tudtak ráhangolódni a LEADER program alapelveire, és sikerült kiépíteniük a partnerséget, kidolgozniuk a stratégiát és szerepet vállalni a fejlesztésben.

A Helyi Fejlesztési Ügynök modell sajátos alkalmazása

2005-ben az amerikai unitárius univerzalista egyház mellett működő Project Harvest Hope alapítvány, amely már jó ideje támogatta az erdélyi unitárius közösségeket, azzal a kéréssel kereste meg a Civitas Alapítványt, hogy segítsen hatékonyabb fejlesztési folyamatokat elindítani a vidéki közösségekben az ő támogatásukkal. Így indult el 2006-ban a „Partnerségben az önfenntartó vidéki unitárius közösségekért” elnevezésű projekt, amely a Helyi Fejlesztési Ügynök modell sajátos alkalmazása. Sajátossága abban rejlik, hogy olyan közösségekben valósul meg, amelyekben nincs helyben az önkormányzat, sok esetben más értelmiségi sem (mivel a tanítók is legtöbb esetben ingáznak és nem élnek együtt a közösséggel), csak a lelkész. Ő a helyi fejlesztési folyamatok „gazdája”. Hozzá kell tenni, hogy ez a lelkész egyéni vállalásán múlik. Fő partnerünk ez esetben nem az önkormányzat, hanem a helyi unitárius egyházközösség.

E projekt célja elősegíteni a vidéki unitárius közösségek fenntartható fejlődését. A fenntarthatóság elsősorban a közösségi együttműködés megalapozásában és a stratégiai tervezésben rejlik. Azok az egyházközösségek, amelyek arra vállalkoztak, hogy részt vegyenek egy ilyen fejlesztő folyamatban, a közösségből hoztak magukkal egy-két vállalkozó szellemű és akarató személyt. A helyi fejlesztőket és a lelkészeket képzéssorozatok révén készítettük fel erre a munkára, majd minden közösségben részvétel alapú, közösségi tervezések eredményeként születtek meg a fejlesztési törekvések vázlatai. Az unitárius helyi fejlesztők feladatköre szinte azonos az eredeti modellben meghatározott Helyi Fejlesztési Ügynök feladatkörével. E programunk keretében a helyi fejlesztők számára munkapontok kiépítésére is sor került, és minden közösség résztámogatást kapott a legfontosabb projekt kivitelezésére. A más-más sajátosságokkal rendelkező közösségekben különböző tervek megvalósítására került sor, köztük falugondnokság elindítására, művelődési ház konyhával, illetve mellékhelyiségekkel való bővítésére, játszótér és faluközpont

kialakítására, közösségi ház létrehozására stb. Mindeközben e fejlesztési munkákban aktívan részt vevő lelkészek és fejlesztők hálózatba szerveződtek. E hálózati együttműködés a következőket foglalja magában:

- rendszeres találkozók (kéthavonta, mindig más-más helyen);
- tanulmányutak (hazai és külföldi);
- képzések;
- szakmai anyagok szórása;
- információszórás, kapcsolattartás (levelezőlista);
- pályázati tanácsadás, pályázatírás.

Jelenleg nyolc unitárius közösség és a Civitas Alapítvány munkatársai szerveződnek eme szakmai együttműködésbe, amely most már önálló hálózattá alakult.

Következtetések

A Helyi Fejlesztési Ügynök modell kidolgozása és gyakorlatba ültetése során pár olyan következtetést, tanulságot vonhattunk le, amely más hasonló kezdeményezések esetében is hasznos lehet.

A hálózat fenntarthatósága. Először egy tíz közösséggel való partnerség keretében, kísérleti projektként induló kezdeményezésként indult útjára ez a modell. Azután az országos projekt keretében kibővült a Helyi Fejlesztési Ügynökök köre, és a hálózat is egyre nagyobb lett. Az elért eredmények mellett fontos volt és egyben kihívást is jelentett a kialakított hálózat menedzsmintájának és a fenntartási költségek biztosítása. Mivel a kezdeményezést civil szervezetek indították, a nagyszámú kedvezményezettek és a számos résztvevő önkormányzat miatt egy ilyen struktúra, működtetése jelentős anyagi erőforrásokat kíván. Ezek biztosítása gyakran meghaladja egy civil szervezet kapacitását. A mi esetünkben megpróbáltuk meggyőzni az állam képviselőit, hogy vállalják fel ezeket a költségeket. A legjobb megoldás számunkra az lett volna, ha a Helyi Fejlesztési Ügynökök a közalkalmazottak soraiba kerültek volna, és a fizetésük és a hálózat fenntartása az állami költségvetésből lett volna biztosítva. Ezt a célkitűzést csak részlegesen sikerült elérni, mivel több megoldás adódott az alkalmazásukra, de más-más beosztásba kerültek (-miután nem létezett még országos szinten ehhez hasonló feladatkörű közalkalmazotti tisztség), és ez azt is maga után vonta, hogy egyéb feladatkört is be kellett betölteniük.

E fejlesztési modell gyakorlati alkalmazása során többszörösen meggyőződhattünk arról, hogy meghatározó szerepe van a hálózatnak és a hálózati koordinációnak. A fejlesztési munka ugyanis nem mutatja meg rövid távon az eredményeket, ennél fogva lényeges a kitartó, folyamatos munka. A hálózat, amely szakmai együttműködést biztosít, lelki erőt és megerősítést is ad a helyi fejlesztőknek. Azáltal, hogy egymás hasonló helyzetéről, kihívásairól, tapasztalatairól, kezdeményezéseiről folyamatosan hallhatnak, azokat megoszthatják egymással, sokat fejlődnek. A rendszeres találkozók erre teremtenek alkalmat, továbbá arra is, hogy az éppen aktuális kérdésekről a Helyi Fejlesztési Ügynök szakemberekkel is beszélgethessenek. Mindehhez az elkötelezett civil szervezeti háttér,

amely szakmai koordinációt biztosít, és nem engedi ellaposodni a folyamatokat (és adott esetben pályázati forrás hiányában is a saját erőforrásaiból fordít eme hálózat fenntartására), elengedhetetlen.

Strukturális rugalmasság szükségessége. A modell gyakorlatba ültetése során többször megtapasztaltuk, hogy úgy szervezeti, mint egyéni rugalmasságra szükség van a különböző fejlesztési projektek kezdeményezéséhez és megvalósításához. A bürokratikus önkormányzati struktúra nem feltétlenül ideális egy-egy ilyen fejlesztési projekt kezdeményezésére és kivitelezésére. A többszintű követelményrendszer (finanszírozók, állam és helyi szintről) sok esetben hátráltatja a fejlesztési munkát, ezért hasonló kezdeményezések esetében azt javasoljuk, hogy vegyék figyelembe a szervezeti struktúra rugalmasságát.

Szektorok közötti partnerség. Maga a projekt egy civil kezdeményezés volt, amely arra törekedett, hogy a közsféra működését, feladatellátását hatékonyabbá tegye. A projekt kétszintű szektorközi partnerséget kezdeményezett: a projekt szintjén és helyi szinten, ahol a Helyi Fejlesztési Ügynökök dolgoztak. Kimutatható, hogy azok a fejlesztési ügynökök, akik munkájukba bevonták az önkormányzat mellett a civil szervezeteket is, sokkal sikeresebb és fenntarthatóbb folyamatokat indítottak el.

Az a hálózati munka, a kommunikáció, a tapasztalatcseré és a csapatmunka, ami a Helyi Fejlesztési Ügynök-program keretében kialakult, fontos szerepet játszott a további sikeres projektek előkészítésében és megvalósításában.

Irodalom

- Anderson, J., E. (1984): Public Policy Making: An Introduction. Boston:Houghton Mifflin Company.
- Andheier, Helmut (2005): Nonprofit Organisations – Theory, management and policy. New York:Routledge Weimer, D., L., Vining, A., R. (1989): Policy Analysis. Concepts and Practices, New Jersey:Prentice Hall, Employment in rural areas: closing the jobs gap COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE COUNCIL AND THE EUROPEAN PARLIAMENT 07): Civitas Alapítvány a Polgári Társadalomért, Kolozsvár:Polis kiadó (képzési anyag).
- Stratégiaiák: Románia Nemzeti Vidékfejlesztési Terve, 2011, Bukarest. Közigazgatás Kapacitásnövelési Operatív Program, Románia.
- Weboldalak: www.insse.ro

Jegyzetek

- 1 (http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_en.htm)
- 2 Employment in rural areas: closing the jobs gap 2006
- 3 Közigazgatási szempontból Románia területe NUTS 5-ös szinten 319 településből áll (ebből 103 municípium rangú), ami a városi térséget jelenti, és 2851 községből, ami a vidéki térséget jelenti a 350/2001-es és 351/2001-es törvények alapján. A községek nagyrészt több falut, települést tömörítnek magukba (összesen 12.946 falu), amelyek nem rendelkeznek közigazgatási intézményekkel.
- 4 Romániai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Minisztérium adatai szerint – www.madr.ro
- 5 Halászati és Mezőgazdasági Kifizetési Ügynökség adatai szerint – www.apdrp.ro
- 6 A Közigazgatás Kapacitásnövelési Operatív Program egyike a hét Romániában működő operatív programnak. Az operatív programoknak fontos szerepük van az Európai Uniótól kapott, a strukturális alapokból jövő támogatások lehívásában.

Tisztel Olvasóink!

A Civil Szemle folyóirat jelen lapszámtól kezdve újabb – Kisebbségek és Civil Társadalom elnevezésű – rovattal bővül, melynek indítását a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Nemzetiségi és Civil Társadalmi Kapcsolatokért Felelős Helyettes Államtitkárságának támogatása teszi lehetővé.

Az új rovat célja, hogy bemutassuk a különböző kisebbségi civil társadalmi szerveződések, programok, kezdeményezéseket, és ezáltal olvasóink árnyaltabb és problémaorientáltabb képet kapjanak a hazai civil társadalom ezen nagyon fontos, ám magára kevés figyelmet irányító szegmenséről.

Kisebbségek és civil társadalom rovatunkba az alábbi témákban várunk írásokat, tanulmányokat:

- kisebbségi, nemzetiségi, etnikai csoportok civil szerveződései és közösségi-társadalmi hatásai,
- innovatív modellkísérletek és hatásai, helyi kezdeményezések bemutatása,
- a kisebbségi, nemzetiségi, etnikai csoportokhoz kötődő civil/nonprofit szektorra vonatkozó hazai és nemzetközi elemző tanulmányok, tudományos kutatások eredményeinek ismertetése,
- kisebbségi civil szerveződések és a szakpolitika kapcsolata,
- civil/nonprofit szektort érintő esettanulmányok, interjúk,
- a területhez kapcsolódó tudományos hazai és külföldi írások és kiadványok recenziója.

A cikkötleteket, írásokat folyamatosan várjuk a civilszemle@gmail.com e-mail címre. A cikkek formai elkészítésére vonatkozó formai szempontok megtalálhatók a www.civil-szemle.hu weboldalon.

Bízunk abban, hogy új rovatunk érdekes betekintést nyújt az Olvasóknak a civil/nonprofit szektor e speciális szegmensébe.

Civil Szemle Szerkesztősége

EDITORIAL PREFACE

Dear Readers,

The Civil Szemle (Civil Review) journal will, from this issue onwards, introduce a new section: Minorities and Civil Society. The creation of this new focus area has been sponsored by the Office of the Deputy Secretary of National and Civil Relationships of the State Ministry for Administration and Justice.

The aim of this new section is to present the array of different minority social organisations, programmes and initiatives, to give our readers a more differentiated and problem-oriented picture of this important, yet rarely attracting attention, field of the Hungarian civil society.

We await the submission of papers for the Minorities and Civil Society section in the following subjects:

- minority, national heritage and ethnic groups' civil organisations and their socio-communal effects,
- innovative model experiments and their effects, presentation of local initiatives,
- analytical and international comparative studies of civil/non-profit activities relating to national and ethnic groups, and presentation of such studies,
- minority civil organisations and public policies
- case studies and interviews relating to the civil/non-profit sector,
- reviews of domestic and foreign literature on the subject.

Article ideas and papers should be sent by e-mail to civilszemle@gmail.com. Formal criteria for submissions are summarised on the www.civilszemle.hu.

We hope that this new section will allow a valuable insight to our readers into this segment of the civil/non-profit sector.

The Editors of the Civil Szemle

Fotó: Magyar Máltai Szeretetszolgálat Jelenlét program

A VÁROS PEREMÉN: GYÖRGYTELEP

Csonkáné Utasi Katalin–Dusa Ágnes–Fehér Angéla

Bevezető

■ Munkánk és a napi életünk során is nap, mint nap szembesülünk azzal, hogy a mai társadalom „átlagembere” mennyire nem ismeri a magyarországi cigány/roma közösség kultúráját, történelmét, nyelvi megoszlását. A tudatlanságból és az ismeretlentől való félelemből születik meg aztán az az előítélet, amely napi szinten sújt több ezer gyermeket az iskolában, valamint felnőttet a hivatalban, a munkaerőpiacon. A cigány kifejezés olyan jelentésekkel terhelőddött az elmúlt évtizedekben, évszázadokban, amely kiskortól fogva arra szocializálja a többségi társadalom tagjait, hogy ettől a népcsoporttól félni kell.

Azzal is nagyon sokszor találkozunk, hogy a szegénységet, a mélyszegénységben élőket egyre gyakrabban azonosítják a cigánysággal, megfosztva így egy saját nyelvvel, kultúrával rendelkező népcsoportot attól, hogy valódi érdekérvényesítést hajtson végre, valódi öndefiníciót alkosson meg magának.

Tapasztaljuk továbbá, hogy individualista társadalomban felnövő fiatalok nem vesznek részt a társadalmi felelősségvállalásban, jószerével saját életükben sem akarnak felelősséget vállalni. A probléma nem csak Magyarországon merült fel, de uniós szinten is foglalkoznak a kérdéssel.¹ Az iskolapadból kikerülő fiataloknak egyre inkább szembe kell nézniük a munkanélküliség problémájával. Az EUROSTAT 2009. novemberi adatai alapján a 25 évnél fiatalabbak munkanélküli rátája 21 százalékra emelkedett a 2008-as év 16,6 százalékához képest. A munkavállaláshoz szükséges készségek és képességek hiányában

nehezebb bekerülni a munka világába. Ezeket a hiányosságokat lehetne pótolni az önkéntes munkában nyert tapasztalatokkal, illetve a munkanélküliség várakozó állapotában is olyan aktív tevékenységekre lehetne ösztönözni a fiatalokat, amely növelné saját önbecsülésüket, hasznosságukat, így megelőzve a hosszas munkanélküliség mentális problémáinak kialakulását, a társadalmi kirekesztődés kezdetét.

Hisszük azt, hogy lehet és kell változtatni a roma/cigány népcsoport megítélésén, mindezt az egyének, a kisebb közösségek szintjén elkezdve és megvalósítva. A középiskolásokkal folytatott párbeszéd és közös munka pedig lehetőséget, színteret biztosít a változási folyamatnak.

Jelen tanulmányban egy olyan komplex, halmozottan hátrányos helyzetű, elsősorban cigány/roma származású családokkal foglalkozó integrációs programot szeretnénk ismertetni az olvasókkal, amely egyedülálló módon fiatal középiskolások bevonásával valósul meg Pécs város egyik szegregátumában. Bemutatjuk a tevékenységet végző Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület törekvéseit, a program célterületének és célcsoportjainak sajátosságait, valamint írunk a program alapjairól, szükségességéről.

A pécsi Jelenlét program helye a Magyar Máltai Szeretetszolgálat komplex rendszerében

A pécsi Jelenlét program elindítását és a program stabilitását az a három pillér jelenti, amelyek alapját képezik a Szeretetszolgálat tevékenységeinek. Munkánkat egyrészt intézményeink működtetésén keresztül, másrészt modellprogramjainkkal, harmadrészt kiterjedt önkéntes hálózatunk segítségével látjuk el.

A gyöngytelepi munka megkezdésének alapja tehát a teleprehabilitációs „Jelenlét alapú modellprogramok” (Tarnabod, Táska, Erk, Monor, Veszprém), valamint a Szeretetszolgálat pécsi intézményrendszere és önkéntes hálózata volt.

Modellprogramok

Programjaink főként a mélyszegénységgel érintett, slumosodott területeken nyújtanak hiánypótló szolgáltatásokat azoknak a rászorulóknak, akiknek túlnyomó többsége a nem megfelelő lakás mellett súlyos munkavállalási és megélhetési gondokkal, etnikai kirekesztéssel is sújtott, társadalmi hátrányaik pedig olyan mértékűek, amelyekkel önerőből, vagy a meglevő szociális támogató rendszer segítségével képtelenek megküzdeni.

Tabán Reintegrációs Program – Monor (kisvárosi szegregátum). A Tabánban megvalósított integrációt segítő iroda, 2009-től Ifjúsági Információs Pont célja, hogy a telepen élő emberek olyan plusz szociális, jogi, oktatási és egészségügyi szolgáltatásokhoz férjenek hozzá, amelyek segítik beilleszkedésüket a többségi társadalomba. Az iroda szakmai struktúrájának kialakításakor az a cél vezette a szakembereket, hogy tevékenységük a szegregáció ellen hasson, ezért az iroda alapvető funkciója nem a városban

máshol hozzáférhető alapszolgáltatások helyben történő megvalósítása, hanem ezekhez a szolgáltatásokhoz történő hozzáférés megszervezése, valamint a speciális szükségletek kielégítése.

Jelenlét Program – Táská (kisfalu szegregátuma). 2005–2006 között a romatelepeken élők számára kiírt nyertes pályázatok kapcsán kerültünk kapcsolatba a teleppel, ahol lakhatási, szociális integrációs és tanoda programokat valósítottunk meg. Bár a „Telepfelszámoló program” 2006 decemberében véget ért Táskán, a megkezdett integrációs tevékenységet a továbbiakban is folytattuk. A helyi általános iskola pedagógusai részére tréninget tartottunk „Integráció vagy inklúzió” és „Iskolai integrációs program” témában. Az összes felsőtagozatos diák részére csoportos pályaorientációs fórumot tartottunk.

Befogadó Falu Program – Tarnabod, Erk (szegregált kistelepülés). A program célja a heves megyei Tarnabod településen évtizedek óta fennálló társadalmi hátrányok – az iskolázatlanság, munkanélküliség, a mélyszegénység, a rossz strukturális ellátottság, rossz egészségi állapot és az ezekhez kapcsolódó pszicho-szociális problémák enyhítése, egyéni megküzdési módok kialakításának segítése, valamint közösségi cselekvési programok generálása, amelyek hosszú távon segíthetik a közösség jólétét és mintát, eszközöket adnak a helyiek kezébe problémáik enyhítésére.

Toronyház Program – Veszprém (nagyvárosi vertikális szegregátum). A korábban virágzó épület mára „Pokoli torony” néven híresült el a településen, mivel az épület jelenlegi állapota nagyon leromlott. Információs pont működik a házban, annak érdekében, hogy a szegregátumban élő helyi lakosok hozzájussanak az alapvető szolgáltatásokhoz. Elsődleges cél a toronyház közegészségügyi helyzetének javítása, az életveszély-elhárítás, a közösség megerősítése, valamint olyan szociális szolgáltatások bevezetése, mint a családok átmeneti otthona, vagy krízislakások kialakítása.

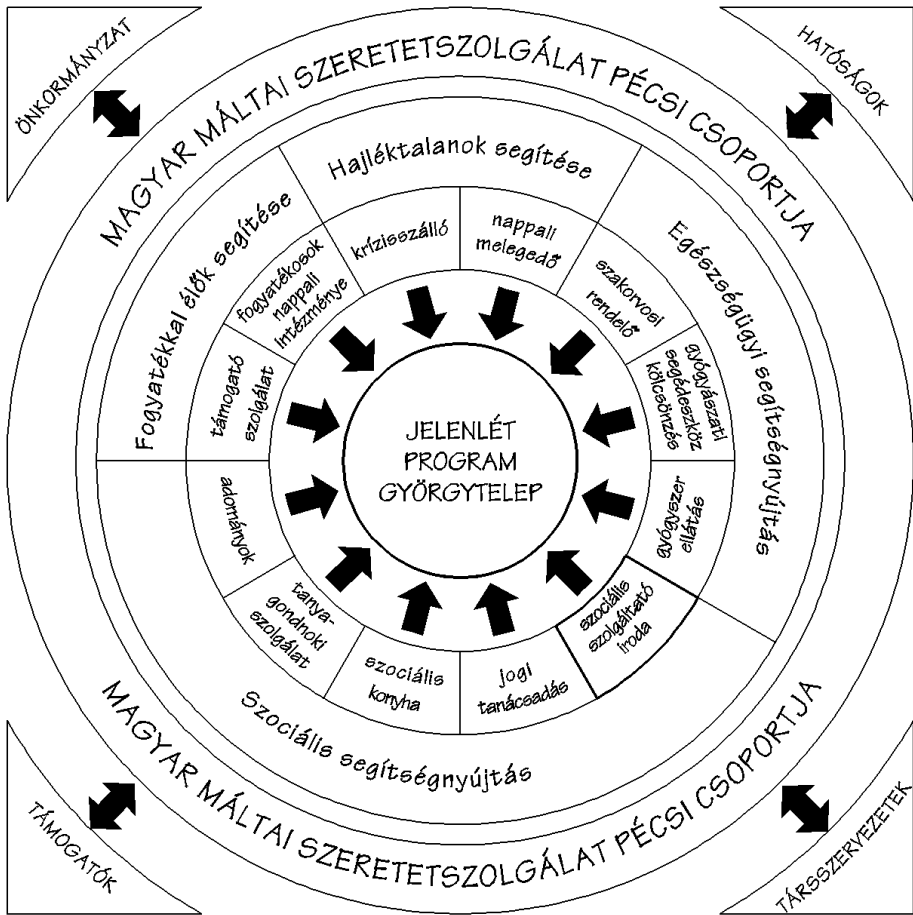
A Magyar Máltai Szeretetszolgálat pécsi intézményrendszere

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat Pécsen két telephelyen hat szociális ellátást működtet, amelyek a hajléktalanok, az idősek és szociálisan rászorulóknak, valamint a fogyatékkal élők életkörülményeinek javítását célozzák. Az intézményekben dolgozó munkatársak tapasztalatai, szakmai háttere, az intézményi infrastruktúra hatékony használata lehetővé teszi, hogy a törvényekben meghatározott feladatokon túl programokat, projektet is működtessünk. A szociális ellátások több ponton kapcsolódnak a györgytelepi programunkhoz. A szociális konyha a telepi családok számára biztosít ingyenes étkezést, esetenként krízis élelmiszer csomagot. A tanyagondnoki és támogató szolgálatok a város egészségügyi és szociális ellátórendszeréhez való hozzáférést tesznek lehetővé. A fogyatékosok nappali intézménye munkatársai szakmai segítséget nyújtanak a gyermekprogramok módszertanának kialakításához. Igyekszünk bevonni a hajléktalanellátást igénybevevőket is a Jelenlét program közösségi akcióiba, így megtapasztalhatják, hogy ők is képesek segítséget nyújtani.

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat pécsi önkéntes hálózata

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat Pécsi Csoportjának orvosi rendelője 21 önkéntes orvos és 18 asszisztens részvételével lehetőséget biztosít a telepen élők számára a szakorvosi ellátás igénybe vételére tekintet nélkül arra, hogy rendelkeznek-e a szükséges okmányokkal. Gyógyszert, kötszert és gyógyászati segédeszközt bocsátanak a rászorulóknak rendelkezésére. A betegségek megelőzése, korai fázisban történő felismerése érdekében rendszeres szűrővizsgálatokon vehetnek részt a györgytelepiek. Az adományok elosztásáról és telepi családokhoz kerüléséről önkéntesek gondoskodnak. Vitás jogi esetekben 9 jogász önkéntes tanácsadó szolgálata teszi lehetővé a könnyebb eligazodást.

1. ábra. A Jelenlét program helye a Magyar Máltai Szeretetszolgálat pécsi önkéntes hálózatában

Mindhárom tevékenységi terület (modellprogramok, intézményrendszer, önkéntes munka) erőforrásait, tapasztalatait, lehetőségeit a célterületre fókuszálva alakítottuk ki komplex rehabilitációs programunkat. Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata a program működéséhez a kezdetektől fogva hozzájárul, eredményeit elismeri. A Györgyteleppel kapcsolatos döntéshozatali folyamataiban szakembereinkre támaszkodik.

A programban az önkéntesekkel kapcsolatos tevékenységeink finanszírozásához a Nyolc Boldogság Alapítvány közreműködésével a Norvég Civil Alaptól kaptunk támogatást. A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium a „2010 A szegénység és a társadalmi kirekesztés elleni küzdelem európai éve” programsorozat keretében támogatta az önkéntes projektet.

Jelenlét Program – Pécs-Györgytelep (nagyváros szegregátuma). Györgytelep Pécs keleti városrészében található. A város legnagyobb kiterjedésű és lélekszámú szegregátuma. A Hősök tere, és Györgytelep kiterjedése: nyugaton a Komlói út, északon a városhatár, délről a Kénes úti kereszteződés, keleten pedig egy völgyben futó vízfolyás határolja le a területet.

A XIX. század közepén létesített györgytelepi bányászkolóniába az 1970-es évektől kezdődően kezdték betelepíteni azokat a romákat, akik a Mecseken az erdei cigánytelepeken éltek. Abban az időben ezek voltak a pécsi lakásállomány legrosszabb lakásai, ez volt a város legalacsonyabb presztízsű negyede. Bizonyos településszerkezeti egységeken a mai napig nem végeztek komolyabb felújítási, karbantartási munkálatokat, így Györgytelepen erőteljes slumosodási folyamat kezdődött el. Ez magával vonzotta a Meszesi lakótelep leértékelődését is, a lakosság elszegényedése miatt belső migrációs folyamatok indultak a városon belül, a magasabb presztízsű lakosság a város frekvenciáltabb részére költözött, és egyúttal megindult az elszegényedett lakosság kiköltözése a keleti városrészbe (Neumann–Zolnay 2008).

A Györgytelep keresztmetszeti képének bemutatásához saját résztvevő megfigyeléseinket, felméréseinket és kutatásainkat használtuk fel, valamint a Pécs keleti városrészének vizsgálatáról készült tanulmányokat² vettük alapul.

Pécs város népességének korcsoport szerinti megoszlásában mindössze 15,5 százalék a tizennégy éven aluliak aránya, míg Györgytelepen ez az arány meghaladja a 29 százalékot. Közel 80 százalékban a telepet cigányok lakják. Nagyon magas a legfeljebb nyolc osztályt végzettek aránya (64 százalék), amely kihat a városrészekben lévő munkanélküliség nagyságára is (Neumann–Zolnay 2008).

A 2010-es demográfiai felmérésünk és résztvevő megfigyeléseink alapján elmondható, hogy a komfort nélküli lakások aránya jelentős; Györgytelepen a 32 háztartásból csupán 6 háztartás rendelkezik vezetékes vízzel, csatorna nincs a lakásokban. A 32 háztartásból 21 rendelkezik legális szerződéssel az áramszolgáltatónál, illegálisan használják az áramot 5 háztartásban, és 6 háztartásban egyáltalán nincs áram. Az önkormányzati lakások aránya magas, de jelentős az önkényes beköltözők száma is. A legalacsonyabb lakbér 1150 Ft/hó, a legmagasabb összeg havonta 4932 Ft. A lakások többsége olyan állapotban van, hogy sokat közülük nem is lehetne felújítani. Sokkal jelentősebb a környezet elhanyagoltsága, mint a közeli meszesi városrészben. A lakókörnyék állapota egyértelműen

utal az ott lakók életmódjára. Akadozó a hulladékszállítás, illetve elvétve történik meg a folyékony hulladék elszállítása a külső illemhelyekből (a lakásokhoz külső árnyékszék tartoznak). Hiányos a közvilágítás. Újra és újra képződnek az illegális szemétlakók, általános a patkány és egyéb kártevők jelenléte, amely miatt a területen többször hirdettek járványveszélyt. A lakosság többnyire tűzifával fűt, de gyakori, hogy tüzelőanyag helyett kommunális szeméttel, bútorokkal, textilekkel fűtenek, amelynek komolyabb légszennyezési és egészségkárosító következményei is vannak.

A rossz szociális helyzet kihatással van az ott élők egészségi állapotára is. A felnőtteknél jellemzően nagy számban fordul elő a magas vérnyomás és szívbetegségek, a gyermekeknél az asztma és a felsőlégúti betegségek vannak az első helyen a krónikus megbetegedések közül. A telepen élő gyerekek egy része komoly nyelvi hátránnyal, szocializációs különbségekkel indul az iskolába. Tapasztalataink szerint van gyermek, akit eleve magatartásproblémái miatt irányítanak speciális iskolába. A gyerekeket már az alsótagozatos osztályokban folyamatos kudarcok érik, ráadásul a szülők sem motiválják gyermekeiket a tanulásra. Már maguk a szülők is munkanélküliek, így a fiatalok sem látnak maguk előtt jó példát, sok esetben a szülők sem segítséget, sem helyes mintát nem tudnak adni a tanuláshoz (Forray 2002). A rendszerváltás után bizonyos középiskolák leértékelődtek, amelyeket a cigány gyerekek is el tudtak volna végezni. Ezek a szakmunkásképző intézetek „potenciális munkanélküli-képzők”, már a roma gyerekeknek sem vonzóak, más jellegű szakiskolába pedig nagyon nehezen tudnak bekerülni. „Ma már a legnagyobb szakadék az érettségizettek, illetve az érettségivel nem rendelkezők munkaerő-piaci esélyei között húzódik.” (Zolnay 2011). Vannak próbálkozások, modell jellegű kísérletek, hogy egyes gimnáziumok hátrányos helyzetű fiataloknak nyújtanak a továbbtanuláshoz lehetőséget, de nagyon kevés roma származású fiatal tud megfelelni az iskolában elvárt feltételeknek. Tapasztalataink szerint többnyire 15-19 évesen kikerülnek az oktatási rendszerből, a lányoknál nem ritka a korai gyermekvállalás miatti kimaradás sem. A fiatalok megfelelő szakképzettség nélkül kevés esélyt kapnak rá, hogy bekerülhessenek a munkaerő-piacra.

Saját felméréseink szerint a Györgytelepen és a Hősök tere környékén élő 132 családból 8-nak van személyi számítógépe, és két családnál van internet elérhetőség. Egy 2005-ös kutatás szerint a pécsi fiatalok közel egyharmada sehol sem használ számítógépet, ugyanakkor valamivel több mint felüknek van otthon számítógépe (Kákai, Szabó 2005).

A Jelenlét program

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat 2007 áprilisában nyitotta meg irodáját a Györgytelep egyik lakásában. A Jelenlét programban helyzetfeltárás helyett aktív résztvevő megfigyelőként dolgozunk, megéljük a célterületen a célcsoport tagjai között a mindennapjait, így a szakadék az érintettek és a segítő szakmában dolgozók között (azaz miközünk) folyamatosan szűkül. Egy nyelvet beszélünk, együtt csúszkálunk a sárban egy-egy

eső után, így a bizalom kialakításához szükséges feltételek a jelenlétünkből fakadóan adódnak meg számunkra. Nem döntünk helyettük, nem mondjuk meg, hogy mit kell/kéne tenniük, hanem a lakók teljes bevonásával segítünk dönteni, cselekedni. Ebben látjuk a hosszú távú, célravezető, fenntartható szociális munka alapjait. A Jelenlét program a következő programelemekből áll:

„Fedél”: Ez a programelem a családok fizikai életkörülményeinek és lakhatási helyzetének javítását célozza. Az egyszerűbb közösségi megmozdulásoktól (szemétszedés, bozótirtás) az olyan komplex programokig, mint a lakáskísérési program olyan tevékenységeket végzünk, amelyek segítségével emberibb körülmények biztosíthatók a családok, különösképpen a felnövekvő gyermekek számára.

Karbantartó alkalmazása: Alkalmi munkavállalóként dolgozik a programunkban egy telepen élő 5 gyermekes apuka. A lakástatarozási és a kisebb javítási, valamint területrendezési munkákban (ároktisztítás, fűnyírás) vesz részt. A munkaszervezés fontos szempontja, hogy nem ő végzi a munkát, hanem segít a családoknak, megmutatja az egyszerűbb módszereket. A Jelenlét program biztosítja a szükséges szerszámokat, gépeket valamint az építési és egyéb alapanyagokat a mindenkori lehetőségek szerint.

Lakáskísérési program: A lakáskísérési program három szervezet konzorciumi együttműködésének eredménye. Az első szakaszban kizárólag Györgytelep lakosai kerültek a programba. 16 család számára nyílt meg a lehetőség lakhatási problémáik rendezésére. A meszesi Esztergár Lajos Családsegítő Szolgálat, a TÉR Közösségi Szolgáltató Iroda, és az MMSz Jelenlét programjának szociális munkásai közösen dolgoztak ki egy kísérési folyamatot, amelyben a családok aktív részvételével kialakításra került egy szerződés alapú együttműködés. A mindkét fél (a Konzorcium és a család) részéről kötelezettségeket és vállalásokat tartalmazó megállapodás hat hónapon keresztül tartó aktív közös munkát jelent, amelynek végeredménye a részt vevő családok lakhatási státusának legalizálása, lakáshasználati szerződések biztosítása az Önkormányzat részéről. A közüzemi szolgáltatókkal való kapcsolatfelvétel alapkövetelménye a rendezett jogi státus, így ennek megteremtésével a családok lehetőséget kapnak, hogy legalísan villanyhoz jussanak, nevükre szóló csekken fizethessék a lakbért, és rendeződjön a területen a hulladékszállítás.

Lakástatarozási program: Az elmúlt három évben 32 lakásban végeztünk javítási-tatarozási munkákat karbantartónk segítségével. A törött tetőcserepek kicserélése, a vízvezetés megoldása, belső, külső festés, ablaküvegezés, használhatatlan nyílászárók cseréje tartozik ezen feladatok közé. Szerkezetet érintő beavatkozásokat nem végzünk. Rendelkezünk egy adatbázissal, amelyben olyan iparosok szerepelnek, akik segítik a telepen élők életét és szakipari munkákat is végeznek (pl. villanyszerelő).

Akciók: Az eddigi négy szemétszedési akcióban mindösszesen 110 m³ szemetet szedtünk össze a lakókkal közösen. Az akciókat folytatjuk, a szükséges konténereket részben a Szeretetszolgálat, részben a BLOKOM Kft. biztosította. A Támasz Alapítvány hajléktalankból szervezett csapata is részt vett az egyik akciónkban.

„Ütköző”: A telepen élő családok életmódjuk, szokásaik miatt gyakorta kerülnek konfliktushelyzetbe egymással, a hatóságokkal, intézményekkel, iskolával. A legtöbb esetben az egyik vagy a másik fél hozzánk fordul. Hetente 4-5 olyan esettel kerülünk szem-

be, ahol a felek között közvetítésre, érdekegyeztetésre, kompromisszum és/vagy konszenzus kialakításának segítésére van szükség.

„Lehetek én is...”: Az oktatás, képzés, képességek fejlesztése, szinten tartása területén mind a gyermekek, mind a fiatalok, és a felnőttek számára vannak programjaink. Az iskolai felkészítés, a hiánykompenzáció, a gyakorlás, a játszóház, a vizsgára, pótvizsgára, felvételre felkészítés, a tehetséggondozás, az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzájutás biztosítása a gyermekek számára jelent támogatást. A fiatalok életkezdesi lehetőségeit szakmaválasztás, továbbtanulás szervezésével, pályaorientációs tanácsadással, iskolában maradáshoz segítő programokkal (tanulószoza, korrepetálás), munkába állást segítő programokkal (munkaközvetítés, pályázatok megírása, segítségnyújtás) bővítjük. A felnőttek számára a befejezett, abbahagyott iskolai végzettségek felmérésével, a felnőttoktatásba való integrációval, lehetőségek felkutatásával, kísérettel nyújtunk segítséget.

„Alapozó”: A program célja az állampolgári jogok helyreállítása: a telepen élők nagy része meg van fosztva az állampolgárságtól, annak tényleges aspektusaitól, azaz „láthatatlan” az államigazgatás szempontjából. Feladatunk felkészíteni őket a jogokra és a kötelességekre, amelyek a „láthatóvá válás” után rájuk várnak. A társadalomba tartozás egyik legfontosabb megjelenési formája (sajnos!) a különféle lajstromokban való megjelenés. Vannak olyan lakók a telepen, akik évek-évtizedek óta nem hivatalos tagjai a társadalomnak. Az idő előrehaladtával egyre nagyobbak a retorziótól való félelmek és egyre több előnyét fedezik fel a „törvényen kívüli” státusnak. Ebből az állapotból jelent elmozdulást a tevékenységünk, amelynek következtében újra regisztráltatják magukat a telepen élők. A közigazgatási rendszer olyan mértékben modernizálódott, hogy komoly segítségnyújtás nélkül a leszakadó társadalmi rétegekből egyre kevesebben tudják ügyeiket intézni.

„Kitekintő”: Mobilitási program, amely a gyermekek, fiatalok és családjaik számára nyújt lehetőséget annak az országnak, annak a városnak a megismerésére, felfedezésére, ahol élnek.

Az elmúlt három évben 15 alkalommal sikerült mozilátogatást szerveznünk, alkalmanként megközelítőleg 40-50 gyermekkel és kísérővel. A középiskolás önkénteseink önállóan megszervezték egy budapesti egész napos kirándulást 15 telepi gyermek részvételével, akik addig még nem hagyták el a város határait sem. Partnereinkkel együttműködve minden évben kedvezményes áron vihetjük a gyerekeket a pécsi Állatkertbe, a Mecsextrém Parkba, a Bóbita Bábszínházba és évente részt veszünk az Ördögkatlan Fesztivál gyermekprogramjain. Ezekén túl minden évben szervezünk gyermeknapot és karácsonyi ünnepséget, ahova kisebb műsorral készülünk. 2010-ben 45 gyerek 15 önkéntes segítségével ötnapos táborozáson vett részt Kárászon. A táborról film készült, amely a www.jelenlet.org címen elérhető honlapunkon is megtekinthető.

„Kapocs”: A teleppel kapcsolatos döntéshozatali, véleményezési, és érdekérvényesítési fórumokon jelen vannak a Program munkatársai, más civil és önkormányzati szervekkel együtt. A közös munkában mi képviseljük a területen élők nézőpontját, véleményét, amely másképpen nem jelenne meg ezekben a mechanizmusokban. Mára sikerült elérnünk, hogy valamennyi, a városban zajló érdekegyeztető és döntést előkészítő folyamat-

ra/eseményre meghívást kapunk, adnak a telepen dolgozó szakembereink véleményére. A györgytelepi irodánkat mint bázist tekintve olyan szolgáltatások is megjelennek a telepen élők életében, amelyek előtte ebben a környezetben nem kerültek megszervezésre (pl. jelenleg tárgyalunk a házi segítségnyújtás és a munkaerő-piaci szolgáltatások telepre szervezésének lehetőségeiről).

„Önkéntes Jelenlét”: A program célja, hogy a pécsi középiskolások tisztában legyenek a városban az ő életükkel párhuzamosan létező nyomorral és szegénységgel, továbbá érezzék, hogy tudnak segíteni. Ennek érdekében négy pécsi középiskolával összefogva olyan interaktív beszélgetést kezdeményeztünk a diákokkal, amelyek tematikusan a szegénységről, az ő személyes tapasztalataikról, a saját életükkel való összehasonlításról szólnak. Ezek az együttlétek nem előadások, hanem interaktív alkalmak, ahol a vezetők a drámapedagógia módszereit alkalmazzák. A beszélgetés végén felhívjuk a figyelmet az önkéntes munkavégzés lehetőségére.

A továbbiakban ez utóbbi programelem létjogosultságára és fontosságára szeretnénk rávilágítani – amely a pécsi Jelenlét program egy igen különleges és elismert sajátossága.

Önkéntes diákok a pécsi szegénytelepen, azaz a valódi integráció egy lehetséges, de rögös útja

A mai modern társadalmunkban nem csak a felnőttek, de a fiatalok is sokkal inkább önmagukkal és személyes jólétük megteremtésével foglalkoznak mint a közösségi élet problémáival. Csányi (1999:290) pontosan jellemzi a mai kor emberét: „Elveszett a lojalitás, az önfeláldozás, a morális támogatás, és még a közös akciók is korlátozottak, amelyek korábban a csoport-, valamint a párkapcsolatokat létrehozták és jellemezték. Most nincs mihez illeszkedni, a szocializáció nem biztosítja az ellentmondásmentes ideák átvételét, a lelki békét és harmóniát.”

A mai 15-18 éves közép- és felső rétegből származó fiatalok rengeteg szabadidővel rendelkeznek, sokszor unatkoznak és menekülnek deviáns magatartásformák mögé. Nem vállalnak felelősséget sem saját tetteikért, sem embertársaikért. Nem tudnak, vagy nem vesznek tudomást arról, hogy Magyarországon van egy egyre szélesebb réteg, akik nélkülözésben, nincstelenségben élnek.

Saját kutatásunkban azt vizsgáltuk, hogy mennyiben valósak ezen állítások az általunk vizsgált pécsi középiskolások körében, milyen a fiatalok társadalmi integrációra való készsége és a kirekesztettségben élő emberekkel való szolidaritási szándékuk. Elsősorban az érdekelt minket, hogy miképp lehetne bevonni a gimnazistákat az önkéntes tevékenységbe, azon belül is a hátrányos helyzetben lévők támogatására. Ahhoz, hogy közel kerüljünk a fiatalokhoz, tudnunk kellett, hogy milyen gondok, problémák foglalkoztatják őket, hogyan töltik szabadidejük nagy részét, van-e bennük hajlandóság a szegények támogatására.

2009-ben részletes kérdőíves kutatást végeztünk a bevont négy középiskolában (Belváros: Leőwey Klára Gimnázium, Szigeti-Uránváros: Pécsi Tudományegyetem Babits

Mihály Gyakorló Gimnázium és Szakközépiskola, Kertváros: Apáczai Nevelési és Általános Művelődési Központ Gimnázium, Budai-Meszes: Kodály Zoltán Gimnázium), amelyben összesen 574 fiatal vett részt. A vizsgált korosztályba a 15 és 19 év közötti diákok kerültek. A nemek megoszlása a következőképpen alakult: 178 fiú és 396 lány.

A kérdőív négy témakört tartalmazott: családi, személyes háttér; fiatalok probléma-térképe; civil szervezetek, kampányok ismertsége; rászorulókkal való szolidaritás, előítéletek.

A kutatás eredményeinek alapján a gimnazisták többsége nem érdeklődik a politikai, közéleti témák iránt, a megkérdezettek több mint fele (57 százalék) nem ismer egyetlen civil szervezetet sem. Elsősorban az országosan is működő, nagyobb karitatív szervezeteket jelölték, mint a Máltai Szeretetszolgálat (75 fő), vagy Vöröskereszt (48 fő), illetve a nemzetközileg ismert Greenpeace-t (34 fő). Összesen 42 különböző egyesületet, szervezetet soroltak fel, ezeknek kb. fele Pécsen is működik, ami ha csak említés szintjén is, de azt jelenti, hogy a fiatalok hallottak már a pécsi szervezetek működéséről.

Az önkénteseket szervező civil szervezettől elsősorban azt várják, hogy egy jó hangulatú, szeretettel, elfogadást nyújtó közösségbe kerülhessenek (jó hangulat: 93,3 százalék; szeretet, elfogadás: 83,7 százalék). Czike (2006) önkéntességgel foglalkozó tanulmányában utal egy kanadai kutatás eredményeire³, amelyben a fiatalok önkéntes tevékenységének legfontosabb motivációja, hogy javítsák munkaerő-piaci lehetőségeiket, illetve saját készségeiket és képességeiket fejlesszék. Úgy tűnik, hogy az értékek megismerése (72,6 százalék) és a hasznos tevékenység végzése (72,4 százalék) a vizsgált csoportban háttérbe szorult a motivációs listán. A fiatalok vágyódnak a közösségi életre, a rituálékra, de mivel ezt sem a vallásgyakorlásban, sem az iskolai környezetben, sem a családban nem kapják meg hiánytalanul, ezért elsősorban a baráti társaságtól, a kortárscsoportoktól várják a befogadást. A vizsgálatból kitűnt, hogy a fiatalok nem zárkoznak el teljesen a jótékonykodástól, bár eddig kevesen végeztek önkéntes munkát (22 százalék), de pénzadományt, illetve természetbeni adományt juttattak a rászorulóknak. Az eredményeket összevetve a Czike–Kuti-felméréssel, ahol is ez a korcsoport 2004-ben 40 százalékban vállalt önkéntes tevékenységet, azt láthatjuk, hogy a jelenlegi felmérésben a gimnazisták mindössze 22 százaléka, ami pedig alacsony részvételi arányt jelez.

A válaszokban nem csak a feltételezett segítő szándék mértéke, de az is kimutatható, hogy egyáltalán a fiatalok milyen társadalmi csoportokat preferálnak. A fiatalok elsősorban a gyermekeket támogatják (64 százalék), de viszonylag magas a fogyatékkal élőket támogatók száma is (41 százalék). Jóval alacsonyabb az időseket támogatók aránya (29 százalék), illetve a hajléktalanokat (22 százalék) és szenvedélybetegeket (21 százalék) még kevesebben támogatnák. A roma származásúak irányában történt a legkisebb támogatási szándék kimutatása, ez mindössze átlagban 9 százalék volt.

A fiatalok segítő szándékát nem lehet megkérdőjelezni, hiszen a vizsgálatban az is kiderült, hogy többségük szívesen vállalna önkéntes tevékenységet. A tevékenységek viszont elsősorban nem a rászorulókat segítése irányulnak, hanem olyan időtöltésre, amely egyébként is jó kapcsolódást, élménykeresést biztosít pl. kulturális programok szervezése (49 százalék), sport, szabadidős tevékenységek (45 százalék). A vizsgálat

eredményei alapján bár a fiatalok a felsorolt kampányok nagy részéről hallottak, mégis elenyésző hányaduk vett csak részt magán az eseményen.

A vizsgálat eredményeiből az derült ki, hogy a szegénység megítélését már nem csupán belső okokra vonatkoztatják, de a diákok szerint bárki kerülhet nehéz helyzetbe. A szegénységet akkor ítélik el, ha valaki mindent csak mástól vár el, és felelőtlenül él. Ez a tény biztató lehet arra, hogy a fiatalok körében csökken a szegénység egyoldalú megítélése, az „érdemes és érdemtelen” szegénységhez való viszony ugyan megmarad, de bizonyos szegénységi okság átértékelődik. Az előítéletek elsősorban ott alakulhatnak ki, ahol a fiataloknak nincs személyes tapasztalatuk – mind a szegénység, mind az idegen csoportokkal kapcsolatos attitűd kérdésében. Azok a diákok, akik családjukban, vagy környezetükben megtapasztalták a szegénységet, a másságot, azok kevésbé viselgetnek előítélettel más csoportok iránt, ők maguk is motiváltabbak a rászorulókat támogatásában. Kutatásunk alátámasztotta, hogy a fiatalok nem zárkóznak el a jótékonykodástól, az önkéntességtől, a probléma inkább az, hogy kommunikációs csatornáikba nem jutnak el a civilek felhívásai, a társadalmi célú kampányok. Mivel nem ismerik az önkéntesség előnyeit, ezért nem is ismerik ennek szakmai hasznát.

Mindezeket számba vetve találtuk ki és valósítottuk meg a négy pécsi középiskolában az Önkéntes Jelenlét elnevezésű projektünket. Projektünknek két közvetlen célcsoportja volt, elsősorban a telepen élő, nagy arányban halmozottan hátrányos helyzetű és/vagy cigány/roma származású gyermekek, illetve a Pécs városában, elit gimnáziumban tanuló középiskolás fiatalok. Az Önkéntes Jelenlét Projektnek éppen az a feladata, hogy a szegregált területen élő gyerekeket, fiatalokat felkészítse a társadalmi integrációra, és egyben megpróbálja a magasabb státusú családban élő fiatalok előítéletességét csökkenteni. A szegénységnek egyre inkább „cigányarca” van, és a fiatalok a mélyszegénységben élő családokat is megítélik, nem járt le az „érdemes és érdemtelen szegények” kora. A fiatalok társadalmi felelősségvállalása nem csak saját környezetükre kell, hogy kiterjedjen, de a szűkebb-tágabb környezetben élő szociálisan hátrányos helyzetben élő emberekre is. A mai gimnazistákból lesznek a jövő társadalom vezető beosztásban dolgozó polgárai, a jövő politikusai is, ezért a mai, etnikai feszültségektől nem mentes társadalmunkban ez kardinális kérdés, hogy milyen felelős állampolgárok válnak belőlük.

A program következő szakaszában – a kutatás eredményeinek elemzése után – érzékenyítő, képekkel illusztrált interaktív foglalkozást és gondolatébresztő beszélgetést tartottunk a résztvevő osztályokban, a szegénység, kirekesztés és előítéletek témakörében.

Az érzékenyítő foglalkozás tematikájának kidolgozásánál több szempontot vettünk figyelembe. Mindenképpen kerülni szeretnénk volna a száraz, unalmas, pusztán tudásanyag átadásra épülő óraszervezést, ehelyett előnyben részesítettünk egy interaktív, a diákok már meglévő – sok esetben nem valós tapasztalásból, hanem a médiából származó – tudásanyagára támaszkodó beszélgetést. Úgy gondoljuk, hogy valódi szemléletváltás csak akkor következhet be, ha a diákokban élő sztereotíp képeket is megmozgatjuk a közös tudástartalom kiépítésének céljából. Fontos volt, hogy az általunk ismeretlen osztályközösségekben is nagyon rövid idő alatt bizalmi, demokratikus légkört alakítsunk ki. A szegénység témája kényes lehet, kellemetlen és „ciki”, így az erről való beszélgetés

megrémis�theti a fiatalokat, akik szeretik ezt a témát nagyon messzire helyezni maguktól, másik kontinensre, ezzel is hangsúlyozva tehetetlenségüket ezeknek a dolgoknak a befolyásolására, megváltoztatására. Hatalmas kérdésként merült fel bennünk, hogyan hozzuk közel ezt a témát olyan diákokhoz, akiket napi szinten nem sújt a nélkülözés, a nincstelenség. Hogyan tudjuk rávenni őket, hogy a tények másik oldalát is nézzék, illetve, hogy kritikus szemmel és füllel fogadják be a médiából rájuk zúduló, sokszor szándékosan torzított információtömeget. Úgy gondoljuk, az esetek nagy többségében ez sikerült.

A résztvevő osztályokkal a foglalkozás elején szóbeli szerződést, megállapodást kötöttünk, amelyben rögzítettük a foglalkozásra vonatkozó technikai tudnivalókat. Fontos volt felhívni a fiatalok figyelmét arra, hogy nem előadást fognak hallani, látni, hanem egy interaktív beszélgetésre, valódi együttgondolkodásra hívjuk őket. A sok esetben frontális óraszervezéshez szokott diákok nehezen mozdulnak meg, passzív hallgatói, befogadói attitűdjükből nehéz kimozdítani őket. Hangsúlyoztuk a megállapodáskor, hogy nem gondoljuk magunkról, hogy sokkal többet tudnánk erről a témáról, mint ők, kértük véleménynyilvánításukat. Felhívtuk a figyelmüket a beszélgetés kívánt stílusára is, hiszen a szegénység témája sokszor kínos, kellemetlen, így megkértük őket a másokat nem bántó megfogalmazások alkalmazására. Erőteljesen jelen volt a kétség bennünk például a „cigány” és „roma” szavak helyes használatával kapcsolatban, ezért sokszor kerültek a témát, azonban néhány provokatív kérdés mindig fellendítette az erről szóló diskurzust. Nem egy esetben tisztáztuk a két szó közti különbséget, és hosszú percekben keresztül feszült figyelemmel hallgatták a magyarországi cigány csoportok nyelvi megoszlásáról szóló rögtönzött monológot. Néhány kivételtől eltekintve szinte semmilyen valós tudásról nem rendelkeztek Magyarország legnagyobb lélekszámú kisebbségéről, pusztán sztereotip, torzított tudástartalmaik voltak, általában valamely médiából.

Az első gyakorlat egy asszociációs gyakorlat volt, ahol a szegénységgel összekapcsolódó fogalmaikat nevezték meg, ezeket fel is írtuk a táblára. Legtöbbször a nincstelenség, a pénz hiánya, az ápolatlanság, a hajléktalanság, a cigányság és az alkoholizmus, valamint a nagy család, a bűnözés és a koldulás fogalmi társultak mindehhez. A felírt szavak alapján kiscsoportban megalkották a szegénység definícióját, amelyet minden csoport felolvasott az egész osztálynak. Nagyon érdekes fogalommeghatározások születtek, íme néhány tanulságos példa:

„A szegénység olyan jelenség, amely összefüggésbe hozható a nélkülözéssel, nyomorral, a standard életkörülményekhez képest alacsony viszonyokkal. Gyakran jár iskolázatlansággal, betegséggel, alkoholizmussal, megélhetési bűnözéssel, általános javakról való lemondással.”

„A szegénység olyan életforma vagy állapot, ami nélkülözésen és lemondáson alapul, leggyakoribb oka a munkanélküliség, következménye lehet alkoholizmus, megélhetési bűnözés vagy betegségek.”

„A szegénység az az állapot, amikor az emberek kiszolgáltatott helyzetbe kerülnek, ezáltal erkölcsi romlásban és nyomorban élnek, emiatt megélhetési bűnözésbe kezdenek, hogy ne éhezzenek, hogy ne legyenek betegek.”

„Szegénység az, amikor a pénz hiányától az összes lehetőség lezárul előttünk.”

„Lehet fizikai és szellemi is, attól, hogy valaki szegény, még lehet boldog. A körülményei miatt nehezebben tud elhelyezkedni a társadalomban.”

„Amikor valaki szegény, akkor nélkülözik különböző dolgokat, amiket a normális körülmények között élő emberek természetesnek tartanak. Gyakrabban kapnak el betegségeket az éhezés és az orvosi ellátás hiányában, ami végül halálhoz is vezethet.”

„A szegénység az a kilátástalan helyzet, ami mind anyagi, mind lelki, fizikai megterhelést jelent az érintettek körében.”

„A szegénység valaminek a hiánya, az embereket nyomorba taszítja, és olyan dolgokra kényszeríti őket, amit egyébként nem tennének meg.”

Ezek után együtt megfejtettük a szegénység újratermelődésének okát, következményét, a társadalmilag elfogadott tevékenységek, javak, illetve az érdemes – érdemtelen szegény fogalmát. A következő gyakorlat a fiatalok pénztárcájáról szólt. Felvázoltuk a táblára, hogy nagyjából mennyit költ egy hónapban egy átlagos fiatal magára, tehát a jólétükhöz szükséges kiadásokat vettük végig minimális (a legkevesebb, amit erre költ valaki) és maximális összegekkel (a legtöbb, amit erre költ valaki az osztályból). Olyan tételek szerepeltek a listán, mint utazás, menza, telefon, különórák, szórakozás, buli, kollégium, ruhanemű, kozmetikum. Számunkra is meglepő összegeket eredményezett ez a gyakorlat, a legkevesebb összeg 20 000 forint körül mozgott átlagosan, azonban az egyik csoportban a maximális összegre több mint 100 000 forint jött ki a számításnál. Természetesen nem reprezentatív a minta, hiszen pusztán 22 osztály majdnem 579 diákját veszi alapul, azonban világosan mutatja az egyre növekvő társadalmi különbségeket. A kapott összegeket szembeállítottuk az egy gyermek után járó családi pótlék, és a „hírhedt” szociális segély összegével. Az egyszerű célunk ezzel az volt, hogy megcáfoljuk azt a téves elképzelést, miszerint ma Magyarországon meg lehet élni szociális segélyből és családi pótlékból, tehát ezért nem kell dolgozni. A fiatalok minden alkalommal mélyen elgondolkodtak ezeken.

Következő lépésként egy egyszerű napirendet írtunk fel velük, az általános napi rutincselekvésekkel, amelyekkel szembeállítottuk az általunk ismert telepi gyerekek napirendjét. Szembetűnő volt a különbség a lehetőségek terén. Ez a gyakorlat rögtön átvezetett minket a foglalkozás vetítő, mesélős részéhez, amikor bemutattuk a Györgytelepen végzett munkánkat, néhány fényképpel illusztrálva.

A beszámoló után felmértük, hogy az osztályban ki végzett már önkéntes munkát (nagy általánosságban 30 diákból maximum 2-3 tanuló végzett már ilyen jellegű tevékenységet, általában szemétszedés, táboroztatás, állatmenhelyen való takarítás formájában), tudják-e, hogy mi az önkéntes munka (a leggyakoribb válasz az ingyen végzett munka volt), miért fontos, hasznos, szükséges számukra önkéntes munkát végezni. Végezetül meghívtuk őket, hogy jöjjenek, önkénteskedjenek velünk, töltsenek el két-három órát hasznosan az életükből, segítsenek a gyerekeknek és így igenis hatékonyan tegyenek valamit a szegénység újratermelődésének megállításában. Egy külön jelentkezési lapon jelezhették szándékukat, nevük és email címük megadásával.

1. táblázat. Az önkéntesfelkészítő program eredményei

	Osztály	Foglalkozáson részt vevő	Lány	Fiú	Önkéntesnek jelentkező	Lány	Fiú
ANK	5	120	70	50	55	48	7
Kodály	8	213	172	41	105	92	13
Babits	4	122	59	63	45	35	10
Leówey	5	124	92	32	81	71	10
Összesen:	22	579	393	186	286	246	40

Az eredmények önmagukért beszélnek. A foglalkozáson részt vevő diákok 49 százaléka érezte magában a tettvágyat és döntött úgy, hogy vállal önkéntes munkát.

Az érzékenyítő foglalkozást egy rövid, név nélküli írásbeli értékeléssel zártuk: a mondat első felét felírtuk a táblára, a befejezést mindenki a maga számára megfelelő módon alkotta meg, és dobta be egy lezárt ládikába. Idéznénk néhányat ezekből az értékelő mondatokból:

Számomra a mai foglalkozás haszna az volt, hogy:

„... megtudtam, hogy ezek az emberek milyen körülmények között élnek, és hogy mivel segíthetünk.”

„... rájöttem, nem mindig a romák a hibásak, mert családi háttér és egyéb problémáik vannak. Nagyon remélem, hogy sokat tudok majd a szegényeken segíteni.”

„... megtudtam milyen rossz körülmények között élnek a hátrányos helyzetű gyerekek.”

„...megtudtam, hogy pénz nélkül miként lehet segíteni a hátrányos helyzetű gyerekeknek.”

„... felnyíltott a szemem, hogy a mai 2010-es Pécsen is megvan a diszkrimináció, és hogy igenis lehet segíteni a másikon, csak akarni kell.”

„... észrevegtem a körülöttem segítségre szoruló embereket.”

„... megtudtam, hogy nem szabad elítélnem az embereket és megtudtam milyen is valójában az életük.”

„... hogy jobban becsülöm azt, ami van az életemben.”

„... megtudtam ezekről az emberekről, gyerekekről hasznos dolgokat. Úgy érzem, az ilyen emberektől nagyon sokat lehet tanulni és jó dolog segíteni nekik.”

„... rájöttem, hogy az én gondjaim, az övékhez képest nem is számít gondnak.”

„... hogy tudom, hogy más emberek élnek úgy ahogy én csak rémálmaimban gondoltam. És én hiszem, hogy lehet akár úgyis élni, ha van szerető család, barátok. Minden ember egyforma jogokkal, érzésekkel, álmokkal él, és csak a lehetőségeink különböznek.”

„... hogy többet megtudtam arról, hogy hogyan segíthetek a szegényeknek.”

„... megértettem a szegénység leküzdésének fontosságát.”

„... megtudtam, hogy milyen sok nehézséggel küzdenek a szegényebb rétegek és hogy nem csak azzal segíték rajtuk, ha pénz adok, hanem azzal is, ha foglalkozom a sorsukkal.”

... ráébredtem, hogy sokat tehetek azért, hogy a rossz helyzetben élő embereknek jobb legyen. Köszönöm."

... megtudtam, hogy mi a szegénység igazi jelentése és hogy én is tudnék segíteni."

... megismerhettem a szegénység valódi fogalmát és hogy megtudtam, hogy mi az amivel igazán tudnék segíteni."

... rájöttem, hogy nem saját akaratukból élnek így."

Ezekből a rövid, egyszerű mondatokból is világosan kirajzolódik a kép, hogy a gimnazisták szemlélete formálható, érdeklődésük felkelthető, motiválhatóak egy társadalmilag is hasznos programban való részvételre. Az érzékenyítő foglalkozás azonban csak az első lépés volt a tenni akarás, a cselekvő segítség felé.

A diákoknak folyamatosan lehetőségük volt szervezett formában ellátogatni a Jelenlét program bázisára, Györgytelepre. A teleplátogatásra önként jelentkező diákok 2-3 fős csoportokban részt vehettek a szombatonkénti gyermekfoglalkozásokon, személyes tapasztalatokat, benyomásokat kapva így a Pécs szegregált peremkerületén elhelyezkedő, szegények lakta telep életéből.

Mindezekkel párhuzamosan a gimnáziumokban önálló kezdeményezésként gyűjtéseket szerveztek a telepi családok megsegítésére. Ennek keretében a diákok összegyűjtötték a jó állapotban lévő ruhákat, játékokat, használati tárgyakat, illetve tartós élelmiszereket. Az összegyűjt adományokat a gimnáziumból bevont önkéntes diákok segítettek összehakolni, rendszerezni, és a Szeretetszolgálat autóival az érintettekhez szállítani, így betekintést nyerve egy országos szervezet adományozási rendszerébe.

A diákok önkéntes programjának eredményei

Az eddig felsorolt számadatokból kitűnik, hogy a pécsi diákok körében népszerű az önkéntes programunk, most már önállóan is szerveznek kisebb projekteket, sokszor tanáraikat, szüleiket is bevonják a megvalósításba. Alakulóban van egy visszatérő csapat, akik folyamatosan részt vesznek a telep életében. A fiatal önkéntesek személyes beszámolóit azt mutatják, hogy szemléletük jelentősen változik a telepi munka során szerzett tapasztalataik révén.

Pusztán a személyes tapasztalatok, a telepi gyerekek és az elit gimnazisták találkozásának pillanatait megélve mondhatjuk azt, hogy szükség van az ilyen közös programokra, és van értelme, konkrét haszna a projektünknek. A közös tanulások motiváló ereje, a „luxusnak” számító közös mozizások, kirándulások, a szegénység, nincstelenség meg tapasztalása mind mind olyan tényezők, amelyek hosszan, mélyen dolgoznak ezekben a fiatalokban. A reintegrációt nem pusztán a kirekesztett társadalmi csoportok képessé tételével, hanem a többségi társadalom befogadóvá tételével képzeljük el.

A telepen élő gyermekek tekintetében hatalmas változások figyelhetők meg a program következtében. Nyitottabbak, bátrabbak a telepen kívüli világgal szemben, illetve az irodába érkező önkéntesekkel is egyre közvetlenebbek. Megtanulták azokat a viselkedési normákat, amelyeknek gyakorlására eddig nem volt szükség, hiszen buszra szállva, a vá-

rosban sétálva, egy-egy kulturális programra ellátogatva szükségük volt ezek elsajátítására. Természetesen ezek nem direkt hatásként érték őket, hanem a programban tevékenykedő önkéntesek szolgáltak mintaként ehhez.

A középiskolások viselkedésében, attitűdjében is történt változás. A közvetlen, testközei találkozások, a közös programok öröme, a beszélgetések, a segítségeik eredménye mind azt mélyítették el bennük, hogy a telepen, mélyszegénységben élő gyermekek is ugyanolyan vágyakkal, álmokkal rendelkeznek, mint ők maguk, csak más, kevesebb lehetőséggel. Sokuk visszajelzésében fogalmazódik meg az, hogy átérték az érdemes-érdemtelen szegény kategóriáját, hogy rádöbbenek arra, hogy ezek a gyerekek nem tehetnek jelen helyzetükről, és bizony megtapasztalták, hogy ők is tudnak kézzelfogható dolgokat tenni azért, hogy ez a helyzet a jövőben egy kicsit javuljon.

A telepi gyermekek szüleinek visszajelzéseiből tudjuk, hogy nagyon örültek a közös gyermekprogramoknak, hiszen ők maguk nem tudják ezeket a lehetőségeket, programokat biztosítani gyermekeik számára. A nyári táborban részt vevő szülők is nagyon elégedettek, boldogok voltak. Érdeklődnek a gyerekek felől, foglalkoznak azzal, hogy hogyan viselkednek nálunk. Ez már egy előrelépés a mi esetünkben.

A középiskolások szüleitől csak néhány visszajelzésünk van. Gondolnak ránk szülők és gyerekek: amikor az adomány ruhát és bútort rögtön a telepi gyerekeknek juttatná el, illetve amikor a diákok szülei kapcsolati tőkéjét mozgósítva érnek el eredményeket a telepi gyerekekkel. Volt olyan önkéntesünk, aki a szüleit kérte fel egy-egy gyermek korrepetálására a nyár folyamán.

Folytatjuk a munkát, keresünk új befogadó iskolákat, nyitott diákokat, akik belátják, hogy szükség van arra, hogy adjanak néhány órát az életükből, amellyel máris tettek az esélyegyenlőségért és a szegénység ellen.

Tesszük mindezt azért, mert nap mint nap érzékeljük a mai magyar társadalomban feszülő ellentéteket, és látjuk, hogyan távolodnak el egymástól szinte visszafordíthatatlanul társadalmi csoportok. Hisszük, hogy lehet és kell is változtatni ezen a mára kialakult helyzeten, mindezt az egyének, kisközösségek szintjén megragadva, elindítva.

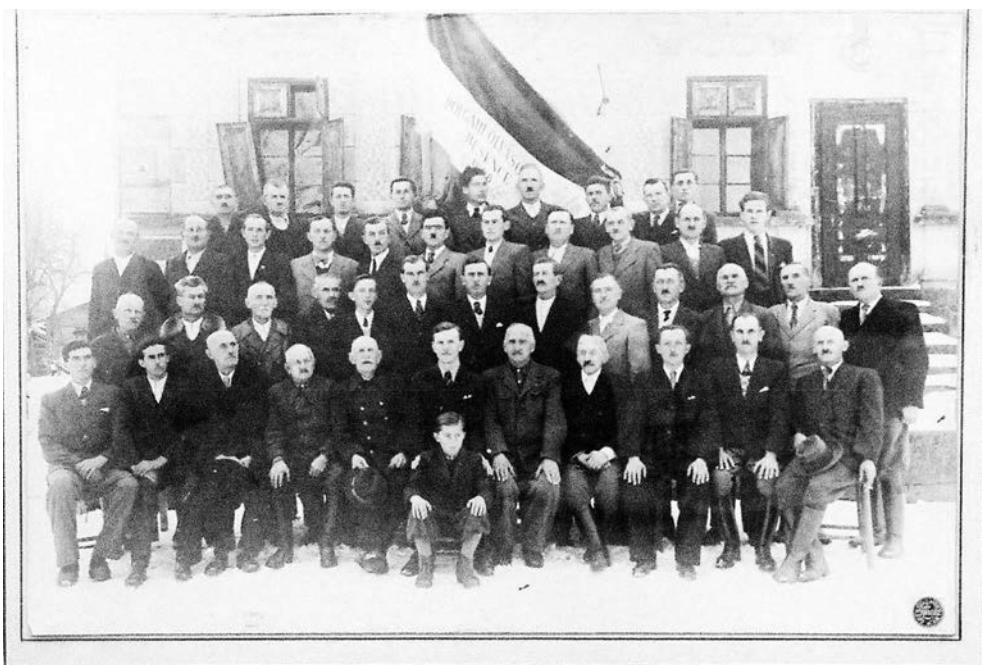
Irodalom:

- Czike Klára–Kuti Éva (2005): *Lakossági adományok és önkéntes tevékenységek. Gyorsjelentés a 2004-es felmérés eredményeiről*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport és Önkéntes Központ Alapítvány. Internet: <http://www.onkentes.hu/formanyom/Gyorsjelentes.pdf> (letöltve: 2009. 09. 12.).
- Czike Klára–Kuti Éva (2006): *Önkéntesség, jótékonyág, társadalmi integráció*. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport és Önkéntes Központ Alapítvány. Internet: <http://www.nonprofitkutatas.hu/letoltendo/czikeonk.pdf> (letöltve: 2009. 09. 12.).
- Csányi Vilmos (1999): *Az emberi természet*. Budapest: Vince Könyvkiadó, 290.
- Európai Bizottság állásfoglalás (2007. szept. 5.) Internet: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/1281&format=HTML&aged=1&language=HU&guiLanguage=fr> (letöltve: 2010. 01. 12.).
- EUROSTAT Newsrelease 5/2010 – 8 January 2010 Internet: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-08012010-AP/EN/3-08012010-AP-EN.PDF (letöltve: 2010. 12. 21.).
- Forray R. Katalin (2002): *Eredmények és problémák a cigány közösség iskolázásában*. Barátság Folyóirat 9/4. 3642–3649.

- Kákai László–Szabó Andrea (2005): *A pécsi fiatalok helyzete, életmódja 2005-ben. Szociológiai vizsgálat Pécs város fiatal lakosságának körében*. Pólusok Társadalomtudományi Egyesület.
Forrás: <http://ifjusag.pecs.hu/ifjupecs2005.pdf> (letöltés időpontja: 2010. 03. 01).
- Magyar Máltai Szeretetszolgálat (2009): *Modellek szegregátumban élők támogatására* (szerk. Marozsán Csilla).
- Neumann Eszter–Zolnay János (2008): *Esélyegyenlőség, szegregáció és oktatáspolitikai stratégiák Kaposváron, Pécsen és Mohácson*. Műhelytanulmány 38. EÖKIK, Budapest.
- Zolnay János: *Nincs tovább!* coMMUnity, a Méltóságot Mindenkinék Mozgalom közösségi oldala, 2011. 03. 07. Forrás: <http://www.community.hu/2011/03/07/nincs-tovabb> (letöltés időpontja: 2011. 03. 29.).

Jegyzetek

- 1 Az Európai Bizottság (2007. szept. 5.) egyik elemzése kiemeli azt a problémát, hogy a fiatalokat be kell vonni a civil társadalmi életbe, a társadalom egészébe.
- 2 – Tanulmány a Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program keretében a Miniszterelnöki Hivatal megbízásából. Kézirat. Fact Intézet, Pécs, 2008.
– INTERREG IIIC „Városok a társadalmi kirekesztődés ellen” Háttéranyag a Pécsi Tudományegyetem Szociológia és Urbanisztika Tanszékének helyi partnerségépítő workshopjához. Pécs, 2007.
– Társadalmi tőke kutatás, 2005; Társadalmi kirekesztődés és társadalmi tőke kutatás, 2006; Pécsi Tudományegyetem Szociológia Tanszéke.
- 3 Caring Involved. Highlights from the 2000 National Survey of Giving, Volunteering and Participating. Canadian Centre for Philanthropy. 2001.

BESENCEI POLGÁRI OLVASÓKÖR 50 ÉVES JUBELIUMI EMLÉKÉRE
1950-JANUÁR

Fotó: Besence Archívum

BESENCÉRŐL BRÜSSZELBE(N)

– avagy: fontos a stratégia, de azt tudni kell aprópénzre is váltani

Pörös Béla

Bevezetés

■ A magyar európai uniós elnökség egyik fő prioritása az uniós romastratégia kidolgozása és elfogadtatása volt. Ez a keret – mint a közös európai roma politika első építőköve – az, amelynek alapján a tagországok kialakítják saját nemzeti romastratégiájukat.

2011. április 28-án a magyar elnökség kikérte az Európai Gazdasági Bizottság véleményét a „Társadalmi megerősítés és a roma polgárok integrációja Európában” címmel rendezett közmeghallgatáson. Az ülés délutáni, „Civil Társadalom” szekciójának egyik meghívottja egy ormásági falu, Besence polgármestere, Ignác József volt. Az eseményről – nem kis párosszal – az Önkormányzati Hírszolgálat a következőképpen tudósított: „Ha majd egyszer az utókor elkészíti a Baranya megyei Besence község történetét, akkor abban a mai nap minden bizonnyal önálló tartalmi fejezet lesz.”

Vajon mi az az „aprópénzre váltott tudás”, amit egy 120 lelket számláló – döntő többségében romák lakta, és 35 százalékos munkanélküliségi mutatókkal küzdő –, egyfőut-cás, 40-50 házból álló kisfalu vezetője példaként tudott felmutatni Brüsszelben?

Esettanulmányunkban erre a kérdésre próbálunk meg választ adni, bemutatva a falu és lakosságának múltbani és a rendszerváltás utáni történetét és azokat a fejlesztési programokat – különös tekintettel a „Gondoskodó falu” programra –, amelyek az értelmes és küzdelmes túlélést biztosít(hat)ják a többszörösen hátrányos helyzetű településnek és lakóinak.

Besence történe a rendszerváltásig a történeti és szociográfiai írások tükrében

A 120 lelkes Besence a Dél-Dunántúlon, Baranya megye déli részén, a somogyi dombok, a Zselic, a Mecsek és a Siklós-Villányi hegységek, valamint a Dráva folyó által határolt, sajátos természeti adottságokkal és hagyományokkal rendelkező, 800 négyzetkilométer kiterjedésű Ormánság tájegység közepén elhelyezkedő kistelepülés. Távolsága Pécsről 30, Sellyétől 10, a magyar–horvát határt is jelentő Dráva folyótól 20 km.

Besence lakói – csakúgy, mint a többi ormánsági jobbágyfaluban élők – évszázadokon keresztül földműveléssel, állattartással, halászattal és vadászattal foglalkoztak. A török hódoltság utáni betelepítések elkerülték a vidéket, mivel – az itteni értéktelenebbnek tartott földekkel szemben és a vizenyős, mocsaras területeken kialakuló betegségektől való félelem miatt is – a német telepesek inkább az észak-baranyai térséget részesítették előnyben. Ennek következtében a térség etnikai összetétele évszázadokon keresztül nem változott (Kiss Z. 1986). Az ormánsági vidék, így Besence is, a XVI. században válik reformátussá. A reformátusok aránya Besencén 1880-ban még 86 százalékot, 1930-ban 84 százalékot, 1949-ben pedig már csak 74 százalékot tett ki. A református egyház meghatározó szerepet játszott a falu oktatási-kulturális életében, az iskolának – ami 1949-ig működött – az 1920 évetől már csak átlagosan 12-16 tanulója volt (Laki 1982).

A besencei református egyház anyakönyvei, a házassági szerződések azt mutatják, hogy a falut a XVIII. század végén és a XIX. század elején jómódú emberek lakták. Azonban a XIX. század elejétől az ormánsági falvakban az állattartás – ami az ott élők fő megélhetési forrása volt – területe fokozatosan összezsugorodott és az addigi ingyenes állattartás egyre költségesebbé vált. A legeltetési lehetőségek megszorítása után a családok a töredék telkekből mind nehezebben tudtak megélni, a falvakat körülvevő kötött egyházi és világi nagybirtokrendszer reménytelenné tette a parasztok földbirtokszerzését. Egyre inkább arra kényszerültek, hogy lemondjanak a gyermekáldásról azért, hogy a meglevő birtokot ne kelljen szétosztani a megélhetést már nem biztosító kisebb darabokra. Ennek következménye lett az „egyke”, vagyis egy családban csak egy gyermek születhetett, így akadályozva meg a birtokok elaprózódását, az utódok elszegényedését. Andorka Rudolf Besencén végzett családrekonstrukciós vizsgálata során azt állapította meg, hogy a születéskorlátozás a faluban mindenfajta modern gazdasági átalakulás előtt, a jobbágy-ság fennállása idején kezdődött el, és a későbbiekben a gazdasági megrekedésre, a fejlődési lehetőségek bezárulására adott reakció lehetett (Andorka 1987:94–96).

Az „egykezés”, a „morbus Baranyaensis” következtében 1863 és 1933 között 18 ezer főről 12 ezer főre csökkent a 45 ormánsági település lélekszáma (Kiss Z. 1991).

Kodolányi János 1934-ben jár Besencén, amiről így ír: „Átmegyünk Besencébe... A lovak lassú lépéssel poroszkálnak velünk, mi némán nézzük az ütött-vert, elhagyott házat, a tornácos, zsugateres portát, amelynek hideg a tűzhelye, tetejét megbontotta a szél, kéménye csorba, udvara-kertje kihalt. Egy a kihalt házak közül... A végzet beteljesedett rajta...” (Kodolányi 1941). Kodolányi komor jövőt jósolt a falunak: „Ha a száz évvel ezelőtti születések számát kerekén 100-nak vesszük, akkor ma a születések száma: Siklós-on 34,04 százalék – Besencén 4,17 százalék. Ez azt jelenti, hogy például Besencén tíz év

múlva a még ma élő öregek távozása után üres lesz a falu, mint a kipusztult csigahéj!” (Kodolányi 1941).

A második világháborút követő változások – a korábbi földbirtokrendszer megszüntetése és a földosztás – bizakodással töltötték el az ormánsági parasztokat is. Az önálló gazdálkodás mellett – a nehézségek ellenére – sokáig kitartottak a besencei gazdák. A termelőszövetkezet csak az 1950-es évek végén alakult meg, az 1960-as évek első felében egyesültek a Csányoszrói „Összetartás” Termelőszövetkezettel, amely 1965-ben Besencén és a szomszédos településeken 200 család megélhetését tudta biztosítani. Az 1960-as évektől a besenceiek foglalkoztatásában a mezőgazdaság mellett már jelentős szerepet játszottak a környék (Pécs, Sellye, Siklós) ipari üzemei, vállalatai, a foglalkoztatottak egyre nagyobb hányada ingázott lakóhelye és munkahelye között.

A Ormánság aprófalvainak helyzetét is nagymértékben rontotta az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió, amelynek révén megkezdődött a hazai településrendszer körzetesítése, a közigazgatás, az oktatási, egészségügyi és kulturális intézményeknek a kijelölt körzetközpontokban történő centralizációja. Az intézményeitől, majd az értelmiségeitől megfosztott kistelepüléseken felgyorsult az elvándorlás, Besencén – ezek mellett – a lakosság elöregedése, az elvándorlás, a faluhoz, a tradíciókhoz már nem kötődő csoportok beköltözése, a hagyományos mezőgazdasági termelés háttérbe szorítása, az ipar egyre növekvő munkaerő-szükséglete is jelentős mértékben hozzájárult a református hagyományokra épülő faluközösség felbomlásának felgyorsulásához.

Tüskés Tibor 1975-ben két napot töltött Besencén, amit két részes szociográfiában örökített meg a Jelenkor hasábjain. Tanulmánya végén így jellemzi a falu helyzetét: „Amíg a városok és a kiemelt, központi szerepkörű települések az elmúlt években a felemelkedés nagy útját tették meg, az alacsony lélekszámú településeken, a kisközségekben, a mellékfalvakban az élet megrekedt, s némely tekintetben az iskola-, az egészségügy, a művelődés, az emberi együttélés terén egy korábbi szintnél alacsonyabbra süllyedt. Ezekben a helyeken az igénytelenség ma évről-évre újratermelődik. Besence nem halt ki. Besence haldoklik.” (Tüskés 1975:1002).

A cigányok betelepülése és helyzete Besencén a rendszerváltásig

Hogy Kodolányi besencei-víziója nem vált valósággá, abban nagy szerepe volt „A cigány lakosság helyzetének javításáról” szóló, 1961-es MSZMP KB határozatnak. Ennek következtében az Ormánságban is felgyorsult a cigánytelepek felszámolása. Az ott élők elhelyezésére jó lehetőség kínálkozott a csökkenő népességű ormánsági kistelepülésekben, ahol kedvezményes OTP hitelekkel is támogatták a betelepülők lakásvásárlását. 1970-re a korábban telepeken élők egyharmada költözött be a községekbe, közülük sokan vállaltak munkát a helyi és a környékbeli termelőszövetkezetekben, a megye városainak ipari üzemeiben.

Bsencén a cigány családok beköltözése 1965-ben kezdődött és az 1970-es évek közepéig tartott. Többben a Révfalu melletti „Zokoga” telepről érkeztek, amelyet az 1965. ta-

vaszi Dráva-áradás elmosott. Aztán később jöttek még a szomszédos Gilvánfáról, Marócsáról és Ózdfaluból is.

„– Mikor jöttek ide? – kérdezem

– Öt éve – mondja a férfi

– Hányan laknak itt? – A három ágyra mutatok.

– Heten. Mária meg Klári az egyik ágyban alszanak. Mária negyedikes, Klári elsős. Én a Jancsit veszem magam mellé. Feleségem meg az Idát. Ők kisebbek. Lalika meg csak háromhetes...

– Honnan jöttek ide?

– Zokogáról.

– Mennyiért kapták ezt a házat?

– A cigányakción keresztül kaptuk, kérem. Az értéke 32 500 forintra volt becsülve. Ennek tíz százalékát kellett kifizetnünk. 115 forintot törleszttek havonta. De hogy két hónapja volt ez a tekeredésem, most letiltásba tették... De tessék nézni milyen ház ez..." (Tüskés 1975:994–995)

A cigányok beköltözése az általuk megvásárolható falusi házakba ugyan pozitív jelenség volt, ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy lehetőségeiket ugyanazon körülmények befolyásolták, amelyek miatt az óslakosság elköltözött.

A Csányoszrói Községi Közös Tanács VB. az 1966 szeptemberében irt jelentésében a következőképpen fogalmaz a három településre betelepülő cigányok helyzetéről:

„A Községi Közös Tanács területén (Csányoszró, Nagycsány, Besence) összesen 1435 fő élt, ebből cigány 73 fő volt. A 73-ból munkaképes korú 39, közülük 19 fő, (16 férfi és 3 nő) dolgozott. Szociális és egészségügyi helyzetük szempontjából elmondható, hogy némi fejlődést értek el általában, de még mindig elég alacsony szinten élnek általában a többi lakossághoz viszonyítottnak. Bár vannak közöttük akik egészen rendes életkörülmények között élnek és munkával keresik meg a szükségleteiket, de a többség életszéléte, munkához való viszonya és ebből kifolyólag szociális körülményeik bizony még hagynak maguk után kívánnivalót...Kulturális színvonaluk tekintetében még nagy részüknél a kulturált szórakozás felé való orientálódás hiányzik és egyedül a kocsmázás jelenti a szórakozást. Kisebbségük igénybe veszi a mozit, színházat és a rendezvényeken is megjelennek.”

Az ormánsági cigányok kényszerasszimilációja is a szocializmus egyik terméke volt és szoros összefüggésben állt a szocialista nagyiparnak az olcsó és kvalifikálatlan/szakképzetlen munkaerő iránti szükségletével. Az mindenesetre jelentős előrelépés volt, hogy az iparban munkát vállaló cigányok alanyai lettek a munkahelyeken megjelenő kontrollnak és a különböző, a munkavállalókat megillető járandóságoknak. A beköltöző cigányok lakás- és életkörülményei a korábbi, telepi, faluszéli körülményekhez képest sokat változtak. A falubeli családokkal – akik kezdetben bizalmatlanul fogadták az érkezőket – egy idő után az együttműködés, munkamegosztás különböző formái is kialakultak. Jól illusztrálja ezt Tüskés Tibor 1975-ös tanulmányának egyes részletei is.

„– ... Itt nem születik, nem hal meg senki. Csak elmegy.

– De születés csak van?

– Van hát, a cigányoknál. Bőven. De azok katolikusok.

– Hogyan illeszkednek be a falu életébe?

– A mi sorunkon csak egy család lakik. A többi a túlsó soron él. Dologtalanok, lusták. Sokszor a kenyerüket sem tudják kiváltani, éheznek, az asszonyok nem dolgoznak, amit az ember keres, szombat-vasárnap megisszák... Mindegyiknek van nagy kertje, de nem vetnek bele semmit. Miből élnek? Nem dolgozik egy se a téészen. Kubikolnak a víztársulatnál. Napszámba el se tudom csinálni őket. Pedig ebédet is adnék..." (Tüskés 1975:906–907).

„– A kanász ma se hajtott ki. Cigányt fogadott a téész. De nem hajt ki. Csak élőködnek. A téészenek egyik se tagja. Részes munkát fogadnak... Ha megkapják a pénzt, van nagy kártya meg ivás. Összel meg rengeteg sok lopás..." (Tüskés 1975:909).

– Történt már olyan, hogy idevaló legény cigánylányt vett feleségül?

– Olyan még nem. De olyan már igen, hogy cigánygyerek idevaló magyar lányt vett el... Most a fiatalok ott laknak náluk. Van két gyerekük. A fiú kitanulta a sofőrséget, dömpert vezet, jól keres, nem iszik a kocsmába. Úgy ideilleszkedett, nem mondaná meg róla senki, hogy nem magyar." (Tüskés 1975:993–994).

„A cigányság iránt megnyilvánuló gondolkodásban igen nagy szerepe van a tudati tényezőknek. Egyfelől a mértéktelenül felkeltett igények, másfelől az elképzeltnél sokkalta mélyebben begyökerezett előítéletek nagyban nehezítik a folyamatot. Csak a kölcsönös bizalmatlanság felszámolása, egymás elfogadása és tisztelete, az együttélés normáinak megtartása révén lehet előrejutni. Ha a cigányok érzik, hogy más szemmel néznek rájuk, ha megsza- badulnak a bizalmatlanságtól, amelyben általában részük van, remélhető, hogy anyagi-szelle- mi fölemelkedésük megvalósul." – írta Tüskés Tibor 1975-ben (Tüskés 1975:1002), és ezek a gondolatok akár a besencei „Gondoskodó falu” program alapvetéseiként is szolgálhattak.

Besence a rendszerváltás után

Az Ormánsági kistalvákat a rendszerváltást követően nem csupán a tőke és a hazai fejlesztési források, de az ezredforduló után Magyarországra érkező európai uniós támogatások is elkerülték. A gyenge érdekérvényesítő képességgel rendelkező kistelepülések folyamatosan alulmaradtak a források megszerzéséért folyó versenyben, az uniós szabályozók és elosztási rendszer sem kedvezett a legkiszolgáltatottabb csoportoknak és a legszegényebb településeknek. 2002 és 2005 között Baranya megye kilenc kistérségébe érkező uniós támogatásokból a legkedvezőtlenebb helyzetben levő sellyei kistérség 3,4 százalékkal részesedett a PHARE, 6,08 százalékkal az Agrár és Vidékfejlesztési Operatív Programból, 0,9 százalékkal az Gazdaságfejlesztési Operatív Programból, 0,4 százalékkal a Humán erőforrás Fejlesztési Operatív Program és 13,3 százalékkal a Regionális Operatív Program keretében nyújtott támogatásokból.

Az uniós támogatások elosztásának baranyai tapasztalatai is azt vetítik elő, hogy egyes támogatások – pl. a HEFOP, vagy a GVOP – nem csökkentik, hanem inkább növelik a kistérségek közötti fejlettségbeli különbségeket.

Besencén az 1980-as évek végének, 90-es évek elejének változásai, legfőképpen a munkahelyek megszűnése, a lakosság rohamos elszegényedéséhez, a falu további leszakadásához vezetett. A lakosság többségét kitevő beás cigányok 30-40 évvel ezelőtt elindult lassú felzárkózása, az új életstratégiák meggyökerezése félbeszakadt. Besencén azonban olyan mérvű elszegényedés és leépülés, mint a szomszédos Gilvánfán, még nem következett be.

A rendszerváltás utáni 15 évben Besence számára is legfeljebb a temetőfelújítás, vagy a buszváró elkészítése jelentette a „fejlesztést”, miközben a falu lakóinak egyre nagyobb hányada segélyekből, vagy alkalmi munkákból, jó esetben közmunkákból volt kénytelen megélhetését biztosítani. 2005-ben a település még ott szerepelt – néhány észak-magyarországi és dél-dunántúli községgel együtt – a tíz legszegényebb magyarországi település között. A 120 fős településen már évek óta 30 fő körül mozog a nyilvántartott álláskereső száma. Az elmúlt időszakban a térségben élők számára nagyobb létszámban munkahelyet csak a finn tulajdonú, elektronikai termékeket gyártó pécsi Elcoteq Vállalat tudott biztosítani, és a dolgozók munkába járását is segítette külön buszjáratok indításával. A 2007 után kibontakozó gazdasági válság következményeként történt leépítések azonban jelentős mértékben csökkentették az ott munkát vállaló besenceiek számát is.

Egy 2007-ben készült felmérés szerint a faluban élők legnagyobb problémának a szegénységet és a kilátástalanságot tartották. „... *csendes, nyugodt, szegény, elmaradott térség ez és nincs jövője*” – fogalmazta meg többek véleményét az egyik besencei lakos. Mindezek ellenére, a felmérés adatai szerint – a besenceiek 68 százaléka még is csak itt képzelel el jövőjét.

Kitörés a csapdahelyzetből: A „Gondoskodó falu” projekt (2007–2010)

A 2006-os önkormányzati választások után felálló új önkormányzat úgy gondolta, hogy a helyzet nem fog magától javulni, segítség sem várható sehonnan, a szociális segélyekből élők egyre nagyobb száma a települést pénzügyileg is ellehetetleníti, a különböző közmunkaprogramok sem teszik biztonságosabbá, kiszámíthatóvá az itt élő családok megélhetését. Mindenekelőtt tehát munkalehetőségeket kell biztosítani a faluban vagy a közelben, ezzel lehetne kitörni a települést szorongató csapdahelyzetből és visszaszerezni az emberek bizalmát. A lehetőségeket korlátozta, hogy a termelőszövetkezetek megszűnése, a földek privatizációja is úgy alakult a környéken, hogy a besenceiek, de a település önkormányzata is alig rendelkeznek művelhető földterülettel, mivel a falut körülvevő termőföldek idegen tulajdonba kerültek a rendszerváltás után. A falu lakóinak többségét kitevő beás cigány családok – mivel nem voltak téjesztagok – a kárpótlásból is kimaradtak.

A helyiek és néhány, a települést jól ismerő pécsi szakember 2007 tavaszán fogott hozzá egy fejlesztési koncepció kidolgozásához. Akkor még a falu lakóházainak felújítása állt a tervezett program középpontjában, gondolva arra, hogy Besence régi parasztházainak felújítása turisztikai vonzeró lehet és az itt lakók közérzetét is javítaná az egyre rosszabb állapotban levő porták megújítása. Ráadásul ez egy ideig munkalehetőséget is biztosítana néhány embernek a faluban. Fontos szempont volt az is, hogy a kiköltözések,

beköltözések ellenére Besencében viszonylag egységes maradt a múlt században kialakult falukép, nem épültek „csé” és „szoc.polos” házak.³

A tervek konkretizálása az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány „Kisfalú” programja keretében meghirdetett pályázat elkészítése során történt. Az OFA olyan kistelepüléseket kívánt támogatni, amelyek társadalmi, gazdasági és infrastrukturális fejlettségüket tekintve az ország legelmaradottabb, legszegényebb települései közé tartoznak. A támogatásokat elnyert projektek elsősorban a településeket sújtó társadalmi problémák (növekvő munkanélküliség, szegénység, kirekesztődés) kezelése mellett a települések fejlesztését, a fejlesztési források megszerzéséhez alapvetően fontos kezdeményező és innovatív struktúrák kialakítását, az ehhez szükséges és helyben rendelkezésre álló humán erőforrások mozgósítását és fejlesztését, a helyi törekvések és kezdeményezések külső támogatókkal történő megerősítését célozták.

A „Gondoskodó falu” címet viselő program – amely végül is támogatásban részesült – két részből állt: egyrészt a besencei lakóházak felújításából, amit a projekt kidolgozói összekapcsoltak a helyi építészeti értékek feltérképezésével, a településrendezési terv és a község gazdaságfejlesztési programjának elkészítésével, valamint egy végzettséget is adó építőipari képzés lebonyolításával, illetve közösségfejlesztési programok szervezésével. Mindenekelőtt azonban a falu közösségével való nagyon szoros együttműködést határozták el, hisz először őket kell meggyőzni arról, hogy a változások kulcsa elsősorban bennük van, ha ők nem hisznek abban, hogy csak saját magukra számíthatnak, ha továbbra is csak kívülről várják a segítséget, akkor minden erőfeszítés kárba vész. A projekt másik része a régi ormánsági malmok – mint a helyben rendelkezésre álló, évszázadokon keresztül energiát biztosító építmények – felújítására irányult.⁴

A 31 hónapos futamidejű, 41 millió Ft-tal támogatott program 2007 végén a négy települést érintő szociológiai vizsgálattal indult. A projektben dolgozó szakemberek egyrészt a lakás- és életkörülményekről, a jövedelmi viszonyokról kívántak pontos képet kapni, másrészt feltérképezték azokat az erőforrásokat (a lakosság képzettsége, munkatapasztalata, háztáji és önkormányzati földterületek nagysága, minősége stb.), amelyek alapját jelenthetik a későbbi, hosszabb távra szóló fejlesztési programoknak.

A projekt keretében, a Pécsi Tudományegyetem Urbanisztika Tanszéke mérte fel Besence lakóépületeit és készítette el a község településrendezési tervét. A program ideje alatt a település 48 lakóépületéből húsz felújítása fejeződött be. Ehhez kapcsolódóan az építőipari képzésben résztvevők felkészülhettek az álláskeresésre, elsajátíthatták az önálló vállalkozás indításával kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat.

A gazdaságfejlesztési program keretében készült a helyben létrejövő, vagy majd a községbe betelepülő vállalkozásoknak otthont adó inkubátorház. A létesítmény létrehozásának idejére már megalakult az építőipari képzésben részt vett és eredményes vizsgát tett hallgatók egy részének foglalkoztatását felvállaló, Besence Község Önkormányzata által alapított „Okormente” Non-profit Kft., így a kivitelezési munkák nagy részét már ők végezhették.

A „Gondoskodó falu” program egyik lényeges eleme volt a helyi közösségek aktivizálása, a helyi identitás erősítése. Ennek keretében került megszervezésre a Besencéről elszármazottak találkozója. A szervezők azt kérték a résztvevőktől, hogy hozzanak maguk-

kal a falut, az itt élt családokat bemutató fényképeket. Az így összegyűjtött családi fotókból állt össze a „Megőrzött pillanatok” címmel a művelődési házban kialakított állandó falutörténeti fotókiállítás és hozzá kapcsolódó katalógus anyaga. A sikeres akción felbuzdulva, néhány fiatal hozzákezdett egy kulturális egyesület létrehozásához, amely 2009 őszén tartotta alakuló összejövetelét. A helyi kommunikáció javításában és a közösségépítésben nagyon fontos szerepet játszott az, hogy a különböző projektmegbeszélések, értekezletek mindig nyilvánosak voltak, azokon bárki részt vehetett, így nem volt olyan esemény, probléma a projekt megvalósításával kapcsolatban, amelyről a helyiek ne szerezhettek volna tudomást.

Több évi szünet után 2007-től – a Baranya Megyei Könyvtár segítségével – a községnek újra van könyvtára, a könyveken kívül itt nyílik lehetőség az ingyenes internetes hozzáférésre is.

Egy sikeres pályázat után, 2009-ben kezdődött el a község tenispályájának kialakítása. Az elkészült létesítmény az elmúlt két évben a falu egyik fontos közösségi helyévé vált. Az ingyenes tanfolyamokon a tenisz alapjait is elsajátíthatták, a szükséges sporteszközöket pedig adományként kapta a település.

A „Gondoskodó falu” program végrehajtása során szerzett tapasztalatokra, az elvégzett vizsgálatok eredményeire építve 2009-ben és 2010-ben több projekt kidolgozására is sor került. A határmenti együttműködések támogató CROST program keretében Besence és a horvátországi Gornja Rijeka község önkormányzata elkészítette közös inkubátorház-fejlesztési programját.

A „Gondoskodó falu” gazdasági programjához kapcsolódó képzési program

2009 őszére elkészült a tartós helyi foglalkoztatás feltételeit javító szabadföldi és fóliás kertészet kialakítására és az ehhez szükséges szakemberek képzésére vonatkozó projektjavaslat is. A kertészet létrehozását és a kertészeti képzés lebonyolítását, tartós munkahelyek teremtését célzó, a „Gondoskodó falu” program tapasztalataira épülő projekttervet („A Gondoskodó falu gazdasági programjához kapcsolódó képzési program”) az Európai Szociális Alap 2010-ben 51 millió Ft. támogatásban részesítette. A projekt megvalósítása 2010 október 1-jén kezdődött el és 2011 novemberében fejeződik be.

A megvalósítás első 8 hónapjában került kiválasztásra a képzésben részt vevő 20 fő, elindultak az elméleti és gyakorlati képzési programok (az előző programhoz hasonlóan itt is több településről, Besencéről, Gilvánfáról, Nagycsányról, Csányoszróból és Magyar-mecskéről kerültek kiválasztásra a képzésben részt vevők). A hallgatók a képzés időtartama alatt támogatásban részesülnek. A képzéshez szorosan kapcsolódik a mentori tevékenység, amelynek célja hallgatók tanulással, családdal, életvezetéssel kapcsolatos problémáinak kezeléséhez való segítségnyújtás.

A képzéssel párhuzamosan 2011. januárban megkezdődött – bár bérelt földeken – a 9 hektár alapterületű szabadföldi és a három, összesen 700 m². alapterületű, fűthető sátorból álló fóliás kertészet, valamint a hozzákapcsolódó infrastruktúra (kazánház, utak,

öntözőrendszer, kerítés stb.) kialakítása. A gyakorlati képzés keretében a hallgatók áprilistól már a fóliasátrokban palántáztak, majd megtörtént a dinnyepalánták kihelyezése és július közepétől az első termés betakarítására készülhetnek. Augusztusban várható a hűtőkamra kialakítása is. A termékértékesítés a projekt egyik nagyon fontos eleme, az itt keletkező bevétel alapozza meg a munkahelyek fenntartását a projekt finanszírozásának lejárta után. A képzésben részt vett hallgatók vizsgáira szeptember végén kerül sor. A sikeres vizsgát tett hallgatók közül 10 fő folyamatos foglalkoztatását biztosítja majd a kertészet és lehetőség nyílik arra is, hogy további 10 fő a saját háztáji kertészetében megtermelt termékekkel mint őstermelő kapcsolódjon a korábbi program keretében létrehozott „Okormente” Kft. által bonyolítandó termeltetési, értékesítési hálózathoz.

A folytatás

Az eddig felhalmozott tapasztalatokat felhasználva közben folyik a jövő tervezése is, újabb programok előkészítése⁵. Hosszabb távú cél továbbra is a minél szélesebb körű foglalkoztatás feltételeinek megteremtése, a létrehozott munkahelyek fenntarthatóságának biztosítása, a besencei életfeltételek, életkörülmények elfogadhatóvá tétele.

Itt tartunk most. A jövőt illetően egyszerre vagyunk bizakodók és bizonytalanok. Bízzunk abban, hogy ha az emberek látják, hogy érdemes erőfeszítéseket tenni, akkor támogatnak bennünket, mellénk állnak, segítenek. Ugyanakkor tudjuk azt is, hogy az elmúlt évtizedek kudarcai, sikertelenségei elkedvetlenítették, passzivitásra ítélték az itt élőket. „... Lehet, hogy itt már semmi sem fog változni, csak rosszabb lesz” – mondta egy helybeli még 2007-ben.

Azt is látjuk, hogy a program keretében az elméleti és gyakorlati képzésben részt vevő 20-35 éves, többségében roma fiatalnak ez az első olyan munkahelye, ahol pontosan meg kell jelenni, a munkaidőt végig kell dolgozni, a munkafegyelmet be kell tartani és ahol alkalmazkodni kell a társakhoz is. A munkatapasztalatok hiányából eredő konfliktusok kezelését nekünk is menet közben kellett megtanulni. Aztán számítani lehet arra is, hogy a rossz időjárás, egy vihar bármikor tönkretelheti a termést, vagy annak egy részét, ahogy ez történt néhány héttel ezelőtt, amikor a hirtelen lezúduló jég öt perc alatt milliós károkat okozott fóliasátrainkban és a paprikaültetvényeinken, bizonytalanná téve az ott dolgozók bérét is.

A közös munka kezdetén azt gondoltuk, hogy 3-4 év alatt talán sikerül mozdítani valamit a falu helyzetén. Most, 3-4 év után, azt látjuk, hogy még mindig csak az elején vagyunk, innen még nagyon könnyen visszarendeződhet minden.

Irodalom

Andorka Rudolf (1987): *Adalékok az ormánsági „egyke” történetéhez Vajszló és Besence református anyakönyveinek családrekonstrukciós vizsgálata alapján*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének Történeti Demográfiai Füzetei. 3.

Dokumentumok a baranyai cigányság történetéből. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 2004.

Kiss Z. Géza (1986): *Ormánság*. Budapest:Gondolat Kiadó.

Kiss Z. Géza (1991): *Ormánsági változások. Fejezetek a 18–19. századi Társadalom történetéből*. Budapest:Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kodolányi János (1941): *Baranyai utazások*. Budapest:Bólyai Akadémia.

Márfi Attila (2005): Baranya megye cigánytelepeinek felszámolása a tanácskorszakban. In.: *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene I.* Pécs:Emberháza Alapítvány. Erdős Kamil Cigánymúzeum, Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület.

Tüskés Tibor (1975): *Besence*. Jelenkor 10–11. 897–1003.

Jegyzetek

- 1 <http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.events-and-activities-integration-roma-citizens-programme>
- 2 Kovács Zoltán: *The Caring Village – a Gondoskodó Falu – Besence Brüsszelben*. 2011. április 28. http://www.onkormanyzat.mti.hu/hir/10753/the_caring_village-a_gondoskodo_falu-besence_brusszelben
- 3 A legutóbbi népszámlálás (2001) adatai alapján a község 48 lakóépületéből 24 (50%) épült 1919 előtt, 20 (41%) 1920 és 1944 között, és mindössze 4 épült 1945 után.
- 4 Erre jött létre a Malom konzorcium, amelynek tagjai: Besence és a három szomszédos település (Nagycsány, Gilvánfa és Csányoszró Önkormányzata), a Pécsi Tudományegyetem, a Pécsi Építész Kör, a MIOK Alapítvány, a CLIENS Kft. és a Régio-Promo Bt.
- 5 A település és a környezetében meglévő természeti erőforrásokat feltáró vizsgálat befejezése, a vizsgálat tapasztalatainak beépítése a fejlesztési projektekbe (így pl. a Kerületi Bányakapitányságtól kapott, a korábbi időszakban folytatott kutatófúrásokra vonatkozó információk szerint a település közvetlen környékén viszonylag könnyen elérhető meleg víz található, ennek felhasználása a fóliasátrak vagy a lakóépületek fűtésében jelentős költségmegtakarítással is járhat).
  - További munkahelyek teremtése érdekében a kertészeti tevékenység alá vont földterületek növelése az Állami Földalaptól igényelt földekkel.
  - A háztáji kertészetek bevonása a termelés, termeltetés községi szinten kialakítandó rendszerébe.
  - A kertészethez, mezőgazdasághoz kapcsolódó, ugyancsak munkahelyeket teremtő tevékenységek indítása az inkubátorházban (zöldség és gyümölcs feldolgozása, termékek csomagolása, hűtőkapacitás bővítése stb.).
  - Hét ormánsági településre kiterjedő, kertészetek kialakítását célzó közfoglalkoztatási modellprogram kidolgozása.
  - Közös program a szomszédos Gilvánfa községgel a magas talajvizet levezető árkok megépítésére.
  - A térségi lehetőségekre, hagyományokra épülő, gyakorlatra orientált felnőttoktatás feltételeinek megteremtése egy – a szakképzés mellett a korszerű általános műveltséghez és a közösségi munkához szükséges ismereteket is nyújtó – népfőiskola létrehozásával. Erre jó lehetőség kínálkozik a most felújított, de várhatóan megüresedő szomszédos csányoszrói iskola épületében, ahol kisebb átalakításokkal később bentlakásos kurzusok is szervezhetők.)
  - Több ormánsági gazda régi tervének, a csak itt termelt és készített mezőgazdasági és kézműves termékek árusításának helyet adó Ormánság piac megvalósítása Pécsen, majd később a régió nagyobb városaiban, idegenforgalmi központjaiban.
  - A település honlapjának elkészítése, az internetes kommunikáció feltételeinek javítása.

Sebestény István

A civil tőke, mint a társadalmi tőke speciális esete

A tanulmányban a társadalmi tőke körüli definíciós viták helyi önkormányzati-civil szintre való logikai-spekulatív dedukciója révén megkíséreljük a civil tőke fogalmának megalkotását. Az elemzésünk során ezt fogalmat tételesen megmerítjük a társadalmi tőkével foglalkozó szerzők gondolati rendszerében, és feltérképezzük a közös, illetve eltérő jegyeket, feltárjuk az általánosból a speciális szintre való levezetésének lehetőségeit, és megpróbáljuk ennek a derivátumnak létét és létjogosultságát alátámasztani. Megfogalmazásunk szerint a civil tőke az általános értelemben vett társadalmi tőke speciális esete, mely a helyi közhatalom letéteményese és a formálisan vagy informálisan intézményesült civil társadalom kontextusában, hálózatrendszerében értelmezhető.

A továbbiakban kitérünk még a civil tőke – társadalmi tőkéhez is viszonyítható tulajdonságaira, és egyéb tőkeformákra való konvertálhatóságára is. Ennek kapcsán feltételezzük azt is, hogy a helyi önkormányzati-civil együttműködés folyamán és a civilek által ellátott funkciók gyakorlása során megjelenő outputok nemcsak az önkormányzatok részéről nyújtott anyagi, hanem a civil társadalom kapcsolati tőkéjének – jelesül a civil tőkének – a hozzáadéka is.

Kulcsszavak: helyi önkormányzatok, civil szervezetek, társadalmi tőke, civil tőke

Sebestény István 1963-ban született Budapesten. Közgazdász-szociológus, történész és demográfus diplomával rendelkezik, 1992 óta dolgozik a Központi Statisztikai Hivatalban, ahol társadalomstatisztikával, azon belül nonprofit statisztikával, nonprofit kutatással foglalkozik. Főbb területei a nonprofit szektor demográfiája, jogi-gazdasági működési környezete, az állam-civil és az önkormányzati-civil együttműködés helyzete, alakulása. Részt vett több nemzetközi kutatásban, programban is, több szakmai cikk szerzője. Alapítója a Civitalis Egyesületnek, szerkesztője a Civil Szemlének, és a kolozsvári Civil Fórumnak. 2004 és 2009 között részt vett a Nemzeti Civil Alapprogram munkájában. Doktori disszertációjában a helyi önkormányzatok és civil szervezetek együttműködésének funkcióit és eredményeit elemezte.

E-mail: istvan.sebesteny@ksh.hu

Tarrósy István

*Az együttműködés politikai kultúrájának sajátosságai
– a pécsi Európa Kulturális Fővárosa projekt kapcsán*

A pécsi Európa Kulturális Fővárosa (EKF)-projekt kapcsán a tanulmány célja nem a történeti kontextus újbóli, esetleg más szemszögből értelmezett megrajzolása (maga a szerző 2004 és 2007 között a projekt egyik vezetőjeként a napi történések egyik meghatározó szereplője volt), hanem az EKF-hez kötődően tetten érhető együttműködések (vagy éppen azok hiánya), és az ezekből levezethető tanulságok kibontása, fókuszban számos fajsúlyos civil aspektussal. Történetiségében a döntő fontosságú – 2004 októberében az

akkori Európa Házban (későbbi Pécs2010 Menedzsment Központ) lezajlott – civil konferenciától vesz számba nagyobb csomópontokat, mindvégig azt szem előtt tartva, hogy születtek-e a közösségi szektor és a politika, a civil szféra és a városvezetés között olyan együttműködések, amelyek hosszabb távon váltak/válhatnak meghatározó irányvonallá a jövőben. A tanulmány középpontjában a magyar politikai kultúra örökségei, jegyei, és egy kívánatos újfajta együttműködési kultúra számára oly fontos bizalom kérdésköre állnak.

Kulcsszavak: helyi önkormányzat, kulturális főváros, közpolitika, civil részvétel

Tarrósy István 1973-ban született, a Pécsi Tudományegyetem Politikai Tanulmányok Tanszékének egyetemi adjunktusa, a PTE Afrika Kutatóközpont titkára és koordinátora. PhD politológia doktori címét summa cum laude minősítéssel szerezte meg 2009 nyarán. Tagja az MTA Köztestületének, a Magyar Politikatudományi Társaságnak és a Royal African Society-nek. Elnökségi tagja a Magyar Afrika Platformnak, továbbá tagja a kenyai központtal működő Institute for Democracy in East Africa (IDEA) tudományos tanácsának. Az Afrika Tanulmányok folyóirat alapítója, szerkesztője és kiadója. Több mint 40 tanulmány, cikk szerzője és több mint 15 kötet, tanulmánykötet szerkesztője. Kutatási területe: Észak-Dél kapcsolatok és globalizáció, kelet-afrikai átmenetek és Tanzánia államfejlődése, sino-afrikai és afro-ázsiai kapcsolatok, politikai kultúrák a világban. 2001-től a PTE külügyi igazgatója, 2004 és 2007 között a pécsi Európa Centrum Kht., majd a Pécs2010 Menedzsment Központ ügyvezető igazgatója. A pécsi EKF-program egyik volt vezetője.

E-mail: tarrosy@idresearch.hu

Giczey Péter

Nagyerdőért Összefogás – esettanulmány

A Nagyerdőért Összefogás 2009-ben jött létre azzal a céllal, hogy megakadályozza a Nagyerdei Parkerdő egy részét elszakító fürdő- és szállodafejlesztést. A civil együttműködés kialakulásának és történetének főbb fázisait követi nyomon az esettanulmány, elemzi küzdelmüket, a belső és külső együttműködést, különös tekintettel az önkormányzattal, a nyilvánosság használatát, az érdekvégyesítés hatékonyságát. Betekintést ad a bevonásra és a részvétel ösztönzésére irányuló közösségi típusú beavatkozásokba, a helyi közösségbe történő beágyazódás alakulásába, továbbá a közösségi tervezés folyamatába, módszereinek hatásába, mellyel az Átfogó Nagyerdő-terv készült.

Kulcsszavak: civil, együttműködés, összefogás, érdekvégyesítés, közösségi tervezés.

Giczey Péter 1961-ben született Debrecenben. Történelem-népművelés szakon végzett a Bessenyei György Tanárképző Főiskolán 1987-ben, majd szociológián az ELTE-n 1991-ben. Polgármesteri hivatalokban, családsegítő szolgálatnál dolgozott Nyírbátorban és Debrecenben, 1994–2005 között a Csapókerti Közösségi Házat igazgatta. A rendszerváltás óta részt vesz különböző civil szervezetek tevékenységében, az Életfa Segítő Szolgálat Egyesület elnöke és a SZÖVETSÉG a Közösségi Részvétel Fejlesztéséért Egyesület ügyvezető alelnöke. A kilencvenes évek közepe óta aktív tag nemzetközi szervezetekben, 2006 óta az IFS (Settlementek és Szomszédsági Központok

Nemzetközi Szövetsége) vezetőségi tagja. Közösségfejlesztőként dolgozik, óraadóként közösségi munkát oktat a Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitikai Tanszékén, illetve Egészségügyi Karán.

E-mail: giczey.peter@eletfaegyesulet.hu

Bukta Zsuzsanna

Jogos –e a versenyelőny? – a nonprofit gazdasági társaságok és más államközeli civilszervezetek a sportban

A magyar civil szféra történetében az 1990-es évek vége az ún. „második nonprofit szektor” kialakulásának időszaka volt. Mára a köztestületek, közalapítványok, nonprofit társaságok alkotta csoport több szempontból is a szféra meghatározó tényezőjévé vált. A sport szegmensben is jelen voltak az állam által alapított szervezetek, de számuk az elmúlt évekig elenyésző volt. A sportkormányzat által létrehozott köztestületek és közalapítványok története főként az államközeli nonprofit szervezetek státusának, szerepének ellentmondásairól, a modern kormányzati-civil kapcsolattal szembeni értetlenségről tanúskodnak. Az önkormányzatok a magyar sport legfontosabb tényezői, amelyek a rendszerváltás óta próbálják településeiken megalkotni a feladatellátás ideális modelljét. A sportlétesítményeket üzemeltető, önkormányzatok által alapított nonprofit társaságok számának dinamikus növekedéséből arra lehet következtetni, hogy ez a szervezeti forma felel meg leginkább az üzleti, állami és civil szerepvállalást is igénylő, heterogén sportszférában. A jelen tanulmány célja, hogy bemutassa a sportszférában működő állami vagy önkormányzati alapítású nonprofit szervezetek helyét, szerepét, működését, alapítójával való viszonyát, a lehetséges alternatívákat. Az elemzéshez a Központi Statisztikai Hivatal civil szervezeti adatbázisát, a doktori disszertációm alapját képező önkormányzati és civil szervezeti felméréseket, az érintett szereplőkkel történő interjúkat, valamint az önkormányzatok által a nonprofit társaságokról rendelkezésemre bocsátott anyagokat használtam fel.

Kulcsszavak: sportfinanszírozás, köztestület, közalapítvány, nonprofit társaság, önkormányzat, sportlétesítmény

Bukta Zsuzsanna 1974-ben született Miskolcon. Szegeden magyar szakos bölcész, Budapesten sportmenedzser diplomát szerzett. Tíz éve tanít sportmenedzsmenet és sportszociológiát, jelenleg az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karán az Egészségfejlesztési és Sporttudományi Intézet oktatója. Kutatási területe a sport civil szférája, az állam, illetve az önkormányzatok és a nonprofit sportszervezetek kapcsolata, a sportfinanszírozás, a sportegyesületek és sportszövetségek működése. Jelenleg PhD fokozata megszerzésén munkálkodik. Korábban hat éven keresztül dolgozott a sport kormányzati szerveinél. A Magyar Sporttudományi Társaság tagja, alapítója és elnöke a Négyesfogat Egyesületnek, amely a magyar sport civil szféráját segíti kutatási programokkal, képzéssel és pályázati tanácsadással.

E-mail: bukta.zsuzsanna@gmail.com

Balogh Márton—Incze Zsuzsánna—Csáki Rozália

A Helyi Fejlesztési Ügynök mint a közpolitika eszköze

Jelen tanulmányban egy civil szervezet által kifejlesztett projektet mutatunk be, mely közpolitikai eszközként használható. A projekt célkitűzése egy lokális fejlesztési modell kidolgozása, amely a romániai társadalmi és gazdasági sajátosságok figyelembevételével a vidéki közösségek számára kínál fejlesztési lehetőséget. A modell kiemelt fontosságú része a helyi közösség aktív, felelősségteljes részvétele a fejlesztési folyamatban, továbbá kiindulási pontja a helyi közigazgatási intézmények és a közösség partnersége.

A tanulmány három részre tagolódik, az első részben a modell elméleti megalapozását ismertetjük, a másodikban a modell és a megvalósult projekt részletes bemutatására kerül sor, az utolsó részben pedig azok a következtetések találhatók, amelyek közpolitikai jellegű információként más hasonló kezdeményezések számára szolgálhatnak hasznos tanulságként.

Kulcsszavak: helyi fejlesztés, közösségfejlesztés, közpolitika, civil szervezetek

Balogh Márton 1976-ban született Szamosújváron (Kolozs megye, Románia). Egyetemi tanulmányait a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Politikatudományi és Közigazgatási karán végezte alapfokon, mesteri és doktori szinten. A doktori dolgozat címe: Helyi fejlődési politikák multikulturális közösségekben. A Civitas Alapítvány kolozsvári irodájának regionális igazgatója, illetve a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Politika- Közigazgatás- és Kommunikációtudományi Karán egyetemi adjunktus.

E-mail: marton@civitas.ro

Incze Zsuzsánna 1983-ban született Baróton (Kovácsna megye, Románia). A Kolozsvári Agrártudományi és Állatorvosi Egyetem vidékfejlesztés szakán szerzett mérnöki diplomát, illetve a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Karán végzett mesterit. Jelenleg a Civitas Alapítvány kolozsvári irodájának programigazgatója és az alapítvány vidékfejlesztési projektjeinek koordinátora.

E-mail: zszusa@civitas.ro

Csáki Rozália 1979-ben született Székelykeresztúron (Hargita megye, Románia). Egyetemi tanulmányait a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karán, filozófia szakon végezte, humánfilozófiai szakosodással, majd a BBTE Politika- Közigazgatás- és Kommunikációtudományi Karának egyetem utáni közösségfejlesztési képzését. Jelenleg a Civitas Alapítvány keretében közösségfejlesztő és vidékfejlesztési projektek, továbbá civil társadalomfejlesztési projektek vezetője. A Helyi Fejlesztési Ügynök program keretében az egyik forrásközpont vezetője volt. Hetedik éve az erdélyi magyar civil szervezetek egyedüli szakmai kiadványa, a Civil Fórum lap főszerkesztője.

E-mail: rozalia.csaki@civitas.ro

Csonkáné Utasi Katalin—Dusa Ágnes—Fehér Angéla:*A város peremén: Györgytelep*

A pécsi – főként romák lakta – Györgytelepen megvalósuló Jelenlét program elindítását és a program stabilitását az a három pillér jelenti, amelyek alapjai a Magyar Máltai Szeretetszolgálat tevékenységeinek. Munkánkat egyrészt intézményeink működtetésén keresztül, másrészt modellprogramjainkkal, harmadrészt kiterjedt önkéntes hálózatunk segítségével látjuk el. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat 2007 áprilisában nyitotta meg irodáját Györgytelep egyik lakásában. A Jelenlét programban helyzetfeltárás helyett aktív résztvevő megfigyelőként dolgozunk, megéljük a célterületen a célcsoport tagjai között a mindennapjaikat, így a szakadék az érintettek és a segítő szakmában dolgozók (mi) köztünk folyamatosan szűkül. Önkéntes Jelenlét elnevezésű projektünknek két, közvetlen célcsoportja volt: elsősorban a telepen élő, nagy arányban halmozottan hátrányos helyzetű és/vagy cigány/roma származású gyermekek, illetve a Pécsen, elit gimnáziumban tanuló középiskolás fiatalok. A személyes tapasztalatok, a telepi gyerekek és az elit gimnazisták találkozásának pillanatait megélve mondhatjuk azt, hogy szükség van az ilyen közös programokra, és van értelme, konkrét haszna a projektünknek. A reintegrációt nem pusztán a kirekesztett társadalmi csoportok képessé tételével, hanem a többségi társadalom befogadóvá tételével képzeljük el.

Kulcsszavak: társadalmi befogadás, roma kisebbség, önkéntesség, aktív résztvevő megfigyelés

Csonkáné Utasi Katalin, klinikai szociális munkás, egészségfejlesztő mentálhigiénikus. 13 éve dolgozik a Magyar Máltai Szeretetszolgálatnál. A szociális intézmények fejlesztése, működésük irányítása mint fő feladat mellett évek óta részt vesz a Szeretetszolgálat modellprogramjainak kialakításában. 2000 óta a pécsi Csilla Gondviselés Háza intézményrendszer vezetője.

E-mail: utasi.katalin@gmail.com

Dusa Ágnes, szociológus, szociális munkás. Az önkéntesség, társadalmi felelősségvállalás lehetséges irányait kutatja. 2003-tól a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Dél-Dunántúli Régió titkáráként tevékenységi körébe tartoznak a régió intézményeinek fenntartói feladatai, a programok, projektek monitorozása, az önkéntesekkel való kapcsolattartás.

E-mail: dusa.agnes@malta.com

Fehér Angéla, romológus, franciatanár, drámapedagógus. 2004–2006 között a Párizsi Cigánykutató Intézet és az Inalco (Keleti Nyelvek és Kultúrák Intézete) ösztöndíjasa, köztársasági ösztöndíjas. Itthon roma civil szervezetnél pályázatíró, tanodavezető, drámapedagógus, majd 2007-től a Magyar Máltai Szeretetszolgálat pécsi Jelenlét programjában dolgozik a Györgytelepen.

E-mail: feher.angela@malta.com

Pörös Béla

*Besencéről Brüsszelbe(n) – avagy: fontos a stratégia,
de azt tudni kell aprópénzre is váltani*

A 120 lelkes, zömében beás cigányok lakta ormánsági kistalu, Besence, a 2007–2010 között megvalósuló „Gondoskodó falu” projekttel kitörést keresett az elszegényedő, leszakadó falvak csapdahelyzetéből. A 31 hónapos futamidejű program két részből állt: egyrészt a besencei lakóházak felújításából, amit a projekt kidolgozói összekapcsoltak a helyi építészeti értékek feltérképezésével, a településrendezési terv és a község gazdaságfejlesztési programjának elkészítésével, valamint egy végzettséget is adó építőipari képzés lebonyolításával, illetve közösségfejlesztési programok szervezésével. Másrészt a régi ormánsági malmok – mint a helyben rendelkezésre álló, évszazadokon keresztül energiát biztosító építmények – felújítására irányult. A „Gondoskodó falu” program egyik lényeges eleme volt a helyi közösségek aktivizálása, a helyi identitás erősítése. 2009-ben az ESZA támogatásával elindult a tartós helyi foglalkoztatás feltételeit javító szabadföldi és fóliás kertészet kialakítására és az ehhez szükséges szakemberek képzésére vonatkozó vonatkozó program is. Ennek a fejlesztő tevékenységnek az eredményeit és problémáit mutatta be a falu polgármestere az Európai Gazdasági Bizottság a „Társadalmi megerősítés és a roma polgárok integrációja Európában” címmel rendezett közmeghallgatáson. **Kulcsszavak:** helyi fejlesztési programok, roma kisebbség, Európai Gazdasági Bizottság,

Pörös Béla 1953-ban született Pécsen. 1985-ben a Pécsi Tudományegyetem Tanárképző Karán szerzett történelem-népművelés szakos diplomát, majd pedagógia és szociológia szakon folytatott tanulmányokat a PTE-n és az ELTE Bölcsészettudományi Karán. 1976-tól népművelőként dolgozott Dobszán, Szigetváron és Pécsen, 1988-tól egyik alapítója, majd vezetője az információs és tanácsadó irodát működtető és anyaotthonokat fenntartó pécsi „Ifjúságért” Egyesületnek. 1988–2002 között a Baranya Megyei Közgyűlés szociális és kisebbségi ügyekkel foglalkozó alelnöke volt, 2002-től programvezetőként, tanácsadóként különböző város- és térségfejlesztési programok kidolgozásában és végrehajtásában vesz részt, 2007 novemberétől az ormánsági Besence községben megvalósuló „Gondoskodó falu” c. projekt vezetője. A szociális problémákkal foglalkozó írásai, interjúi, fotói megjelentek több folyóiratban és tanulmánykötetben. Szociofotóiból eddig két önálló kiállítása volt. 2010-ben jelent a Baranya megye leszakadó lakóterületeit bemutató „Korképek” c. könyve. **E-mail:** poros.bela@mailbox.hu

István Sebestény

The civil capital as a special case of social capital

This study develops the concept of civil capital via logical-speculative deduction on the basis of interpreting the social capital debate in the context local governments and local civil society. In the course of this analysis the civil capital idea is confronted with various concepts of social capital; common and different features are mapped; the opportunity to use the general term under special circumstances is discussed and an attempt is

made to establish the *raison d'être* of the notion of civil capital. Civil capital is defined as a special case of social capital, a depositary of local power which operates through the network of informal civil initiatives and institutionalised civil society.

The paper also compares some other features of civil capital to those of social capital and discusses whether civil capital can be converted into other forms of capital. The hypothetical answer is that outputs appearing in the course of cooperation between local governments and civil society are only partly the results of capital investment by local governments, in a great part they are due to the social capital of civil society that is civil capital itself.

Keywords: local governments, civil organizations, social capital, civil capital

István Sebestény was born in 1963, in Budapest. He did his university degrees in economics, sociology, history, and demography. He has been working in the Central Statistical Office since 1992 where he is involved in nonprofit statistics. He is president of the Civitalis Association, editor of the *Civil Review*, and member of the editorial board of *Civil Forum* in Cluj (Romania). He took part in the work of the National Civil Fund between 2004 and 2009. His PhD dissertation deals with the functions and results of the cooperation between local governments and civil organizations.

E-mail: istvan.sebesteny@ksh.hu

István Tarrósy

*Unique features in the political culture of cooperation
– the Pécs2010 European Capital of Culture project*

Drawing upon the European Capital of Culture (ECoC), Pécs2010 project, the study neither intends to re-draw, nor from a new angle re-tell the historical context of the project (between 2004 and 2007 the author himself, as one of the leading managers was an influential figure of the day-to-day happenings), but wishes to visit the ECoC-related collaborations (or even the absence of co-operation as such), the lessons possibly drawn from these, with a focus on the civic aspect of the project. In terms of the chronological line, the discussion begins with the crucial civic conference of October 2004 held in the "Europe House" (later on Pécs2010 Management Centre), from which it tackles the major junctions of events, constantly asking whether any such co-operation between the NGO sector and the town hall was launched that could/can develop into decisive new, long-lasting strategies in the future. In the heart of the study the analysis of the heritage and characteristics of Hungarian political culture, and the idea of 'trust' as the most desired element of any new "co-operation culture" are found.

Keywords: local authorities, capital of culture, public policy, civil participation

István Tarrósy (1973) is assistant professor at the Department of Political Studies of the University of Pécs, as well as secretary and co-ordinator of the university's Africa Research Centre. He received his PhD in Political Science with *summa cum laude* in the summer of 2009. He is member of the Public Body of the Hungarian Academy of Sciences, the Hungarian Political

Science Association, the Hungary–Africa Platform, the Royal African Society and the Scientific Advisory Board of the Institute for Democracy in East Africa (IDEA), Kenya. He is the founder, editor and publisher of the journal *Africa Studies*, Hungary. He has published more than 40 studies and articles, and authored/edited more than 15 volumes. His research themes include: North-South relations and globalisation, East-African transitions and the development of the Tanzanian state, Sino-African and Afro-Asian relations, political cultures across the globe. From 2001 he served as director of international relations of the University of Pécs, then, between 2004 and 2007 he was functioning as managing director of “Europe Centre” Public Company, which was transformed into the Pécs2010 Management Centre. He was one of the leading figures of the European Capital of Culture programme, and member of the 4-member Bid Cabinet.

E-mail: tarrosy@idresearch.hu

Péter Giczey

Cooperation for the Great Forest – a case study

The Nagyerdőért Együttműködés (Cooperation for the Great Forest), initially a civil advocacy group, which later organized itself as an association was established in 2009 with the aim to prevent a spa and hotel development, that would tear off a part of the Great Forest Park in Debrecen. The case study tracks and analyzes the development and the major phases of this civil cooperation. The author reviews the history and efficiency of the struggle, internal and external cooperation, in particular with the local government, using media and the lobbying. The study provides insight into the involvement and participation for the promotion of community-type involvement, the embeddedness in the local community, and the community planning process and intervention methods, with which the Comprehensive Plan of the Great Forest was conducted.

Keywords: civil society, cooperation, collaboration, advocacy, community planning

Péter Giczey was born in 1961 in Debrecen. Graduated as a history teacher and cultural educator from Bessenyei György Teacher Training College in 1987, and as a sociologist from ELTE University in 1991. He worked in mayor's offices, and a family support center in Nyírbátor and Debrecen. Between 1994 and 2005 he managed the Csapókert Community House. Since the change of the system he has been participating in various activities of NGOs. Now he is the president of the Életfa (Tree of Life) Help Service Association and executive vice president of the Federation for the Development of Community Participation Association. From the mid-nineties he has been an active member of international organizations. Since 2006 he is a board member of IFS (International Federation of Settlements and Neighbourhood Centres). He works as a community developer, teaches community work as a lecturer at the Department of Sociology and Social Policy, and Faculty of Health of the University of Debrecen.

E-mail: giczey,peter@eletfaegyeesulet.hu

Zsuzsanna Bukta

Is a competitive advantage fair? Nonprofit economic agents and other state-inked civil organisations in sports

At the end of the 1990s, the Hungarian NGO sector went through a change: the so-called second nonprofit sphere was born. That means, that the number of organisations (foundations and associations) founded by governmental bodies raised significantly, and they became a decisive part of the whole sector. In sports, such organisations were also founded, but their number was not high until the past years. Some NGOs played important role in the decision-making of the Hungarian sport, and until now they have had rather contradictory relationship with their founders.

The local governments are currently the most important actors of the Hungarian sport. They have been trying to find the most effective way of organising sports and maintaining sports facilities. The so-called „nonprofit enterprises” are very popular to found nowadays, and their operation proves to be quite effective. It has public, private and nonprofit elements at the same time, and might be the best model for encouraging sports activities in the local community.

The goal of this article is to analyse the role and way of these new NGOs as well as the old ones, founded by the central government. Interviews, analysing data of the Hungarian Central Statistical Office and data of the author’s own survey were used to enlighten the above mentioned dilemmas.

Keywords: NGOs, nonprofit enterprises, local government, sports facility, sports financing

Zsuzsanna Bukta was born in Miskolc in 1974. She was awarded degrees first by the University of Szeged, where she studied Hungarian, and Budapest, where she studied in sports management. She has been a lecturer of sports management and sports psychology, and currently sits as an instructor in the Psychology division of the Institute for Sport Sciences and Health Development. Her current academic interests focus on the role of civil society in sports, the relationship between local authorities and non-profit sports organisations, sports financing and the operation of sports bodies. Having worked in various governmental positions relating to sports financing, she is currently reading for a PhD. Ms Bukta is a member of the Hungarian Society of Sports Sciences, and founder-president of the „Négyesfogat” Association, which seeks to assist the Hungarian sports civil society by research programmes, training and tender advice.

E-mail: bukta.zsuzsanna@gmail.com

Márton Balogh—Zsuzsánna Incze—Rozália Csáki

The Local Development Agent as an instrument of public policy

This study presents a project developed by an NGO which should be used as a public policy tool. The main goal of the project is to develop local development models, which offer a development opportunity for rural communities based on particularities of Romanian society and economy. An important part of the project is the active and responsible participation of local community in the local development processes and is based on partnership between local public administration and local community.

The study has three parts: in the first part the theoretical background has been presented, the second part offers a detailed presentation of the model and the implemented project; finally, you can find some conclusions as public policy information that can be useful for similar initiatives in the last chapter.

Keywords: local development, community organising, public policy, civil organisations

Márton Balogh was born in 1976 in Gherla (Cluj county, Romania). He attended his university studies at basic level, then he got the master and PhD degree at Babeş–Bolyai University, Political, Public Administration and Communication Science Faculty. The title of his doctoral dissertation was: Local development public policies in multicultural communities. At present he is the regional director of Civitas Foundation Cluj office and also an adjunct at Babeş–Bolyai University, Political, Public Administration and Communication Science Faculty.

E-mail: marton@civitas.ro

Zsuzsánna Incze was born in 1983 in Baraolt (Covasna county, Romania). She got her engineer degree at University of Agricultural Science and Veterinary, Rural Development Faculty and she also got a master at Babeş–Bolyai University, Science of Economy and Business Management. Actually she is the program-director of Civitas Foundation Cluj office and she coordinates the rural development projects of the foundation at Cluj.

E-mail: zsuzsa@civitas.ro

Rozália Csáki was born in 1979 in Székelykeresztúr (Harghita county, Romania). She got her university degree at Babeş–Bolyai University, History and Philosophy Faculty, specialization in human philosophy. After that she got a specialization in community development at Babeş–Bolyai University, Political, Public Administration and Communication Science Faculty, post-faculty qualification. Presently she is a project coordinator at Civitas Foundation for Civil Society working on community and rural development project and also on civil society development projects. She was one of the resource centres leader in Local Development Agent program. Since 2003 she has been the editor in chief of Civil Forum professional review of Hungarian NGOs from Transylvania.

E-mail: rozalia.csaki@civitas.ro

Katalin Csonka-Utasi—Ágnes Dusa—Angéla Fehér*On the fringes of the city: The György Colony*

The “Being There” Programme” initiated at the György Colony of Pécs – mainly populated by Roma – depends for its stability on the three pillars which underlie the activities of the Hungarian Maltese Charity Service. First, this is accomplished by the operation of our institutions, second, through model programs, and, finally, through our extensive network of volunteers. The Hungarian Maltese Charity Service has opened its office in the György Colony in April 2007. The “Being There” Programme focuses not on the mere assessment of a situation, but on active observance through participation: we live the experience of the target group and among the target group, thus gradually bridging the rift between the helper and the helped. The “Being There” Programme focuses on two immediate target groups: first, the largely multiply disadvantaged and/or roma children on the Colony. Second, secondary school students in the elite schools of Pécs. The personal experiences of seeing the elite school students and the children of the Colony meet proves that there is a need for such joint programmes, and there is a need and purpose for projects like ours. Reintegration cannot be imagined merely as empowering social outcasts, but also by increasing the majority population’s acceptance for them.

Keywords: social acceptance, Roma minorities, volunteering, active participation

Katalin Csonka-Utasi is a clinical social worker, mental health professional. She has been working for the Hungarian Maltese Charity Service, for thirteen years, having participated in the development of social services, operations and the development of the Hungarian Maltese Charity Service’s model programs. Since 2000, Mrs Csonka-Utasi is in charge of the Csilla’s House of Providence network of institutions in Pécs.

E-mail: utasi.katalin@maltai.hu

Ágnes Dusa, a sociologist and social worker, has been conducting research into the various possible directions of volunteering and social responsibility. As the regional secretary of the South Transdanubian Region of the Hungarian Maltese Charity Service, her areas of responsibility include the running of the network of institutions in the region, the monitoring of programmes and projects and maintaining a connection with volunteers.

E-mail: dusa.agnes@maltai.hu

Angéla Fehér, romologist, French lecturer and drama pedagogist. Between 2004–2006, she has been a stipendiary researcher of the Paris Gypsy Research Centre (Université René Descartes) and Inalco (Institute of Oriental Languages and Cultures), and held a scholarship of the Republic of Hungary. In Hungary, she focuses on assisting with tenders with Roma organisations, and works as an educator and drama pedagogist. Since 2007, she has been working for the “Being There” Programme of the Hungarian Maltese Charity Service in György Colony.

E-mail: feher.angela@maltai.hu

Béla Pörös

From Besence to Brussels: strategy matters, but so does turning it into small change

Besence, a small village of 120 souls – mainly Beas roma – in the Ormánság region of Hungary, has implemented a ‘Caring Village’ programme, expecting to break out of the trap of poverty and deprivation to which many villages fell victim. The 31-month programme consisted of two parts: first, the renovation of dwellings in Besence, together with assessing local buildings of heritage significance, the formulation of the local development plan and the economic development plan of the village, as well as a course in construction. Second, the renovation of the old Ormánság mills, which have stood for centuries providing energy, was undertaken. A crucial element of the “Caring Village” programme was the development of local communities and the strengthening of a local identity. In 2009, a programme for sustainable local employment was started to answer the demand for trained employees for local open-earth and foil-covered agriculture. The results and problems of this activity was presented by the village’s mayor to the conference on “Social strengthening and integration of Roma citizens in Europe”, organised by the European Economic Committee.

Kulcsszavak: Local development programmes, Roma minority, programok, roma kisebbség, EEC, ESF

Béla Pörös was born in 1953 in Pécs. He graduated in 1985 from Pécs University with a teaching degree in history and popular development, and continued his studies at the Faculty of Sociology and that of Pedagogy at the School of Humanities of Pécs University as well as the Eötvös Loránd University. After 1976, he worked as an educator in Dobsza, Szigetvár and Pécs. From 1988, he became the founder as well as director of the Pécs “For the Youth” charitable association, which provides homes for mothers in need as well as an information and advice bureau. Between 1988 and 2002, he served as the vice president of the Committee of Social and Minority Affairs of the Baranya County Assembly. Since 2002, Mr Pörös has been active in the development of local and regional improvement programmes as adviser. Since 2007, he is in charge of the “Caring Village” project in Besence, in the Ormánság region. His photos, writings and interviews dealing with social problems have been published in various journals and colloquia. In 2010, he published his monograph titled “Korképek” (‘Pictures of our time’) presenting the deprived areas of Baranya
E-mail: poros.bela@mailbox.hu

■ Kiindulásképpen azt mondhatjuk, hogy a civil tőke az általános értelemben vett társadalmi tőke speciális esete, mely a helyi közhatalom létetemenyese és a formálisan vagy informálisan intézményesült civil társadalom kontextusában, hálózatrendszerében értelmezhető. Ennek megfelelően a civil tőke a lokális hálózatokat alkotó elemek – a helyi társadalom szereplői, úgymint civil szervezetek, körök, klubok, egyéb társadalmi önszerveződések, valamint az önkormányzat – közötti kapcsolatok összességében manifesztálódik, nem tehát magukban a szereplőkben, mint például az emberi tőke.

(A civil tőke fogalma mint a társadalmi tőke speciális esete)

■ A sport szegmens kapcsán elemzett szervezetek közül a közalapítványok és közttestületek története számomra is egyértelműen kudarctörténetnek tűnik. Az állami-civil együttműködés mindkét részről való félreértése, mesterséges, koncepció nélküli alakítása azt jelzi, hogy a kormányzati szereplők már nem képesek a sportirányítási feladatok ellátására, a civil szereplők pedig még nem alakították ki maguktól azt a struktúrát, amely a bizonytalanokodó állam megfelelő partnere lehetne.

(Jogos-e a versenylőny?)

■ A Jelenlét programban helyzetfeltárás helyett aktív résztvevő megfigyelőként dolgozunk, megéljük a célterületen a célcsoport tagjai között a mindennapjaikat, így a szakadék az érintettek és a segítő szakmában dolgozók (mi) köztünk folyamatosan szűkül.

(A város peremén: Györgytelep)

■ A közös munka kezdetén azt gondoltuk, hogy 3-4 év alatt talán sikerül mozdítani valamit a falu helyzetén. Most, 3-4 év után, azt látjuk, hogy még mindig csak az elején vagyunk, innen még nagyon könnyen visszarendeződhet minden.

(Besencéről Brüsszelbe(n) – avagy: fontos a stratégia, de azt tudni kell aprópénzre is váltani)

Ára 900 Ft

ISSN 1786334-1

9 771786 334009